

AKADEEMIA

11. AASTAKÄIK

1999

NUMBER 6



Võidupüha kõned	Ignas Tõrmaküla ja Enn Sarv
Puškini 100. surma-aastapäev Eestis 1937. a	Karl Martinson
Gabrieliad	A. S. Puškin
Uue Testamendi teoloogia	Randar Tasmuth
Eesti koolinoorte jumalapilt	Lea Altnurme
Tsivilisatsioonianalüüs ajalooteooriana	Leonidas Donskis
Keelefilosoofia	Christopher Peacocke
Diego Velázquezi "Õuedaamid"	Ants Juske

Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest

EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
<i>universalialia</i>	Jaan Kangilaski
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalialia</i>	Toomas Kiho
keeletoimetaja	Triin Kaalep
korrektor	Kristin Sarv
sekretär	Tiiu Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse address:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 43 13 73, 43 11 17, 44 19 75

Fax: 43 13 73

E-post: akademia@tartu.astronet.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 1999

AS Akadeemia Trükk: Tallinn, Niine 11

Trükiarv 2000

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

11. AASTAKÄIK 1999 NUMBER 6 (123)

- Võidupüha kõne Jalkalas 1943. a 23. juunil Vallila
pataljoni eesti vabatahtlikele
Ignas Tõrmaküla 1123
- Võidupüha kõne Tallinnas 1998. a 23. juunil
Rahvuslik-Demokraatlike Jõudude Koostöökojas
Enn Sarv 1126
- “Ma samba püstitin. . .” : Puškini 100. surma-aastapäeva
tähistamisest Eestis 1937. a
Karl Martinson 1134
- Gabrieliad: Poeem
A. S. Puškin 1170
Tõlkinud Juhan Jaik
- Uue Testamendi teoloogia eile, täna, homme
Randar Tasmuth 1188
- Eesti koolinoorte jumalapilt
Lea Altnurme 1199
- Ernest Gellneri tsivilisatsioonianalüüs ajalooteooriana. II
Leonidas Donskis 1228
Tõlkinud Triinu Pakk-Allmann

Keelefilosoofia. II	
	<i>Christopher Peacocke</i> . . . 1246
	<i>Tõlkinud Bruno Mölder</i>
Diego Velázquezi "Õuedaamide" peegeldused	
	<i>Ants Juske</i> 1272
Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. IV	
 1283
<i>Arvustus: Indiaani reservaadid Ameerika Ühendriikides. Klaus Frantz. Die Indianerreservationen in den USA. Aspekte der territorialen Entwicklung und des sozio-ökonomischen Wandels. Zweite, durchgesehene Auflage. (Erdkundliches Wissen. Heft 109.) Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995. 298 S.+Tafeln.</i>	
	<i>Ott Kurs</i> 1292
Editorial note. Summaries	1303
EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. VII	
 1311
	<i>Tõlkinud Mart Arold</i>

Akadeemia honorarifondi toetab Eesti Kultuurkapital.

Lk 1169, 1187, 1227, 1271: Eduard Wiiralti illustratsioonid
A. S. Puškini poemile *Gabrieliad*.

VÕIDUPÜHA KÕNE

Jalkalas 1943. a 23. juunil
Vallila pataljoni eesti vabatahtlikele

Ignas Tõrmaküla

Ülemere tulnud mees Jalkalas, kas mäletad veel Võidupüha tulesid Eestis?

Nii hele oli nende leek, et nüüd, mitu aastat hiljem, nad veel süütavad rõõmusädeme su silmis ja pühivad su noorelt tõsiselt näolt hetkeks raske aja tumeda varju.

Ükskõik missuguseid päevi aeg ka edaspidi ei tooks sinu teele, ei ükski jõud või kustutada su mälestustest seda säravat pilti, millena 23. juuni on iga eesti inimese südames.

Su oma rahva sajanditepikkune ootus ja lootus, kümnete inimpõlvete palavaim igatsus sai teoks ja tõeks Vabadussõjas. 23. juuni märgib tule heleda kirjaga eesti rahva võitu tema vaenlaste ja rõhujate üle. Võitluste ja võidu leegis tõusis suurim, mida eesti rahvas kunagi ajaloo on saavutanud — EESTI RIIK. Seepärast on 23. juuni eestlastele hinge vapustavalt suur püha.

Selle püha valgus näitas ka sinu paadikesele teed Soome randa ja siin, vennasrahva sõbralikul maal, sa ei saanud teha teisiti, kui et tõmbasid selga sõjamehe kuue.

23. juunil 1943 kannab pööripäevaõine tuul sinu tervituse Jalkala kinkude ja järvede vahelt Eestisse. Seal ei ole 1940. aastast peale enam lubatud pühitseda Võidupüha.

Raamatust *Vabadusvõitleja paguluses. Näiteid Ignas Tõrmaküla elutööst*. Koostanud: Kalju Jõgi ja Eerik Purje. Tallinn, 1994. 40 lk.

Hüüa nüüd, sõber! Hüüa nii, et see kajaks vastu Eestirannakäärudes ja metsades! Hüüa nõnda, et see kõmahtaks mägedel ja orgudes ja viljaväljade vahel! Kõik, kellel kõrvad kuulda, need kuulgu, et 23. juunil 1943 pühitsesid Karjalas Võidupüha relvastatud eesti mehed, kes vankumatult usuvad Eesti Riigi ülestõusmisse. Kõik, kellel silmad on näha, nähku, et ei ole veel lõpetatud eestlaste Võidupüha pühitsemine, ei ole eesti meeste sitkus veel murtud, ei ole eesti mehed veel alla vandunud! Hüüa, relvavend, et su hää! kostaks ka Vene sunnitöölaagritesse, kus tuhanded tublid eestlased ootavad vabanemise tundi! Hüüa neile, et ÕIGUSE PÄEV veel tuleb!

Ei ole õilsamat tegu kui haarata relv oma isamaa õnne pärast. Noorus läheb mööda. Armastus läheb mööda. Elu läheb mööda. Aga ISAMAA JÄÄB. See on meie kõige kallim vara. See kutsub ja hüüab oma lapsi: jääge kindlaks, jääge kindlaks, eesti pojad ja tütre!

Küll on ülekohus ja võõraste rahvaste toorus end laiitanud sinu isade maal. Küll on seal valet ja pettust pandud tõe asemele ja vägivalda õiguse asemele. Kelme ja isamaa äraandjaid on pandud su rahva peameesteks. Inimese õigusi on seal maha tallatud ja elu ning vara julmade võimumeeste meelevalla alla antud. Küll on, sõbrad, ränkrasked ajad käinud üle meie maa. Aga ikka veel hüüab meie isamaa tõsine hää! jääge kindlaks, jääge kindlaks, eesti pojad ja tütre!

Kogu maailm lõõmab võitluse tules. Kõikide rahvaste sõdurid marsivad tohututes kolonnides. Õigus ja vägivald on heidetud saatuse vaekaussidele. Mõlema eest käib äge võitlus. Käesolev sõda otsustab, kas väikesed rahvad saavad oma vaba koha Jumala päikese all või peavad nad jääma võõraste vägivalla alla.

Kes nõuavad õigust, peavad õiguse eest võitlema. Seepärast peab marssima ka sinu kolonn, soome sõjakuues eesti mees. Marsi siis, sõber! Marsi kindla sammuga ja relv tugevasti käes!

Kui vaatan, eesti relvavennad, meie marssivaid ridu Jalkala tolmustel teedel, siis tõuseb silme ette pilt, kuidas me kord marsime võitlusvälja poole, kus isamaa meilt kõigilt nõuab te-

gusid. Kaugelt, kaugelt aga tõttab meie rivile vastu üks teine rivi. Selles rivis tõttab nobejalgsest su poole üks sõbralik päev. See päev viib su paadikese tagasi Eestimaa randa. Mu parim sõber, seda päeva oota ja tervita!

IGNAS TÕRMAKÜLA (21.I 1908–28.II 1993), pärit Rapla vallast Tõrma külast (vastavalt eestistas ka oma nime, mis varem oli Hugo Tallenhof) sai hariduse Gustav Adolfi gümnaasiumis ja Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, oli advokaadiabiks Jaan Teemandi käe all ja töötas pärast sõjaväeteenistust Põllumeeste Kogude süsteemis; vana vabariigi lõpuaastail oli Põllutöökoja peasekretär, Maanoorte Ühenduse peasekretär ja Informatsioonikeskuse abijuhataja. 1941. a suvel oli metsavend, 1943. a põgenes Soome, kus astus sõjaväkke ja lõpetas (juba küllalt keskealisena) ohvitserikooli. Naasis Eestisse “soomepoiste” rügemendiga, tegi läbi sõja lõpulahingud Saksamaal. Pärast sõda elas Kanadas, kus võttis elavalt osa pagulaste poliitilisest tegevusest.

“Soomepoistel” on siiamani säilinud mälestus temast kui erakordsest kõnemehest, ja lausa legendaarseks on saanud tema Jalkala õppe-laagris (praegu Venemaa anastatud Karjala territooriumil) peetud Võidupüha kõne. Emotsionaalse tausta mõistmiseks lisatagu, et Võidupüha polnud keelatud üksnes Vene, vaid ka muidu natsionalismilembeste Saksa okupantide poolt, ja seda kallimaks see tähtpäev eesti rahvale sai.

Ain Kaalep

VÕIDUPÜHA KÕNE

Tallinnas 1998. a 23. juunil
Rahvuslik-Demokraatlike Jõudude
Koostöökojas

Enn Sarv

23. juuni on meie rahva võidupühaks kuulutatud nii ammu, et noorsugu võib-olla ei teagi, mida see tähistab. Okupatsiooni ajal sellest ei räägitud, tunti ainult jaanilaupäeva, üle tule hüppamist ja head viinavõtmise ettekäänet. Aga aasta pikim päev ja haripunkti jõudnud päike on eesti rahvale alati olnud võrdkuju valguse võidule pimedusejõudude üle. See peaks otsekui iseendast seostuma ka vabaduse võiduga.

Eesti ajaloos tähistab 1919. a 23. juuni Eesti riigi võitu meie mineviku ainukeses välksõjas — kuulsat võidupäeva, mis umbes poolteist aastakümnet hiljem kuulutati Võidupühaks. Siis sai ka jaanitulest võidutuli. Välksõda ise, ametliku nimega Landeswehri sõda, algas 5. juunil 1919 — kohe, kui Eesti pealetung Põhja-Läti vabastamiseks enamlastest oli edukalt lõpetatud. Eesti enda territoorium oli siis juba vaba. Ligi pool aastat varem, aasta hakul, olid Landeswehri väed enamlaste survele Kuramaale taandunud ja seal Läti valitsuse kukutanud. Nüüd olid nad Eesti pealetungi varjus 22. mail Riia tagasi vallutanud. Juuni alguses suundusid nad juba meie lõunapiiri poole. Nende ilmne plaan oli kehtima panna Saksa võim ka Põhja-Lätis. Algas sõjategevus Eesti vägede vastu, vallutati eestlaste poolt varem vabastatud Võnnu.

Välksõja tulemuse otsustas Võnnu lahing 20.–23. juunini. Alguses olid võitlevate poolte elavjõud võrdsed (ligi 5000 meest

kummalgi, eestlaste kõrval ka kaks Läti väeosa), kuid sakslastel oli suurtükke ja kuulipildujaid kaks korda rohkem. Võit tuli tänu Kuperjanovi partisanide ja Kalevlaste Maleva apptoomisele. Neil meestel oli lahingute võitmine selleks ajaks juba tavategevus. Kalevlasi juhtis muide Otto Tief, 1944. a peaminister. Vaenlane põgenes Riia suunas, jõudis 2. juulil Väina ehk Daugava jõeni. Samaks ajaks oli admiral Johan Pitka meie väikese laevastikuga ja dessantidega vallutanud Väina jõesuu merekindluse ja sealsed kaks tugevat rannakaitsepatareid. Landeswehr koos oma taganemisteedega, Riia sildadega, sattus nüüd ka laevastiklaste kahuritule alla. Neid päästis 3. juuli vaherahu, mille Eesti pidi sõlmima lääneliitlaste ähvarduste survele. Saksa väed siirdusid Kuramaale. Enne seda toimus vangide vahetus. Selgus, et Eesti oli sõjakäigus jätnud ellu üheainsa Saksa vangi.

Landeswehri välksõjas mängis väga tugevasti kaasa eesti rahva vaen iidse vaenlase baltisakslase vastu. See innustas. Suurt mõju avaldas ka tollal üldiselt omaksvõetud müüt seitsmesaja-aastasest orjapõlvest. Aga vähemalt Eestis oli baltlus selleks ajaks juba minevikujõud. Tema poliitiline võim oli meil Eesti riigi loomisega likvideeritud. Otsustatud asi oli ka majandusliku ja sotsiaalse võimu kaotamine maareformiga. Niisiis peksti juba lüüasaanud vastast. Peamine võitja oli Läti riik, mis sai nüüd arenema hakata.

Tänapäevaks kuhjunud kogemuste põhjal pole Võnnu võit eesti relvadele midagi erakordset. Juba sellesamas Vabadussõjas ja veelgi enam Teises maailmasõjas harjusid eesti sõdurid võitma lahinguid, kus vaenlasel oli mõnikord kolmekordne ja suuremgi ülekaal. Aga ajalugu ümber ei tehta. Kui asjad on kord juba niimoodi läinud, et 23. juuni on Eesti riigi ainuke Võidupüha, siis oleme kohustatud sellel päeval mälestama kõiki oma võite. Põhjus, miks Landeswehri sõda on tõstetud ja jäänudki kogu Eesti ajaloo tipphetkeks, on lihtne: suured võidud on väga harva üksiksündmused, kuid Võnnu võit oli seda. Harilikult saab kõnelda võidust ainult kui pikaajsest protsessist, kui kulgemisest mingi suure eesmärgi poole. Iga vähegi tähtsam sündmus sõltub seal mõnest eelmisest, sama tähtsast sündmusest. Ükski sündmus omaette pole veel võit. Tähtis on sündmuste kogum, võib-olla terve

kalendritäis väikesi võidupühi. Mingil hetkel selgub, et olakse lõplikult võitnud, aga millal see täpselt toimus, selle üle jäädaksegi vaidlema.

Eesti 5000-aastase ajaloo viimane aastatuhat koosneb suurel määral meie kodu kaitsmisest agressioonide ja röövretkede vastu. 7. veebruaril 1944, kui viimane iseseisva Eesti peaminister Jüri Uluots kuulutas N. Liidu vastu võitlemise Eesti enesekaitseks, vabadusvõitluseks ja eesti meeste üleüldiseks kohuseks, oli parajasti käimas senise ajaloo neljakümnes teadaolev kallaletung meie maale. Neljakümnes rünne ja ligi 90% ründeid, rõhutas Uluots, oli lähtunud idast. Rahvalt, kes hakkas tekkima alles siis, kui meie olime oma maal juba 3000 aastat põlisrahvas olnud. Kallaletungide tagasilöömisel on Eestis aegade jooksul peetud palju lahinguid ja saadud palju võite. Aga ka väga suuri kaotusi. Enamasti on eestlasel endal tulnud olla mitte võitluste kandja, vaid kannataja, võõraste sõdade ohver ja võõra valitseja sõdur, tihti koguni kaugel võõral maal. Nende sõdade tõelised kaotajad on olnud taanlased, poolakad, sagedamini rootslased, eriti tihti sakslased ja venelased, mõnikord isegi prantslased, tšehhid ja kes kõik veel. Aga võitjad oleme lõppkokkuvõttes meie, sest oleme rahvana alles ja vabad. Järelikult on arvete seis kindlalt meie kasuks.

Omaenda võitlemistes oleme sõjaliselt kaotajaks osutunud kõigest kaks korda: esimest korda muistses vabadussõjas 1208–1345, teist korda ränkades relvavõitlustes, mis kestsid aastast 1941 kuni metsasõja lõpuni 1950. aastail. Esimese kaotuse on mitu meest kahtluse alla pannud. Lennart Meri väidab, et me kaotasime küll sõjaliselt, kuid saime eurooplasteks, sulandusime õigusriigina Lääne-Euroopa õigussüsteemi, pääsesime selle kaitsva vihmavarju alla ja ainult seetõttu jääme alles, vastandina paljudele teistele soome-ugri rahvastele. Sulev Vahtre ütleb, et 700 aastat orjust on uusimate uurimuste põhjal samuti kahetsusväärne eksiarmamus. Eurooplus tähendas tol ajal feodaalkorda ja see oli meie mail pärisrahvale isegi mõnevõrra leebem kui mujal. Jäime küll kõrvale valitsemisest kõrgematel tasanditel, kuid madalamal, kohalikul tasemel säilitasime kõigi järjestikuste võõrvõimude all enam-vähem pidevalt oma elu korraldaja õigused, midagi

tänase omavalitsuse taolist. Pealekauba veel Lüübeki õigus ja linnaõhk, mis teatavasti vabaks tegid. Ja relvakandmise õigus säilis eesti talupojal isegi kuni XVI sajandi keskpaigani. Orjus tuli tasapisi alles Vene kotka tiiva all, XVIII sajandil, kuid lõppes juba aastail 1816/1819 pärisorjusest vabastamisega. 5000 orjusevaba aasta kõrval on need 100 aastat orjust euroopluse eest küllap üsnagi õiglane hind.

Aga ikkagi: miks me oma juba sündima hakanud riigist sel kaugel XIII sajandil ilma jääme? Võiks märkida kaht peamist põhjust: esiteks olime oma muinasusus liiga enesekindlad ega taibanud ise ja priitahtlikult vastu võtta ristiusku, tollase Euroopa Uniooni ühendavat põhiseadust. Ning teiseks ja see on vist küll peamine: olime mahajäänud kolkarahvas nii tehnika, majanduse kui ka oma poliitilise süsteemi poolest. Me ei osanud ju lubja mittetundmise tõttu isegi korralikku kivimüüri laduda. Mahajäänuid karistab ajalugu alati väga valusalt. Ent täna on päev kõnelda mitte kaotustest, vaid võitlustest. Eesti ajaloo rohked võidupäevad võtame järgnevalt kokku kaheks pikaks võidukäiguks, kaheks kulgemiseks piki sündmuste ja tegude kahte rida, mis viisid eesti rahva kahe vabanemiseni.

Esimese võidukäigu läte oli orjuse kaotamine aastail 1816/1819 ja lõpp — Eesti riigi loomine. Tingliku võidupühana võiks siin tähistada Tartu rahu sõlmimist 2. veebruaril 1920. Tartu rahu on ja jääb Venemaa pühalikuks kinnituseks, et ta tunnustab rahva enesemääramise õiguse alusel “ilmtingimata” Eesti riigi rippumatust ja iseseisvust ning loobub igaveseks ajaks ülemvõimust Eesti maa ja rahva üle. See rahuleping on meie riigi sünnitunnistus ja meie rahva igikestev vabaduskiri.

Teiseks võidukäigu kujunes Eesti taasiseseisvumine. See oli rohkem kui poole sajandi pikkune võitlus, mis algas üheaegselt Eesti okupeerimisega N. Liidu poolt 1940. aastal ja saavutas tingliku, tänaseni ikka veel esialgseks jäänud lõpu Vene vägede lahkumisega 1994. aasta septembriks.

Esimese võidukäigu vähegi põhjalikum kirjeldamine viiks pikale. Võiks rõhutada üksnes kõige olulisemat. Me alustasime aastail 1816/1819 täielikust madalseisust, viletsuses ja vai-

mupimeduses vaevleva, arenematu ja mahajäänud pärisori-se rahvana. Saja aastaga — kõigest saja aastaga! — saime igakülgselt arenenud, haritud ja suhteliselt jõukaks rahvaks, õigemini rahvuseks: eesti haritlaskonnaga, teadlastega, koolimeestega, inseneridega, arstidega, omalaadse euroopaliku eesti kultuuriga, kirjanikkonnaga, kunstnikkonnaga, laulu-pidudega, muusikameestega, raamatukogudega, teatritega, suurearvulise peremeeste kihiga, töösturitega, kaupmeestega, pankuritega, laevuritega, väljaõppinud töölistkonnaga, tiheda isetegevuslike seltsingute võrguga ehk demokraatliku tsiviil-ühiskonnaga, nagu seda teaduslikult nimetatakse, poliitilise juhtkonnaga, kelle hulgas oli palju kaugelenägelikke töeli-si riigimehi, ja koguni omaenda sõjaväega, eesti ohvitseride ja kindralitega. Eneseteadvuseta orjade mass oli vähem kui saja aastaga kasvanud kaasaegseks, igakülgselt arenenud ja Euroopa vääriliseks natsiooniks... Eesti rahvuseks! See sa-jandipikkune võidukäik oli tõeline ime, mida me ei oska veel tänagi tunnetada. Aga üht asja teame kindlalt: see oli es-majoones kogu rahva lakkamatu, visa ja ennastsalgav töö ja see oli veel visam tarkuse taganõudmine igal alal, üldrahvalik vintske rühkimine mingi suure eesmärgi poole, mida esialgu ei osatud nimetadagi. Alles siis, kui ilmusid platsi enamlane ja Saksa keiser, Uluotsa rehkendust mööda vist 35. ja 36. vaen-lane, ja püüdsid kahest küljest korruga rahvuse saavutusi maha kiskuma hakata — alles siis taibati äkki, et sellel suurel eesmärgil on ilus ja lihtne nimi: see on eesti rahvuse riiklik enesemääramine, see on meie Oma Eesti Riik kolme suure algustähega. Ja siis kroonis seda sajandipikkust rühkimist paariaastane Vabadussõda. Ja siis see Riik oligi käes!

Riigi tulek ei tähendanud edasirühkimise lõppu, vaid selle uut algust, visa töö ja eneseharimise jätkamist, üldise jõukuse kasvatamist ja rahva elujärje pidevat tõstmist. Kes suuri sõnu ei karda, see räägiks enneolematust õitsengust, mis saab toimuda ainuüksi vabaduse tingimustes.

Tuli Nõukogude okupatsioon, elu raiuti jala pealt maha. Agressori eesmärk oli meie territooriumi lõplik liitmine Vene-maaga igaveseks ajaks ning selle puhastamine eesti rahvast, kes oli siin suurvene imperialismile mitusada aastat tüliks ees seisnud. “Eestlased Siberisse!” kirjutas kompartei emissar

Ždanov oma märkmikku. Kas peale kolme Balti riigi ongi üldse kedagi, kes oleks Vene võimu alt omal vael lahkunud? Sügav on haav, mille väike Eesti löi suure naabri hingesse Tartu rahuga! See haav näib ikka veel veritsevat!

Seda valusam võis talle tunduda kordusmäng, meie teine kuulsusrikas võit, hiljutine taasvabanemine. Okupatsioon ja vastupanu kulgesid seal kogu aeg rööbiti. Vastupanu algus oli juulis 1940, kui rahvuslikud jõud seadsid seltsimees Varese "juulivolikogu" valimistel üles 80 vastaskandidaati. See tähendas nelja tuhandet toetusallkirja kandidaatidele, nelja tuhandet avalikku vastuhakkajat okupandi ettevõtmisele! Ždanov pidi vastaskandidaadid vägisi nimekirjadest kustutama. Ja hiljem ka tapma need, keda kätte sai! Nii jäigi riigivolikogu valimata. Selle asemel tekkis Moskvale alluva EK(b)P mingisugune parteiline kogu ehk veel üks okupatsiooniorgan. Plaanitsetud "ühinemine" N. Liiduga kujunes Moskva lepinguks iseendaga. Maailm pani sohki tähele. Peaaegu ükski demokraatlik riik ei tunnistanud ühinemist ei siis ega edaspidi seaduslikuks, Eesti riik jäi juriidiliselt edasi kestma. See oli suur võit. See oli tähtis võit, mis otsustas lõpptulemuse kohe alguses. See tegi taasvabanemisest ainult aja küsimuse. Sealt edasi kindlustasid Eesti riigi järjepidevuse professor Uluotsa tegevus, põrandaalune Eesti Vabariigi Rahvuskomitee, Otto Tiefi valitsus ning pool sajandit katkematult jätkuv rida presidendi kohusetäitjaid ja pagulasvalitsusi.

Kauakestvaks ülivõimsaks rahvahääletuseks võõra võimu vastu kujunesid 1941. a suve metsavendlus, idarinde vabahtlikud, soomepoisid, Uluotsa mobilisatsioon, kangelaslik võitlus suure ülevõimu vastu Narva all, Sinimägedes ja mujal, Pitka poisid, kümned tuhanded sõjajärgsed metsavennad ja metsavendade toetajad, mitukümmend tuhat langenud sangarit — lühidalt kõik see, mida Europarlament ja Euroopa Nõukogu on aastail 1983 ja 1987 oma resolutsioonides lugupidavalt ära märkinud. See tähendab, et oma pikka sõda polnud meil üldsegi vaja võita, suurim võit oli sõda iseendast. Sõda ja selle kestmine veel palju aastaid pärast üldise Maailmasõja lõppu tõestas kogu maailmale eesti rahva vabadustahte murdumatust. Ning tõi meie kaheksa aastat vabaduse eest peetud

võitlusele ja relvastatud vastupanule ja langenud kangelastele kogu Euroopa lugupidamise. Ja tunnustuse ja heakskiidu.

Vastupanu okupatsioonile jätkus katkematult kuni Eesti iseseisvuse taastamiseni 1991. aasta augustis ja võõrväe väljaviimiseni kolm aastat hiljem. Viktor Niitsoo oma väitekirjas jagab relvastatud võitlusele järgnenud vastupanu kolmeks ajalõiguks: kõigepealt koolinoorte põrandaaluste rühmade tegevus (1960. aastate teise pooleni), siis vanglaga autasustatud demokraatlikud liikumised (1968–1975) ja lõpuks rahumeelne avalik vastupanu, sealhulgas hulk märgukirju maailma avalikkusele (1977–1985). Samal ajal oli alati olemas kogu rahvast hõlmav passiivne vastupanu, eelkõige vastuseis okupandi katseile hävitada eestlaste rahvuslik isedus ja keel — hillitsetud, kuid üleüldine vastuseis venestamisele ja sovetiseerimisele. Siia ritta peab ilmtingimata lisama pagulaseestlaste katkematu ja ülimalt aktiivse tegevuse, mida kogu aeg tagant lükkas kodumaine vastupanu, millega maailma informeeriti kõigest Eestis toimuvast ja millega tagati Eestile demokraatliku maailma pidev toetus. Ja siis, alates 1987. aastast tuli “laulev revolutsioon”, too imetabane terve rahva ühine sööst otsustavasse heitlusesse, mis tõi kauaoodatud vabanemise.

Eesti üldrahvaliku vastupanu kirjeldus jääks poolikuks, kui me siin eraldi ei rõhutaks Eesti kodanike komiteede tegevust ja Eesti Kongressi valimisi. Seda alustati eesti kommunistide teravate rünnakute all, hirmutamise õhkkonnas ja peaaegu täieliku infoblokaadi olukorras. Kõigest hoolimata pani alates 24. veebruarist 1989 ja vähem kui ühe aastaga ennast Siberi rongile kirja peaaegu kogu eesti rahvas. Komiteede organisatsioon tekkis alles ürituse käigus. See oli tuhandete vabatahtlike registreerijate ja kihutajate ennast-salgav ja visa töö, demokraatia iseeneslik teke ja demokraatia tekitamine totalitarismi tingimustes, kogu maailma ulatuses ainulaadne näide ühe vabadust ihkava rahva enesemääramistahte ja isetegevuse vääramatust jõust. Paralleelselt käis veel teinegi liikumine: valitseva kompartei liikmepiletite massiline tagastamine partei juhtivorganitele. EKP 55 tuhandest eesti parteilasest jäi umbes ühe aasta jooksul alles kõigest 5000. Ka see oli omalaadne okupatsiooni mahahääletamine. Aga

küllaltki paljudel juhtudel lihtlabane kohanemine muutunud olukorraga.

[---]

Kas nüüd on kõik korras ja taasvabanemise võidukäigu võidukas lõpp käes? Kaugeltki mitte! Okupatsioon ja sovetivõimu lagastav mõju kestsid selleks liiga kaua. Kõige ohtlikum on poole sajandiga tekkinud mahajäämus. Maaailma arengust oleme ikka veel taga ja selle eest võib ajalugu meid uuesti valusalt nuhelda. Oleme kohustatud arvestama maaailma arengu pidevat kiirenemist. See muudab suureks ohuks igasuguse, ka kõige lühiaegsema seisaku. [---]

Õeldut silmas pidades peaksime kindlasti kõik märkama, et meie elus on juba alanud kolmas, loodetavasti jällegi võidukaks kujunev kulgemine. Sedapuhku on eesmärk Eesti riigi ja eesti rahvuse olemasolu lõplik kindlustamine. Maaailma kiire muutumise tingimustes on see võimalik ainult eestlaste tervele mõistusele ja arukale mõtlemisele tuginedes. Peame lootma, et nüüdsest peale hakatakse etteotsa valima ainult ausaid eesti mehi ja naisi ning hakatakse neid valima mitte üksnes võimu teostamiseks ja võimu ärakasutamiseks, vaid meie kõigi ja Eesti Riigi tuleviku eest võitlemiseks!

Eelseisvad võitlused ei saa olema kerged. Nad ei peagi kerged olema. Soovin kõigile, iseäranis rahvuslik-demokraatlikele jõududele neis võitlustes hästi palju väikesi võite! Sellepärast väikesi, et suur võit, Eesti Riik, on meil juba käes. Kaitskem siis ometi seda! Kaitskem ühisel jõul!

ENN SARV (sünd. 1921. a), jurist, matemaatik ja tõlkija, Rahvusliku Keskerakonna liige 1943. aastast, Eesti Vabariigi Rahvuskomitee aktivist, Hitleri Kolmanda Riigi ja NSVLi vang 1944–1958, on *Akadeemias* avaldanud kaks tõlget, osa oma raamatust *Õigluse vastu ei saa keegi* pealkirja all “Genotsiid ja apartheid okupeeritud Eestis” (1997, nr 2–4, lk 245–285, 573–596, 675–692) ning artiklid “Eesti Vabariigi Rahvuskomitee: Tegevuse lühiülevaade” (1998, nr 8, lk 1612–1619) ja “Kaks kõnet vabadusest” (1998, nr 11, lk 2243–2253).

“MA SAMBA PÜSTITIN...”

Puškini 100. surma-aastapäeva tähistamisest Eestis 1937. a

Karl Martinson

ETTEVALMISTUSTEST

Mõned Venemaa nüüdisaegsed uurijad on tõestanud, et Aleksandr Puškini 100. surma-aastapäeva ulatuslik tähistamine 1937. aastal N. Liidus oli suurel määral seotud Stalini isikukultusega ja üldse sealse võimu kitsaste poliitiliste eesmärkidega.¹ Eestis see nii ei olnud ega vasta tegelikkusele arvamuse, justkui oleks poeedi 100. surma-aastapäeva meenutatud Eestis vaid ühe tagasihoidliku näitusega, nagu on seda hinnatud *Eesti kirjanduse ajaloo*s.² Faktid kinnitavad, et 1930. aastatel ei pühitsetud Eestis ühegi teise maailmanimega kultuuritegelase mälestuspäeva nii ulatuslikult, mitmekülgselt ja nii suurte auavaldustega kui Aleksandr Puškini oma. Me ei eksi, kui ütleme, et Puškini mälestuspäeva tähistamine oli eesti haritlaskonna üks kaalukamaid kultuuripoliitilisi aktsioone 1930. aastate teisel poolel. Peamiseks ajendiks oli muidugi poet ise oma loominguga, mida eriti eesti vanema põlvkonna haritlased kõrgelt hindasid. Ent v e n e luuletaja surma-aastapäeva suurejoonelise tähistamisega püüdis eesti haritlaskond juhtida tähelepanu ka oma kultuuripoliitilisele orientatsioonile, rõhutades

¹Vt Л. Вольперт, “Пушкин в 1937 году.” — *Вьшгород*, № 6, 1997, с. 111–114.

²Vt *Eesti kirjanduse ajalugu*, IV kd, 2. raamat. Tallinn, 1984, lk 43.

eesti kultuuri kuulumist kogu Euroopa, terve maailma humanistliku kultuuri hulka, kust ei saanud puududa ka vene kunst, kirjanud, teadus ja sealhulgas kahtlemata Puškini looming.

A. Puškini 100. surma-aastapäeva (10. II 1937) tähistamise eeltööd algasid Eestis tegelikult mitu aastat varem ning langesid ajaliselt ühte eesti haritlaskonna küllaltki suure osa poliitilise ja kultuurialase välisorientatsiooni polariseerumisega. Selle otseks väljenduseks oli Eesti Kirjanikkude Liidu erakorralise peakoosoleku otsus 30. aprillil 1933, kus Johannes Vares-Barbaruse ettepanekul avaldati protesti vaimse vabaduse piiramise vastu Saksamaal. Hakkas kujunema paljude eesti kirjanike kultuuri-programm, mis eitas orientatsiooni tollaegse saksa kultuuri suunas, muidugi jaatades mineviku saksa kultuuri. Nähes hitlerliku Saksamaa üldist ideoloogilist pealetungi ning relvade täristamist, jõudis osa eesti haritlaskonnast seisukohale, et ainsaks jõuks, mis suudab hitlerismile vastu seista, on Venemaa. Seega tuli püüda igati tihendada Eesti suhteid Nõukogude Venemaaga, iseäranis kultuuri valdkonnas. Selle suuna üks põhjendajaid, luuletaja ja kirjandusteadlane, Tartu Ülikooli professor Gustav Suits rõhutas vene kultuurimõju tähtsust Eestile. Ta kinnitas, et "Vene sõnameistrite tähtsuse nullistamisega võivad nõustuda vaid idiotide juhid, mitte tõelised kultuurivalvurid".³ Selline seisukoht põhines mõningatel uudsematel hinnangutel: arvati nägevat üldisi positiivseid muutusi N. Liidus, sealhulgas suhtumises minevikukultuuri. Seda selgitas *Loomingus* üks autor (J. S. — ilmselt ajakirja tollane toimetaja Johannes Semper) 1937. a veebruaris järgmiselt. Varasematel aastatel, "sõjaka revolutsiooni päevil ja järelpäevil", tundus N. Liidus paljudele minevik üldse juba üle elatuna; sellest polevat midagi õppida, ning "Puškini taoline mees heideti lihtsalt "üle parda" ". Nüüd aga puhuvat seal sootuks teised tuuled: mitte üksnes arhitektuuris ja muusikas, vaid ka kirjanduses pöördutakse klassikaliste suurmeistrite poole. Samuti olevat nõukogude kultuuripoliitikas märgata rahvusliku joone tugevnemist. Mis aga otseselt Puškini-austusse puutub, siis vastavat poeedi hinge- ja vaimulaad, elutunnetus uuenevale nõukogulikule mentaliteedile, kus nõutavat just rohkem elurõõmu, loomulikkust, elulähedust,

³Eesti kirjanduse ajalugu, IV kd, 2. raamat, lk 13.

positiivsust ja optimismi.⁴ Kõik see julgustas ja õhutas Eesti literaate, teadlasi, paljusid kunstnikke, muusikategelasi, näitlejaid ja pedagooge otsima kultuurialaseid kontakte Nõukogude Venemaaga. Nii ühiselt kui ka individuaalselt hakati laiendama ja süvendama juba varem loodud sidemeid VOKSiga (*Всесоюзное общество культурной связи с заграницей*).

VOKSi esindaja ülesandeid Eestis täitis tollal NSV Liidu saatkonna esimene sekretär ja ühtlasi kultuuriatašee Janis Kljavinš. Paljudel eesti kultuuritegelastel arenes temaga üsna viljakas, sõbralik ja usaldusväärne koostöö ning just tema kaudu tehti oma kultuurilised suunitlused selgelt teatavaks. Nii võis J. Kljavinš 9. mail 1933. a Moskva keskusele teatada: “Seoses viimaste sündmustega Saksamaal on Eesti kirjandusringkondades märgata suurenevat huvi nõukogude kirjanduse vastu. Eesti Kirjanikkude Liidu esimees Hubel ütles mulle otse, et saksa kirjanduslikud ajakirjad on nüüd nende tähelepanu alt välja jäänud.”⁵ Sama aasta 7. septembril Moskvasse läkitatud ettekandes rõhutas Kljavinš taas: “Tahaksin juhtida Teie tähelepanu järgmisele. Eraviisilistel jutuajamistel minuga on siinne radikaalne intelligents avalikult deklareerinud, et ta lööb lahku hitlerismist toituvast saksa nüüdiskirjandusest. Nii teatasid Kirjanikkude Liidu esimees Hubel, tuntud kirjanik ja kriitik Tuglas, Tallinna Töölisteatri direktor Reining ja Tartu “Vanemuise” direktor Gailit mulle isiklikult, et nad teevad järsu pöörde vene kirjanduse poole.”⁶ Et Vene kultuuriatašee ei liialdanud ega hinnanud üksnes mõne isiku viisakusavaldust suure osa siinse haritlaskonna kultuurilise orientatsioonina, vaid oli asja sisu tõesti õigesti edasi andnud, seda kinnitavad arvukad faktid.

See suunamuutus tuli eriti selgelt ilmsiks Puškini surma-aastapäeva tähistamise ettevalmistamisel ja korraldamisel Eestis. Tähelepanuväärne oli see, et ürituse Eesti-poolsed osalised deklareerisid vähemalt NSV Liidu esindajatele, et nad soovivad korraldada kavandatavad üritused lahus vene emigrantlikest organisatsioonidest. Nagu J. Kljavinš Moskvasse ette kandis, tea-

⁴J. S., “Puškin Nõukogude Venes.” — *Looming*, nr 2, 1937, lk 247–249.

⁵Venemaa Föderatsiooni Riiklik Arhiiv (edaspidi: VFRA), f 5283, n 5, s 610, l 120.

⁶Samas, l 178.

tanud mälestusürituste ettevalmistamiseks Tartus loodud komitee talle ametlikult, et selles suhtes "löövad eesti ühiskondlikud organisatsioonid end täielikult lahku kohalikest vene emigrantlikest organisatsioonidest" ning tahavad teha koostööd üksnes VOKSi-ga.⁷ Küllap lähtusid eesti kultuuriorganisatsioonid esiteks sellest, et vene emigrantide seltsidega liitudes tulnuks omaks võtta ka viimaste äge N. Liidu vastane hoiak. Samuti oli hästi teada Nõukogude Venemaa asutuste ja tegelaste täiesti eitav suhtumine vene emigrantlikesse ühendustesse ja koostöösse nendega. Emigrantides nägid tollase Venemaa juhid kodumaa kõige suuremaid vaenlasi ja reetureid, kellega sidemete pidamine ei tulnud kõne allagi. Kontakt vene emigrantidega tähendanuks eesti organisatsioonidele ja kultuuritegelastele sidemete katkemist Nõukogude Venemaa kultuuriasutustega. Aga koostööd nendega peeti Eestis vähemalt antud juhul väga oluliseks.

Seoses Puškini-üritustega pöördus 29. mail 1934 ametliku avaldusega VOKSi esindaja poole Akadeemiline Kirjandusühing Tartus. Prantsuskeelses kirjas, mis kannab ühingu esimehe G. Suitsu ja sekretäri Aleksander Aspeli allkirja, paluti VOKSi kaasabi A. Puškini surma-aastapäeva ürituste korraldamiseks Tartus 1937. a veebruaris. Kirjas teatati, et kavas on avaldada eesti keeles A. Puškini luulevalimik. Selleks paluti poeedi teoste uusi väljaandeid ning uurimusi tema elu ja loomingu kohta. Ühtlasi sooviti VOKSi osalemist Puškini-teemalise näituse korraldamisel Tartus.⁸

Umbes samal ajal sai J. Kljavinš kirja ka Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuuriosakonna juhatajalt Aleksander Tassalt. Viimane teatas, et tema valduses on dr. G. A. Rauchi käsikiri arstlikust praksisest Peterburis⁹, milles leidub patsientide nimekiri 1. jaanuarist 1812 kuni detsembri alguseni 1835. Nimekirjas on teiste kuulsuste hulgas ka Aleksandr Puškin. A. Tassa oli nõus dokumendi vene kirjandusloolastele loovutama ajakirja *Всемирная иллюстрация* 1869.–1878. aastakäikude eest. Seda ajakirja vaja-

⁷Samas, s 634, l 55.

⁸Samas, l 6.

⁹Georg Adolph Rauch (1788–1864) oli sündinud Viru-Jaagupis pastori peres, õppinud Tallinna kubermangugümnaasiumis ja lõpetanud 1811 Tartu Ülikooli doktorikraadiga. Seejärel töötas ta Peterburis tsaarrikoja ihuarstina, 1859 valiti Peterburi TA auliikmeks.

vat ta Baltimaade graafikast ülevaate koostamiseks.¹⁰ Vahetusega oldi päri ja see sai teoks sama aasta sügisel.¹¹ Sellega algasid ka A. Tassa tihedad kontaktid VOKSiga järgnevail aastail ning tema aktiivne osalemine A. Puškini mälestusürituste ettevalmistamisel.

Poeedi surma-aastapäeva tähistamise konkreetsem ettevalmistamine algas siiski 1936. a esimestel kuudel. Tolle aasta jaanuaris oli J. Kljavinšil kohtumisi siinsete kirjanike ja kunstnikega, kellega tal oli juba varem sidemeid olnud. Tartus viibides sai ta nendega kokku "Ko-Ko-Ko" kohvikus, kunstikooli "Pallas" direktori Anton Starkopfi ateljees ning *Loomingu* tolelaegse toimetaja J. Semperi kodus. Siin korraldatigi Venemaa saatkonna kultuuriatašee auks eriline vastuvõtt, kus oli koos kümnekond silmapaistvat kultuuritegelast. J. Kljavinšile kingiti koosviibimisel *Kalevipoja* äsjailmunud illustreeritud väljaanne. Nagu ta oma ettekandes Moskvasse 19. jaanuaril 1936 märkis, arutatud kohtumisel Tartus kirjanike F. Tuglase, J. Semperi, A. Alle ja A. Tassaga, professor Ants Orasega, kunstnike A. Starkopfi ja N. Triigiga Puškini mälestusürituste ettevalmistusi. J. Semper palunud temalt *Loomingu* tarvis täpsemat informatsiooni Puškini tähtpäeva korraldamiseks NSV Liidus asutatud riikliku komitee tegevusest.¹² Samasuguse palvega pöördus J. Kljavinši poole ka Eesti Kirjanikkude Liidu esimees E. Hubel (Mait Metsanurk). Ta teatas, et kavatseb saadavat informatsiooni avaldada ajalehes *Uus Eesti*, mille toimetuse liige ta on. Tartu Ülikooli professor Ants Oras, kelle koostamisel oli ilmumas Puškini eestikeelne luulevalimik, palunud NSV Liidust uusimaid uurimusi poeedi elust ja loominguist.¹³ Selle valimiku koostamise ja tõlkimisega tegelesid peale A. Orase aktiivselt ka teised "arbujad": Heiti Talvik, Betti Alver, Paul Viiding jt.¹⁴

A. Puškini mälestusürituste korraldamiseks loodud komiteesse kuulusid Eesti Kirjanikkude Liidu, Eesti Kirjanduse Seltsi, Akadeemilise Kirjandusühingu, Õpetatud Eesti Seltsi, Akadeemilise Emakeele Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi ja Ajaloo Keskarhiivi

¹⁰VFRA, f 5283, n 5, s 641, l 8.

¹¹Samas, s 611, l 24; s 641, l 16.

¹²Samas, s 630, l 30.

¹³Samas, l 29.

¹⁴Вt Ю. Пярли, "А. С. Пушкин и "Арбуяд"." — *Таллин*, № 1, 1987, с. 67–70.

esindajad.¹⁵ 1936. a suvel teatas A. Tassa J. Kljavinšile, et Tartus on peetud komitee koosolek, millest peale tema võtsid osa F. Tuglas, G. Suits, J. Semper, A. Alle jt. Otsustati, et A. Puškini mälestusürituste peakorraldajaks saab Eesti Kirjanikkude Liit. Ühtlasi kavandati tegevusprogramm, milles nähti ette vastavate artiklite avaldamine ajalehtedes-ajakirjades, aktus ja kontsert 14. veebruaril 1937 Tartu Ülikooli aulas ning poeedile pühendatud näitus kunstikooli "Pallas" ruumides. Avaldati veel lootust, et ehk õnnestub tähtpäevaks tuua "Vanemuise" lavale ooper *Jevgeni Onegin* või *Padaemand*.¹⁶ Teatrietendusi "Vanemuises" siiski ei toimunud. Eesti Raadio aga võttis kavva suure päevakohase kontserdi.

Kavandatud üritused tuli korraldada eespool mainitud organisatsioonidel ja kultuuritegelastel endal, ilma riigiasutuste otsese abita. Tolleaegses ajakirjanduses ilmunud artiklid, sõnumid ja säilinud arhiividokumendid jutustavad ilmekalt suurest tööst, mida sel puhul tehti, ja ka selle tähtpäeva ümber arenenud poliitilisest võitlusest.

Aleksandr Puškinile pühendatud ürituste ettevalmistamise käigus jõudsid mõned siinsed haritlased järeldusele, et kultuurisidemetel ulatuslikumaks arendamiseks Nõukogude Venemaaga oleks tarvis rajada kindlam organisatsiooniline alus. Juulis 1936 teatas A. Tassa J. Kljavinšile, et grupp Tartu haritlasi on teinud ettepaneku asutada ülikoolilinnas Eesti—NSV Liidu kultuurisidemetel arendamise ühing. A. Tassa olevat kinnitanud, et nad on juba astunud ettevalmistavaid samme valitsusasutustes. Sooviga luua samasugune organisatsioon ka Tallinnas pöördus J. Kljavinši poole omakorda kunstiteadlane-bibliofiil Julius Genss.¹⁷ Võib arvata, et VOKSi ei saanuks selliste sõprusühingute loomise vastu Eestis midagi olla. Ent ometi ei peetud Eesti poliitilist olukorda selleks soodsaks. VOKSi juhtkonnal oli teada, et alles eelmisel aastal oli J. Vares-Barbaruse reisikiri külaskäigust N. Liitu valitsusringkondades parasjagu pahameelt tekitanud; et mõni aasta varem, 1932, oli õigusteadlane Jüri Ivask sisekaitseülema poolt Tallinnast välja saadetud katse eest muuta Tallinnas ja Tartus seni illegaalselt tegutsenud Venemaa tundaõppimise ring (selles osalesid muide

¹⁵VFRA, f 5283, n 5, s 643, l 7.

¹⁶Samas, s 628, l 27; s 629, l 152.

¹⁷Samas, s 629, l 82–83.

ka Evald Tammlaan-Stein ja Rudolf Sirge) Eesti—Vene Kultuurisõprade Ühinguks.¹⁸ Igal juhul taheti nüüd ettevaatlik olla ning A. Tassale ja J. Genssile teatati, et ilmselt pole aeg sõprusühingu asutamiseks veel küps.¹⁹ Mainitud “aeg” sai “küpseks” 3. jaanuariks 1940, mil asutati Eesti—Nõukogude Liidu Ühing. Nüüd olid selles juhtivateks jõududeks aga juba valitsustegelased, kirjameestest sai ühingu juhatusse üksnes siseministeeriumi tollane filmiinspektor Artur Adson.²⁰

Puškini surma-aastapäeva tähistamiseks alustasid ettevalmistusi ka vene haritlased Eestis oma kultuuriorganisatsioonide kaudu. Tallinnas ja Narvas loodi vastavad korraldavad komiteed, kavandati rohkesti üritusi, millest suurem osa ka teoks sai. Neil üritustel, samuti venekeelsetes väljaannetes avaldatud kirjutistes ja sõnavõttudes, asetati enamasti pearõhk poeedi loomingule, selle rahvalikkusele ning muistse vene hinge jäävuse kajastamisele. Ent vene emigrantide tegevust häiris selle tähtpäeva politiseeritus juba seetõttu, et eesti organisatsioonid keeldusid vähemalt avalikult koostööst nendega, ning terav emigrantide-vastane suunitlus Nõukogude Venemaal.²¹ See tekitas vastuolusid emigrantide endagi hulgas. Ilmselt polnud ka nende omavaheline koostöö küllaldane. Seepärast pöördus emigrantide asutatud korraldav komitee Tallinnas kõigi vene seltside poole Eestis üleskutsega tegutseda ühiselt. Puškini mälestusüritusi ei soovitatud korraldada enne 14. veebruari 1937, mil Tallinnas pidi toimuma keskne kontsert. Killustamine vähendavat ürituse tähtsust ja kõlavust.²² Sellest üleskutsesest aga kuigivõrd kinni ei peetud.

Eesti haritlaskonda näis väga huvitavat, kuidas tähistatakse Puškini surma-aastapäeva Nõukogude Venemaal. Küllap loodeti selle informatsiooni alusel täpsemalt hinnata muutusi sealses kultuuripoliitikas üldse ning saada ühtlasi kindlust, et sealt osutatakse Eestile ürituste ettevalmistamiseks soovitud abi. Kahtlused põhinesid maailmas ning meilgi kujunenud veendumusel, et kom-

¹⁸Samas, s 623, l 16; Eesti Riigiarhiiv, f 949, n 1, s 136, l 262.

¹⁹VFRA, f 5283, n 5, s 629, l 81–82.

²⁰*Eesti ja Nõukogude Liidu Kaubanduskoja Majandusbülletään*, 4. jaanuar 1940, nr 4, lk 213, 219.

²¹Вт Л. Вольперт, “Пушкин в 1937 году.” — *Вышгород*, № 6, 1997, с. 111–114.

²²*Русский Вестник*, 23 дек. 1936 г.

munistlikul Venemaal eitatakse üldse mineviku nn aadlikultuuri, sealhulgas Puškinit. Nagu juba öeldud, palusid siinsed kirjamehed J. Kljavinsilt pidevalt täpsemat informatsiooni Puškini-üritustest Nõukogude Venemaal, sealseid hinnangulisi ülevaatekirjutisi jne. VOKSi kaudu saadeti nüüd Eestisse rohkesti vene kirjandusloolaste ulatuslikumaid teoseid ning ajakirjade numbreid kirjutistega A. Puškini elust, maailmavaatest, loomingust ning temaga seotud üritustest Nõukogude Venemaal.²³ Kõigi nende alusel avaldati Eesti ajakirjanduses lugusid sellest, kuidas Venemaal Puškinisse suhtutakse ning mida seal tema tähtpäeva puhul korraldatakse. 3.–18. veebruarini 1937 ei möödunud peaaegu päevagi, mil mõnes Eesti suuremas ajalehes poleks ilmunud selleteemalisi kirjutisi. Ühtekokku ilmus neid mainitud ajavahemikul ligi 40. Lisaks oli ajakirja *Looming* 1937. a veebruarinumber pühendatud A. Puškinile. Eesti lugejaile teatati Puškini nime andmisest Moskva Kunstimuseumile ja Leningradi Akadeemilisele Draamateatrile, Detskoje Selo (endine Tsarskoje Selo) ümbernimetamisest Puškiniks, markide eriseeria väljaandmisest, arvukatest pidulikest koosolekutest, etendustest, kontsertidest ja näitustest. Avaldati ka ülevaade 10. veebruaril 1937 Moskva Suures Teatris peetud aktusest, milles osales kogu NSV Liidu tollane juhtkond eesotsas J. Staliniaga, Kominterni esimees Georgi Dimitrov, diplomaatilise korpuse liikmed, samuti parajasti Moskvast viibinud Soome välisminister H. R. W. Holsti (viimane oli 1919–1922 olnud suursaadikuks Eestis).²⁴

Milliseid järeldusi Eestis sellest tehti? *Postimehe* toimetuse artiklis oli kirjas järgmine kokkuvõtte: “Praegune Venemaa on Puškini mälestust väga pieteetiliselt pühitsenud ja juba see näitab, et suur kirjanik elab üle kõiksugu poliitika, vaim ja geenius maksab ja elab omaette suurusena. . . Puškin on poet, kellest oskavad lugu pidada ka praegused kõige poliitilisemad vaimud. . . Puškini vaimupärand. . . lisandab kõigile rahvastele tugeva annuse jõudu ja enesetunnet.”²⁵ *Päevalehe* toimetuse artiklis selgitati omakorda, et Puškinit hindab väärikalt kogu maailm, kõik rahvad ja klassid, “punased” ja “valged”. Ajaleht oli veendunud, et ajad,

²³VFRA, f 5283, n 5, s 628, l 32, 50, 52; s 630, l 45, 83; s 632, l 9, 11; s 643, l 9, 16, 44, 47.

²⁴Vt *Päevaleht*, 10., 11., 18. II 1937; *Uus Eesti*, 11. II 1937.

²⁵“100 aastat Pushkini surmast.” — *Postimees*, 9. II 1937.

mil punasel Venemaal nõuti Puškini "seina äärde seadmist" koos valgekaartlastega, on möödas. Suurt poeeti "armastatakse Nõukogude Venes, teda nimetatakse revolutsiooniliseks luuletajaks, teda peetakse omaks inimeseks, enamlaseks, kes võitles tsaari ja hoovkonna ning üldse vägivalla ja vale vastu. . . Selles on Puškini geniaalsus, et ta on kõigile, et tema vaimu küllusest saavad osa kõik rahvad. Puškin ei ole ainult venelastele, vaid kogu maailmale."²⁶ Nii arvati Puškini austamises N. Liidus ilmnevat ka kommunistliku partei kultuuripoliitilist üldsuund ning selle salliv suhtumine endisaegsetesse kultuuriinimestesse üldse.

Loomingu 1937. a veebruarinumbris andis J. S. eespool juba viidatud kirjutises ulatusliku ülevaate Puškini juubeli tähistamisest Nõukogude Venemaal. Selles rõhutati, et kusagil mujal ei tähistata suure poeedi 100. surma-aastapäeva nii suurejooneliselt ja ulatuslikult kui Nõukogude Venemaal. Seal tegutsesid vastavad üleriigilised ja kohalikud komiteed nii linnades kui ka vabrikutes ja külates, kes korraldasid arvukaid üritusi poeedi auks. Artiklis märgiti, et Puškini teoseid ilmub N. Liidus miljonilistes tiraažides, ajalehed ja ajakirjad pühendavad talle erinumbreid. Eriti kiideti seda, et NSV Liidu Teaduste Akadeemia väljaandel ilmus Puškini tööde kogu 15 köites ning 6-köiteline illustreeritud väljaanne, samuti poeediga seotud dokumentide ning tema käsikirjade kogumikke, eriuurimusi ja brošüüre. Autor rõhutas, et NSV Liidus on Puškini teoseid tõlgitud juba peaaegu kõigisse keeltesse, ka nendesse, milles kirjandus astub alles esimesi samme. Erilist tähelepanu osutas autor faktile, et vene poeedi loomingut on seal tõlgitud ka soome-ugri rahvaste keeltesse, seda saab nüüd lugeda mordva, mari (tšeremissi) ja komi (sürjani) keeles, ka lõuna- ja kesk-karjala murretes. Luuletaja Jalmari Virtase eestvõttel oli Puškini teoseid soome keeles ilmunud neli köidet.²⁷ Edasi on ülevaates juttu Nõukogude Venemaa kujutava kunsti, muusika, teatri, kino, raadio ning isegi kunstkäsitöö kaasamisest poeedi mälestamisele. Restaureeritakse Puškiniga seotud hooneid, püstitatakse mälestusmärke. Kirjutises toodi ka teateid poeedi järglaste saatusest Nõukogude Venemaal. Nii olla A. Puškini poja 13 lapsest veel elus 74-aastane tütar, kes elab Poltaavas. Viimase ühe tütre poeg

²⁶ "Sada aastat A. S. Pushkini surmast." — *Päevaleht*, 9. II 1937.

²⁷ A. Puškini teoste tõlkimisest NSV Liidu rahvaste keeltesse andis ülevaate *Uus Eesti* 3. II 1937.

olevat Leningradi Ülikoolis loodusteadlane, teise tütre, Moskvas elava riigi- (personaal-)pensionäri poeg aga töötavat Moskva avalikus raamatukogus, selle poeg Grigori teenivat veel sõjaväes.²⁸

J. S.-i arvamus, miks punasel Venemaal tsaariaegsele luuletajale nii suurt tähelepanu pööratakse, on toodud juba eespool. Puškinile osutatud ülisuurt austust tõstis *Loomingu* samas numbris esile ka G. Suits. Rada poeedi hauale pole Venemaal iialgi rohtunud, nendib ta. Poeedi sünnipäeval eelmisel aastal oli Svjatogorski kloostris juurde kogunenud 20 000 inimest, linlasi ja kolhoosnikke, haritlasi ja töölisi, vanu ja noori. G. Suits järeldab: "Oktoobripööre pole Nõukogude-Vene ja Nõukogude Liidu rahvast lahutanud sellest lemmik-klassikust, kes oli jõudnud oma ajastu täielikumale kõrgusele, kel mitme sugupõlve rikastele ja vaestele on midagi omaks tuntavat ütelda olnud... Kus mujal läheksid ta teoste väljaanded miljonite ja kümnete miljonite eksemplaride arvul massilise lugeja kätte! Kus mujal kui sel määratud maa-alal, mis laiub Läänemerest Vaikse ookeanini, Mustast merest Arktiseni, on Puškini sajanditaguse surma mälestust ja ta kaugele kiirgavat järelelu veedetud suuremas ja pidulikumas mõõtkavas!"²⁹

Nii võisid teated Puškini surma-aastapäeva suurejoonelisest tähistamisest Nõukogude Venemaal kujundama hakata eesti haritlaskonnas mõnevõrra kaugemaidki, isegi poliitika ja riikliku ideoloogia sfääri ulatuvaid järeldusi.

PUŠKINI TEOSTE TÕLKEIST EESTI KEELDE

Aleksandr Puškini loomingu tõlkimisest eesti keelde on avaldatud mitu ülevaadet ning uurimust.³⁰ G. Suitsu äsja vaadeldud artikli "Posthuumne Puškin" põhiosa *Loomingus* käsitles vene

²⁸Grigori Puškini foto avaldati muide Eestis ilmunud ajalehes *Русский вестник* 10. II 1937.

²⁹G. Suits, "Posthuumne Puškin." — *Looming*, nr 2, 1937, lk 218–223.

³⁰A. Герман, *Пушкин в эстонской литературе*. Юрьев, 1899; O. Urgart, "Puškin eesti keeles." — *Looming*, nr 2, 1937, lk 224–228; Ю. Пярли, "Поэзия А. С. Пушкина в Эстонии (1880–1940)." Автореферат диссертации на соискание ученой степени

poeedi kui maailmakirjaniku teoste vahendamist teistesse keeltesse. Puškini looming on levinud üle maailma, teda on tõlgitud juba 85 keelde, märgib autor. Selle põhjuseks pidas G. Suits Puškini loomingu kõrget üldnimelikku kultuuri, seda, et poeet on "oma lähtekohtade võtmisel viljakalt väärtustanud lääne-euroopali eeskujusid. Ta on oma loomingus vahelduval määral assimileerinud maailmakirjanduse sugemeid, antiikseid, orientaalseid, uueaegseid". Vaadelnud, millistesse keeltesse on Puškini lüürikat kõige paremini suudetud ümber panna (tšehhi, saksa), on autor siiski seisukohal, et "päris Puškini maitsele pääseb kõige paremini ikka see, kes teda võib vahetult lugeda". Ja seega on tänu minevikus omandatud vene keele oskusele "praeguste keskealiste ja vanemate mälukurdudesse jäänud [Puškini loomingust] mõnulevaid muljeid". G. Suits rõhutas, et hoolimata nüüdis-Eesti kultuuri ja kasvatuseläände-orientatsioonist, pole "Aleksandr Sergejevitš Puškini mälestus... meie lugupidamisest lahtunud, Peipsi taha kadunud. Üle elanud tsaaririigi katastroofi, kestab ta posthuumne au ja jätkub ta loomingu loetavus." Et vene keelt tuntakse Eestis nüüd hoopis vähem, jääb üle Puškini looming eesti keelde tõlkida. Autor on seisukohal, et kuna eesti keel on kõvasti edasi arenenud, ei rahulda meid enam ka endised tõlked. Puškini teistesse keeltesse vahendamise "verstapostiks" pidas G. Suits *Jevgeni Onegini* tõlkimist. See poem oli tollal tõlgitud juba tšehhi, poola, serbia, taani, rootsi, ungari ja soome keelde. Eestikeelset tõlget tuleb veel oodata, on ilmunud vaid katkendeid A. Orase tõlkes, märgib autor.

Eesti kirjandusloos suuründmuseks oli kahtlemata Aleksandr Puškini tõlkekogumiku *Valik luulet* ilmumine Tartus 1936. a Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel. Tõlkijad olid A. Oras, B. Alver, H. Talvik ja P. Viiding. Kõige silmapaistvam osa oli selles Ants Orasel, temalt on lõviosa tõlkeid. Seoses Puškini loomingu uurimisega ja eestindamisega oli professor korduvalt pöördunud abipalvega VOKSi poole, kelle kaudu ta sai vajalikku kirjandust.³¹ Kohe pärast luulevalimiku ilmumist saatis A. Oras sellest J. Kljavinši kaudu kaks eksemplari Moskvasse, tänades ühtlasi kaasabi

кандидата филологических наук. Тарту, 1987; Ю. Пярли, "А. С. Пушкин и "Арбуяд". — Таллин, № 1, 1987, с. 67–70.

³¹VFRA, f 5283, n 5, s 628, l 32; s 630, l 83; s 632, l 9.

eest.³² Sellele vastati 6. jaanuaril 1937 uue kirjandussaadetisega. Kaaskirjas sooviti A. Oraselt täpsemat informatsiooni tema uurimiskavadest ning sellest, millist kirjandust ta edaspidiseks tööks veel vajab. Oma vastuses 22. jaanuarist kirjutas A. Oras, et Puškin talle väga imponeerib, ning palus võimaluse korral saata uurimusi poeedi loomingumetodi, stiili ja esteetiliste vaadete kohta. Ta rõhutas, et uurib eeskätt A. Puškini suhtumist väliskirjandusse, kokkupuuteid teiste maade kirjanike loominguga, sealhulgas viimaste ümbertöötamist Puškini poolt, tema kirjanduskriitilisi vaateid. Oma edaspidistest plaanidest mainis ta: "Ma kavatsen kogu "Onegini" eesti keelde tõlkida (umbes 2000 rida juba ilmus minu tõlkes) ning tahaksin seda tõlget täielike kommentaaridega varustada."³³ Eestis leiduvad Puškini väljaanded olevat aga kommentaaride kirjutamise tarbeks liiga vanad, mistõttu professor palus VOKSilt taas abi. Vaja olevat uurimusi, millest saaks ülevaadet Puškini suhtumisest sotsiaalsetesse probleemidesse, aga samuti poeedist kui sotsiaalsest isiksusest üldse.

Kui A. Orasele märtsi algul 1937 saadeti jälle viis teost Puškini kohta, vastas ta 22. märtsil uue tänukirjaga. Selles märgib ta muuseas, et millal tal *Jevgeni Onegini* tõlge lõpetada õnnestub, see pole veel selge, igatahes mitte niipea. Aga kui tõlke osad ilmuma hakkavad, lubas ta nende eksemplare kindlasti ka Moskvasse saata.³⁴ A. Orasel jäi see kavatsus siiski ellu viimata, selle teostas hiilgavalt alles Betti Alver.

Ka tollal veel üliõpilase Jüri Šumakovi tõlkes avaldati Puškini surma-aastapäeva puhul mitmel pool poeedi 15 luuletust. Teatanud sellest Moskvasse, märkis J. Kljavinš, et J. Šumakov on eestistanud teistegi vene autorite loomingut. Ühtlasi saatis ta noore tõlkija soovil Nõukogude Venemaale tema värsiraamatud *Вне* ja *Около* (ilmunud 1935. ja 1936. a), kus leidis M. Underi, J. Semperi jt luuletuste tõlkeid. J. Kljavinš palus ka J. Šumakovile saata vene luuletajate teoseid.³⁵

Meie kirjandusloos on täheldatud Puškini loomingu otsest ja kaudset mõju mõnele eesti luuletajale. Ent 1937. a veebruaris *Uus Eesti* veergudel avaldatud toimetuse kirjutises rõhutatakse, et

³²Samas, s 630, l 100; s 632, l 8.

³³Samas, s 632, l 9, 10.

³⁴Samas, l 11–13.

³⁵Samas, s 243, l 92.

kuulsa vene poeedi loomingul ja selle ülemaailmsel tunnustusel on laiema õppetunni tähendus. Nimelt peaksid selle üle eeskätt järele mõtlema need, kes usuvad võimu kõikvõimsusse ja vähe hoolivad vaimust. Samuti tulevat meie luuletajatel A. Puškinilt tundma õppides heita arvustav pilk enda loomingule ning küsida, miks see leiab vähe poolehoidjaid, Puškinist aga ei tüdine lugeja iialgi.³⁶

Tähelepanuväärselt inspireeris A. Puškini looming Juhan Sütistet. Temalt ilmus *Loomingus* (nr 2, 1937) luuletus "Puškinilt lugedes". Seda on peetud J. Sütiste üheks silmapaistvamaks luuletuseks.

A. Puškini tähtpäeva puhul ilmus ka Eestis tegutsenud vene kultuuri- ja haridusseltside väljaandel rida trükiseid, sealhulgas siinsetele vene koolidele.

TARTU ARHITEKTI ANATOLI PODTŠEKAJEVI JUTUSTUS

9. veebruaril 1937 avaldas *Postimees* loo pealkirjaga "Kui Puškin kogus rahvaluulet", jutuajamise Tartu tolleagese arhitekti Anatoli Podtšekajeviga, kes meenutas oma noorpõlvekohtumisi Puškini kaasaegsetega ning pärimusi Mihhailovskoje ümbrusest. A. Podtšekajev oli sündinud 1879. a Pihkvamaal Opotška linnakeses, mis asub 46 km kaugusel Puškinite perekonnamõisast Mihhailovskojest. Tema isa oli tsaariajal sealse piirkonna aktsiisiülem, kelle juures kohalikud elanikud käisid sageli oma maksude asju ajamas. Seepärast oli A. Podtšekajev noorena kohtunud mitme talumehega, kes jutustasid mõndagi huvitavat poeedi elust Mihhailovskojes. Lisaks sellele käis ta ka ise Puškiniga seotud paikades. Pärast Riia Polütehnilise Instituudi ehitusosakonna lõpetamist 1910. a töötas A. Podtšekajev arhitektina Pihkvas ja Petserimaal. Nüüd lisandus tema senistele teadmistele Puškinist veel uusi andmeid. 1920. aastate algul tuli arhitekt Tartusse, kus abiellus juba varem siia sõjapakku tulnud varssavlannaga. Nende tütart Irina Podtšekajevat-Kalitsat tuntakse tänapäeval kui

³⁶"Puškini surmapäeval." — *Uus Eesti*, 6. II 1937. Artikli autor oli ilmselt kirjanik E. Hubel, kes oli tollal selle lehe toimetuse liige. Tema sulest ilmus samas 10 päeva varem poeedi elu käsitlev kirjutis: "Aleksandr Sergejevitš Puškin." — *Uus Eesti*, 16. II 1937.

silmapaistvat struumaspetsialisti. Pojast Vladimirist sai aga tehnikateadlane, spetsialist metrooehituse alal, teaduste doktor ja õppejõud Peterburis.

Anatoli Podtšekajev oli aastaid Tartu linnaarhitekti abi, tema projekti järgi on püstitatud Tartus mitmeid ehitisi. Kuid 1937. a. mil ta oma mälestusi jutustas, oli ta haiguse tõttu juba tööst eemal. Operatsioon Saksamaal ei aidanud ning A. Podtšekajev suri Tartus 7. mail 1938.

Mainitud kirjutises meenutas A. Podtšekajev, et kui ta noore poisina esmakordselt Svjatogorskis käis, kohtas ta seal trahteripidajat Tšernõšovi. Too oli Puškini kaasaegne, tundnud luuletajat hästi ja armastanud temast ikka jutustada. Pealegi käinud trahteripidaja mitmel korral A. Podtšekajevi isa juures ning pärimiste peale meenutanud taas, mida ta kuulsast luuletajast mäletas. Nii kõnelnud Tšernõšov, et "härra" — s.o Puškin — pannud end lihtsasse riidesse ning läinud koos temaga laadale. Seal istunud luuletaja kerjaste juurde, kes palusid almust ja laulsid. Puškin pannud kõik kuulnud laulud ja jutud märkmikku kirja. Ja A. Podtšekajev arutles, et kusagil kirjutatud mingist kuuest Puškinile kuuluvast vihikust tema ülestähendustega: ehk need olidki märkmed mainitud rahvalauludest. Edasi kõneles A. Podtšekajev, et 1917. a sündmuste ajal riisusid ja põletasid talupojad Mihhailovskoje naabruses asunud mõisaid ning et ilmselt läks siis kaduma ka palju Puškiniga seotud asju. Üks unikaalne ese oli aga säilinud ning sattunud keerulisi teid mööda Tartu arhitekti valdusse.

Lugu ise oli järgmine. Puškinite naabruses asuvas Trigorškoje mõisas elas luuletaja sealviibimise ajal mõisaomanik Praskovja Ossipova oma suure perega. Aleksandr Puškin oli olnud nende pool sagedane külaline ning sõbrustanud mõisaproua lastega selle esimesest abielust, Tartu Ülikoolis õppiva Aleksei Wulfi ning tema õe Eupraksia Wulffiga.³⁷ A. Podtšekajevi arvates on viimane Puškini poeemis koguni Tatjana prototüübiks. Ja poeet oli kinkinud kaunile neule Eupraksiale kuldse medaljoni roheline smaragdiga. Medaljoni tagaküljele olid graveeritud sõnad: *Воспоминением живёт душа моя*. Medaljoni sees oli algselt olnud veel A. Puškini enda käega kirjutatud prantsuskeel-

³⁷A. Puškini sidemeist selle perekonnaga vt ka: J. Šumakov, "Tartu—Mihhailovskoje." — *Looming*, nr 3, 1939, lk 322jj; J. Lotman, *Aleksandr Sergejevitš Puškin*. Tallinn, 1986, lk 102–103.

ne kiri. Eupraksia Wulff aga abiellus lähedase mõisa omaniku parun Vrevskiga. Kõnealuse medaljoni oli A. Podtšekajev ostnud endale mälestuseks Vrevski sugulaselt 1917. aastal 350 rubla eest, ning prantsuskeelne kiri saadetud Leningradi Puškini muuseumi.³⁸ A. Podtšekajev oli nüüd, 1937. a, nõus medaljoni samale muuseumile müüma, ent tema haigus ja surm aasta pärast ei lasknud seda kavatsust teoks teha. 1980. aastail oli see reliikvia tema Leningradis elava poja Vladimir Podtšekajevi valduses.

Samas kirjutises meenutas A. Podtšekajev oma kunagist jutujamist Mihhailovskoje lähedase Vetše mõisa omaniku P. Karpoviga. Too kõnelnud, et kui Eupraksia Wulff-Vrevskaja suri, oli tema tütar põletanud suure paki emale saadetud kuulsa poeedi kirju. P. Karpov, kes oli mainitud tütreaga hea tuttav, pärinud selle teguviisi motiive. Tütar vastanud, et kirjad olnud liiga intiimsed ning ta ei taha, et seltskond saaks teada tema ema ja poeedi lähedasest vahekorra. E. Wulff-Vrevskaja tütar elanud vanapiigana veel 1918. a Trigorškojes. Veel jutustas A. Podtšekajev A. Puškini istutatud tammedest Trigorškojes, mis moodustanud päikesekella: 12 puud ümberringi, üks osutina keskel. 1917. a olnud neist tammedest veel seitse järel.

PUŠKINI MÄLESTUSPÄEVAD EESTIS

Üritusi Aleksandr Puškini surma-aastapäeva mälestuseks toimus Eestis arvukalt juba 1936. a sügisest peale. Üsna põhjalik loetelu neist toodi ära siinsete vene haridusseltside eriväljaandes *День Русского Просвещения* (mai–juuni, 1937). Siit näeme, kuidas juba 1935. a hakati kõigepealt vene haridus- ja kultuuriseltside ning Tartu Ülikooli vene üliõpilasseltsi algatusel Eestis asutama vastavaid komiteesid linnades, Peipsi-äärsetes alevites ja valdades. Need hakkasid korraldama kohalikes vene koolides, rahvamajades, seltsides jm kõnekoosolekuid ning aktusi Puškini mälestuseks. Kõiki neid ei jõuaks siin kirjeldadagi.

³⁸Kõne all olevas kirjutises *Postimehes* tegelikult ei selgu, kellelt A. Podtšekajev medaljoni ostis ja millisesse muuseumi Puškini kiri oli saadetud. Need andmed sai siinkirjutaja A. Podtšekajevi pojalt Vladimir Podtšekajevilt.

Vt samuti: Б. Смиренски, "Воспоминанием живёт душа моя..." — *Огонёк*, № 7, 1965, с. 13.

Esimesed üritused peeti 1936. a augustis-septembris. Novembris 1936 hakkasid Petseri vene haritlased korraldama nn Puškini esmaspäevi, kus peeti ettekandeid ja loeti luuletusi. Ühel koosolekul näiteks kõneles J. Ivask teemal "Puškini kirjanduslikust keelest".³⁹

Mälestusürituste põhiosa langes 1937. a veebruari teisele nädalale. Need algasid pühapäeval, 7. veebruaril, temaatiliste õhtutega Narvas, Rakveres, Mustvees ja Petseris.

Narva Vene klubis sellel päeval korraldatud piduliku koosoleku peamised kandjad olid Narva vene linnagümnaasiumi ning Vene Emigrantide Komitee eragümnaasiumi õpilased. Sealsete ürituste eestvedaja, linnagümnaasiumi vene ja ladina keele õpetaja A. Obratsov rääkiski oma avakõnes Puškini tähtsusest noorsoole. Seejärel kõneles õpilane I. Belski luuletaja elust ja loomingust. Erilist tähelepanu pälvis aga õpilase J. Antonova ettekanne teemal *Почему нам дорог Пушкин?*, mis avaldati hiljem ka Vene Üliõpilaste Kristliku Liikumise ajalehes.⁴⁰ Selles rõhutas kõneleja, et Puškin oli, on ja jääb inimestele alati tõe, moraalse puhtuse ja humanismi sisendajaks, üldse — elu õpetajaks. Ta veenis kuulajaid, et Puškin oli küll suur vene poeet, kes aitas vene rahval end tõelise rahvana tunda ning rikastas igati vene keelt, ent ta polnud mingil juhul šovinist. Õpilased esitasid sellel õhtul veel katkendeid *Boriss Godunovist*, koorid õpetaja Salomea Välbe juhatusel laule Puškini teemadel. Narva vene lehtedes avaldati ühtlasi siinsete gümnaasiumide õpilaste K. Šnakenburgi, N. Hrabrova jt luuletusi Puškini mälestuseks, Narva poetessi Tamara Buchi sulest ilmus eraldi väljaandena pikem värssteos *A. C. Пушкину через сто лет, 1837–1937*.⁴¹

³⁹ *Русский вестник*, 14 ноя. 1936.

⁴⁰ E. Антонова, "Чем дорог нам Пушкин?" — *Путь жизни*, 11 июня 1937.

⁴¹ *Русский вестник*, 14 февраля 1937. — Mainitud inimestest on teada, et A. Obratsov suri juba enne sõda, manalas on ka I. Belski. Kooliõpetaja S. Välbe viidi aga 1941. a koos tütreaga Siberisse, kus ta suri. J. Antonova, hiljem Thalberg, õpetas pärast Teist maailmasõda kuni pensionile minekuni vene keelt ja kirjandust Tallinna Pedagoogilises Instituudis jt koolides. N. Hrabrova oli aastaid Tallinnas *Ogonjoki* korrespondent. K. Šnakenburg, hiljem Oksner, elas pensinärina Pärnus.

7. veebruaril toimus ka Rakvere vene seltside korraldusel kohalikus rahvamajas Puškini-teemaline kontsertaktus. Ajakirjanduse teadetal võeti sellest elavalt osa. Petseris oli samalaadse ürituse korraldajaks sealne vene haridusselts. Peale päevakohase ettekande näidati ka "valguspilte", loeti poeedi luuletusi, koorid ja solistid esitasid laule Puškini sõnadele. Mälestusaktus peeti samuti Mustvee "Ühenduse" seltsi saalis. Kuigi siin oli sissepääs tasuta, oli osavõtjaid olnud rohkem, kui saal mahutada suutis.⁴²

Eriti tuleb esile tõsta 10. veebruaril Tartus Saksa teatri saalis peetud pidulikku koosolekut, mis pidi demonstreerima Puškini internatsionaalsust. Koosoleku avas 71-aastane Tartu Ülikooli tsiviilõiguse professor Igor Tjutrumov. Sellel kunagisel Peterburi Ülikooli õppejõul olid laialdased erialased teadmised, ent 1920. aastate Eesti ajakirjanduses heidetakse talle ette monarhistlikke vaateid. Oma avasõnas kõneles vene õigusteadlane, et Puškini ennustus on täitunud — ta on surematuks saanud. Surematuks on poeedi teinud tema hiilgav looming, millest õhkub palavat armastust tõe vastu. Seejärel kõneles Tartu vene gümnaasiumi direktor V. Sokolov Puškini maailmavaatest, rõhutades sealjuures poeedi jumalakartlikkust. Puškin oli see, märkis kõneleja, kes viis seni väliseeskujude mõjul arenenud vene kirjanduse tagasi vene inimese juurde. Kirjandusloolane Jaan Roos pidas ettekande Puškini teoste tõlkimisest eesti keelde. Kõneleja toonitas, et luuletaja eluajal ei ulatunud tema looming veel Eesti alale. Kui ilmusid tema esimesed kogutud teosed, ei olevat siin olnud ühtki tellijat. Küll oli aga Eesti alalt pärit luuletaja kurjem vaenlane ja jälitaja krahv A. Benckendorff. Edasi võttis sõna ülikooli poola keele ja kirjanduse lektor doktor Jerzy Kaplinski. Tema valgustas Puškini suhteid poola kirjaniku Adam Mickiewicziga. Puškin olnud esimene, kes seda poola kirjanikku Venemaal tutvustas. A. Mickiewicz, kes töötas slaavi kirjanduse professorina Pariisis *Collège de France*'is, tutvustas omakorda vene silmapaistvat luuletajat esmakordselt prantslastele. Ülikooli vene keele lektor Boris Pravdin kõneles seejärel Puškinist kui esimesest kutselisest vene kirjanikust ja tema loomingu iseloomust, meedik doktor M. Klompus aga Puškini mõjust juudi lugejaskonnale. Sõna võttis veel sakslasest advokaat Stackelberg. Seega kõnelesid üritusel vene poeedist nelja rahvuse esindajad. Kõnelede järgnenud kont-

⁴²Vt *Rahvaleht*, 8. II 1937; *Postimees*, 12. II 1937.

serdil esinesid vene lauljad ja näitlejad (esitasid katkendeid *Boriss Godunovist*) ning sümfooniaorkester vene kirikukoori dirigendi A. Korovnikovi juhatusel.

Ajalehtede ülevaadetest⁴³ võib järeldada, et sellel pidulikul koosolekul kõneldi üldiselt Puškinist kui vene möödaniiku kirjanikust, tema mõjust nüüdisajale räägiti vähe, luuletaja surmapäeva tähistamisest Nõukogude Venemaal aga hoopiski mitte. Samasugune oli teistegi vene seltside ürituste ja venekeelsetes ajalehtedes avaldatud materjalide suunitus. Tallinnas, Narvas, Petseris, Kohtla-Järvel jm vene õigeusu kirikutes toimus Aleksandr Puškini mälestuseks jumalateenistusi.

Samal päeval, 10. veebruaril, mil Tartus peeti ülalkirjeldatud koosolek, toimus mälestusõhtu ka Narva vene klubis. Seal esines kõnega kohaliku Õpetajate Seltsi esimees J. Välbe. Kuulajad olid peamiselt eestlased ja ka kõne peeti eesti keeles. Järgnes kontsert, milles osalesid nii eestlastest kui ka venelastest taidlejad.⁴⁴ Samal päeval peeti kõnekoosolekuid veel Narva vene koolides ning kohalikus vene raamatukogus.

Kuni 14. veebruarini ja ka pärast seda korraldasid sealsed vene kultuuriseltsid ja koolid Puškini mälestuseks rohkesti mitmesuguseid üritusi. Täielik ülevaade neist puudub, neid pole veel õieti uuritudki. Toome vaid üksikuid näiteid.

Nii kujunes neilgi kulminatsiooniks pidulik aktus 14. veebruaril Tallinnas "Estonia" kontsertsalis. Lava oli kaunistatud poeedi suure portreega, vene koorid (kokku 200 lauljat) esitasid koos sümfooniaorkestriga S. Mamontovi ja J. Stepanovi juhatusel katkendeid Puškini teoste teemalistest ooperitest.⁴⁵ Ei sellel ega eespool kirjeldatud üritusel Tartus Saksa teatris eesti teadus- ja kultuuriseltsid vähemalt otseselt ja ametlikult ei osalenud.

⁴³Vt *Postimees*, 11. II 1937; *Rahva Sõna*, 12. II 1937; *Русский вестник*, 14 февраля 1937.

⁴⁴*Русский вестник*, 14 февраля 1937. — Ühes varasemas sõnumis samas ajalehes (14. I 1937) märgitakse, et sellel koosolekul esineb ka Tartu Ülikooli lektor B. Pravdin. Et samal ajal toimus koosolek Tartus, kus lektor esines, siis jäi tal Narva minemata.

⁴⁵Vt *Русский вестник*, 23 декабря 1936; 14 февраля 1937; *День Русского Просвещения*, май-июнь 1937; *Rahva Sõna*, 12. II 1937; *Uus Eesti*, 14. II 1937.

10. veebruari õhtul andis Eesti Ringhääling eetrisse Puškinile pühendatud erisaate. Sellegi ettevalmistamist alustati varakult. Juba eelmise aasta detsembris pöördus Ringhäälingu muusikajuht helilooja Raimund Kull J. Kljavinši poole palvega aidata muretse-da N. Liidust noote heliteostele, mis on seotud Puškini loominguga. Appi tuli Nõukogude Heliloojate Liit. Eestisse saadeti noote ooperitest, album romanssidega Puškini sõnadele ja muid noote.⁴⁶ Saade A. Puškini mälestuseks algas Eesti Raadios kell 21.10 ja kandis üldpealkirja “Vaimuilma lätteil”. Sissejuhatauseks esitati poeedi kuulus luuletus “Exegi monumentum”. Sellele järgnesid soololaulud Puškini sõnadele, aariad ooperitest *Padaemand*, *Näkineid*, avamäng ooperile *Ruslan ja Ludmilla*, kuulati professor A. Orase vestlust Puškini elust ja loomingust (see kanti üle Tartust), näitlejad lugesid katkendeid poemidest *Jevgeni Onegin* ja *Vaskratsanik*. Orkestrit juhatas R. Kull, laulsid L. Adler ja N. Suursööt. Saade kestis tund ja 45 minutit.⁴⁷ Eesti ajakirjan-dus andis teavet ka Moskva raadio ülekannetest Puškini-päevade puhul.

Ent kõige tähtsamaks kujunesid siiski 14. veebruari üritused Tartus, mille peamiseks korraldajateks olid eesti akadeemilised seltsid, Tartu Ülikool ja kunstikool “Pallas”.

SAKSAMAA VASTUAKTSIOONID

Eesti haritlaskonna, sealhulgas akadeemiliste seltside ja Tartu Ülikooli erakordne tähelepanu vene luuletaja mälestusele ning seoses sellega ilmnev positiivne, sageli isegi ülistav suhtumine vene kultuuri ja mis eriti oluline — sõbralik kultuurialane koostöö Nõukogude Venemaaga —, võis mõnelele marurahvuslastele olla vastukarva. Mis aga puutub Eesti valitsusasutustesse, siis nemand ei osutanud Puškini-päevade korraldamisel ametlikult otsest kaasabi ega teinud ka mingisuguseid takistusi. Küll aga näib, et mõningaid vastusamme otsustasid teha hoopis siinsed sakslased, eriti Saksamaa saatkond Eestis. Eesmärgiks seati ilmselt vähenda Puškini-päevade põhiürituste — Tartu Ülikooli aulas toimuva aktuse ning “Pallase” ruumides näituse avamise mõju või need üritused võimalust mööda isegi nurja ajada.

⁴⁶VFRA, f 5285, n 5, s 643, l 1, 5, 7, 18.

⁴⁷Vt *Päevaleht*, 10. II 1937.

Saksamaa vastuaktsiooniks hakati pidama kõigepealt Berliinist Eestisse saabunud vene emigrandist filosoofiaprofessori Ivan Iljini, uushegelianismi väljapaistva esindaja loenguturneed. Tallinnas oli üles kleebitud kuulutused, et professor Saksamaalt peab Mustpeade klubi saalis Pikal tänaval 12. veebruaril loengu Aleksandr Puškinist. Seda loengut esitati vene emigrantide ühisüritusena. Eesti ajakirjanduses leiti, et loengus püüti rõhutada, nagu ei osataks suure poeedi kodumaal Nõukogude Venes temast üldse õigesti aru saada, seda suutvat üksnes vene emigrantidest ideoloogid. *Päevalehe* hinnangul olevat loengul tahetud Nõukogude Venemaale näidata: Puškin on meie, mitte teie! Ajaleht märkis, et kuigi Nõukogude Venemaal tõstetakse igati esile Puškini revolutsioonilist vaimu, katsuti kõnealuses loengus kuulajaid vastupidises veenda. I. Iljini käsitluses oli kõige olulisem olnud see, et Puškin õpetas Venemaad Jumalat armastama. Üldse oli jäänud mulje, et Mustpeade Klubis ei olnudki tegemist akadeemilise loenguga, vaid mingi müstilise jumalateenistusega.⁴⁸

Peamine lõök kavatseti ilmselt siiski anda Puškini-päevade keskuses Tartus, kus Nõukogude Vene saatkonna ja VOKSi aktiivsel kaasabil olid ettevalmistused 14. veebruari üritusteks edukalt lõpetamisel. Võis eeldada, et vene poeedi mälestusaktusest ülikooli aulas ja temale pühendatud näituse avamisest võtavad aukülalistena osa ka NSV Liidu suursaadik Tallinnas A. Ustinov ning saatkonna esimene sekretär-kultuuriatašee ja ühtlasi VOKSi esindaja J. Kljavinš. Nende mõju kahandamiseks poleks piisanud Berliini emigrandist professori esinemisest. Seetõttu teatas Saksamaa suursaadik Eestis dr. Hans Frohwein, et tema tahab just samadel Puškini-ürituste päevadel, reedest, 12. veebruarist, kuni esmaspäevani, 15. veebruarini, Tartut külastada. Selleks oli ka oluline ettekääne: saadik polnud veel Tartus käinud. Saksamaa välisministeeriumi endine nõunik H. Frohwein oli määratud Eestisse saadikuks juba 1936. a veebruaris, kohale jõudis aga märtsis. Ja just nüüd, ligi aasta hiljem, soovis ta olla Tartu võimude ja ülikooli austatav külaline. Tema Tartus viibimise programm oli niiviisi dikteeritud, et linnaisasid nendel päevadel, eriti aga 14. veebruaril, võimalikult endaga siduda. Selleks olid ette nähtud visiidid, vastastikused eined, linna vaatamisväärsuste, asutuste, garnisoni ja muuseumidega tutvumine. Et ülikooli

⁴⁸Professor I. Iljini loeng A. S. Puškinist. — *Päevaleht*, 13. II 1937.

juhtkond ja professorid pidid olema A. Puškini mälestusaktuse aktiivseteks osalisteks, siis tuli Saksamaa suursaadikul leida viis, kuidas neid sellest võimalikult viisakal ettekäändel eemal hoida. Niisiis soovis H. Frohwein just samal ajal teha visiidi ülikooli rektorile, tutvuda tema ja professorite juhtimisel ülikooli asutuste ja raamatukoguga. Et asi ikkagi täiesti kindel oleks, selleks mõeldi välja veel üks, küllaltki kaalukas motiiv. Nimelt tahtvat Saksamaa suursaadik Tartu Ülikoolile pidulikult annetada hinnalise raamatukogu 2000 krooni väärtuses. Nii kuulutati ka ajakirjanduses.⁴⁹ Asjaosalisi Tartu Ülikoolist pidi see aga kindlasti naerma ajama. Lugu oli lihtsalt selles, et tegelikult annetas mainitud raamatukogu ülikoolile rohkem kui aasta varem hoopis H. Frohweini eelkäija, Saksamaa endine suursaadik Otto Reinebeck seoses Eestist lahkumisega. Ta oli Tallinnas saadikuks 1932. a augustist kuni 1936. a jaanuarini. Vahetult enne Saksamaale tagasipöördumist oli O. Reinebeck Tartu Ülikoolile teatanud, et annetab 2000 krooni väärtuses raamatuid ülikooli enda valikul. Soovitavate raamatute nimekirja — 50 teost peamiselt bibliograafia ja ajaloo alalt — koostas Tartu Ülikooli raamatukogu juhataja Friedrich Puksoo.⁵⁰ Raamatud olid juba ammu Tartusse jõudnud ja isegi kasutusel, nii et nende üleandmine ülikoolile oli tegelikult farss. Need faktid toodi veidi varjatud moel esile ka Eesti ajakirjanduses.⁵¹ Lisaks sellele muutis H. Frohweini žesti koomiliseks asjaolu, mis oli Eestis kõigile teada: raamatute tegelik annetaja Otto Reinebeck ei olnud fašist, Hans Frohwein oli aga äge nats.

12. veebruari õhtul jõudiski Saksamaa suursaadik Tartusse. Programmist peeti täpselt kinni, linnaisade ja ülikooli juhtkonna koormus oli neil päevil aukartust äratav. Peamine "lahing"

⁴⁹Vt *Postimees*, 13. II 1937.

⁵⁰Tartu Ülikooli Raamatukogu inventarinimekirjadest (f 4, n 2, s 57) ei selgu täpselt nende raamatute pealkirjad; kõnealune annetus on eraldi sisse kandmata. Küll on 21. XII 1936 saadud annetajalt *Deutsches Reich* 123 raamatut (l 60). Märkime lisaks, et Saksamaa saadiku annetus polnud üldsegi nii erandlik, nagu püüti näidata. Näiteks 1936–1937 annetas Prantsusmaa saatkond ülikooli raamatukogule 24 teost, Itaalia saatkond koguni üle 450 raamatu ja ajakirja (neist enamik küll propaganda ja turismi alalt), Janis Kljavinš isiklikult üle 100 raamatu ja ajakirja jne.

⁵¹Vt *Postimees*, 13. II 1937; *Päevaleht*, 16. II 1937; *Uus Eesti*, 14. II 1937.

pidi toimuma pühapäeval, 14. veebruaril. Sellel päeval tuli Tartu linnapeal kindral Aleksander Tõnissonil, ülikooli rektoril Johan Kõpul ja professoritel koos teiste ametimeeste ning Tartus asuvate väliskonsulitega viibida H. Frohweini antud pidulikul einel ning jutuajamisel temaga ning seejärel osaleda Puškinile pühendatud näituse avamisel, pidulikul aktusel ülikooli aulas ning hilisõhtul veel Puškini-üritustega seotud olnud eesti kultuuritegelaste omavahelisel koosviibimisel.

14. veebruari õhtuks oli Tartus välja kuulutatud veel ka Berliini professori I. Iljini loeng teemal "Puškin ja Venemaa". Loeng peeti "Bürgemusse" saalis. Teatades sellest päev varem, tutvustas *Postimees* ühtlasi lektorit lähemalt. Tegemist olevat juristist filosoofiga, kes kaitses 1918. a Moskva Ülikoolis doktoriväitekirja Hegeli filosoofiast. 1923. a saadetud ta Nõukogude Venemaalt välja. I. Iljin läinud Berliini. Tema uuringute "elemendid" olevat usundid ja kunst, riik ja rahvas, õigus ja majandus, perekond ja kasvatus. Meelsuselt olevat ta aga äge võitleja ateismi ja kommunismi vastu.⁵² Loengu sisu kohta ajaleht andmeid ei toonud, sellest ei teatatud rohkem midagi. Ilmselt loeng ikkagi toimus. Küll avaldas aga põhjaliku ja üpris vaenuliku kirjuti-se mõni päev hiljem *Päevaleht*. Artikli "Imelik loeng Puškini üle" autor oli A. Kirikal.⁵³ Siin meenutati tegelikult I. Iljini Tallinnas peetud loengut. Märgitakse, et juba enne loengut olevat vene emigrantide demokraatlikes ringkondades avaldatud rahulolematust lektoriga, kes ei ole ei kirjandusloolane ega kirjamees, kuulub aga emigrantide äärmuslikult parempoolsete ideoloogide hulka. Artiklis rõhutati, et I. Iljini filosoofiline pale tuleb ilmsiks juba tema doktoritöös. Raamatus *Hegeli õpetus jumala ja inimese konkreetisusest* kaitsnud I. Iljin hegelianismi kõige parempoolsema tiiva vaateid, samasuguseid, nagu need on itaalia fašismi ja saksa natsionaalsotsialismi ametlikel ideoloogidel. Saksamaal olles avaldanud professor raamatu *Jõuga vastupanu kurjale*, mis olnud ülemlaul vene valgekaartlikele vägedele. Selles raamatus ei olevat enam jälgegi nendest humanismilähedastest seisukohtadest, mida I. Iljin oli Esimese maailmasõja päevil kaitsnud oma artiklis "Sõja kõlbelsi vastuoksusi". Nüüd oli I. Iljinist saanud Berliini ülikooli professor. Ja kui paljud sealsed teadlased olid

⁵²*Postimees*, 13. II 1937.

⁵³A. Kirikal, "Imelik loeng Puškini üle." — *Päevaleht*, 16. II 1937.

pärast Hitleri võimuletulekut sunnitud Saksamaalt lahkuma, siis jäänud I. Iljin paigale kui "vene asjade" eriteadlane. Hiljaeagu olevat Riias ilmuv vene ajaleht *Сегодня* teatanud, et Berliinis on asutatud eriline Vene Instituut, mille üheks juhiks saigi I. Iljin. Nimetatud instituuti luues olevat Saksamaa võimumedel silmas pidanud, et bolševike režiimi langus Venemaal ei ole kaugel ning selleks puhuks olevat vaja ette valmistada vene asjade spetsialiste.

Analüüsides I. Iljini Tallinnas peetud loengut, andis kirjutise autor sellele hävitava hinnangu: loengut läbinud subjektiivne müstika ja äärmuslik vene natsionalism; Puškini ajastust Venemaal kõnelnud lektor nagu "kolmanda riigi" õpperaamatute järgi. See kõik tekitanud paljudes haritud kuulajates suurt pahameelt.

Kui nüüd selle kõrvale asetada eesti haritlaste edukad tähtpäevaüritused nii Tartus kui ka Tallinnas, siis pole kahtlust, et erilist mõju Saksamaa saatkonna vastuaktsioonidel polnud. Üksnes NSV Liidu suursaadik A. Ustinov ei saanud "ootamatu haigestumise" tõttu Tartusse sõita.⁵⁴ Samasuguse hinnangu andis kirjeldatud sündmustele ka J. Kljavinš Moskvasse läkitatud ülevaates.⁵⁵

PUŠKINI MÄLESTUSÜRITUSED TARTUS

Tartus algasid üritused A. Puškinile pühendatud näituse avamisega 14. veebruaril kunstikooli "Pallas" ruumides Kalevi tänaval. Nagu eespool nägime, alustati näituse ettevalmistamist juba varakult. Eeskätt tegeles väljapanekute kogumisega Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuuriloo osakonna juhataja A. Tassa. Tema kui peakorraldaja esindas organiseerivas komitees ühtlasi ka Eesti Kirjanikkude Liitu. Komitee liikmetena võtsid näituse ettevalmistamisest osa veel Akadeemilise Kirjandusühingu esindaja A. Aspel, Eesti Kirjanduse Seltsi esimees F. Tuglas, Riigi Keskarhiivi direktor O. Liiv, Tartu Ülikooli raamatukogu juhataja F. Puksoo ja Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu juhataja Richard Antik, lisaks neile veel kunstiajaloolane Otto Freymuth, iseäranis aktiivselt aga tuntud kunstiteadlane ja bibliofiil J. Genss. Näituse õnnestumisele aitas komitee palvel suuresti kaasa VOKS. Näituse kataloogi eessõnas rõhutas A. Tassa, et "VOKSi tänuväärne

⁵⁴ *Postimees*, 15. II 1937.

⁵⁵ VFRA, f 5283, n 5, s 643, l 55.

näitusest osavõtt loob tõhusa võimaluse ülevaate saamiseks moodunud ja käesoleva sajandi Puškinist.”⁵⁶ Ajakirjanduses ilmunud ülevaated tõstsid samuti esile Nõukogude Venemaalt saadetud väljapanekuid.⁵⁷ Põhiosa VOKSi saadetistest olid jõudnud Tartusse juba eelmise aasta detsembris, ülejäänud jaanuaris ja veebruari algul. Nagu J. Kljavinš Moskvasse teatas, olevat näituse korraldajad Tartus VOKSi saadetistega tutvudes öelnud, et need ületanud kõik nende lootused.⁵⁸

Mälestusnäituse avas korraldava komitee nimel kell 12 päeval Tartu linnapea kindral A. Tõnisson. Avatseremoonial viibis aukülalisena J. Kljavinš. Tema aruande andmeil kõneles linnapea näitust avades Puškinini elust ning tõstis esile seda suurt huvi, mida eesti literaadid ja teadlased suure vene poeedi loomingu vastu tunnevad. Näituse avamisele oli kogunenud rohkesti rahvast eesotsas linna haritlastega. J. Kljavinš andis näitusele ja selle organiseerijate tööle väga kõrge hinnangu. Eriti tõstis ta esile A. Tassat ja J. Genssi ning tänas “Pallase” direktorit Anton Starkopfi, kes võimaldas näituse jaoks tasuta ruumid.⁵⁹ Näitus võttis enda alla kunstikooli saali ja kaks suurt kõrvalruumi. *Postimehes* ilmunud ülevaates imestati, et suure vene kirjaniku kohta leidub ka Eestis nii rohkesti materjali.⁶⁰

Mida siis näitus vaatajaile pakkus? Keskkel kohal seisis Aleksandr Puškinini büst (foto sellest ilustas kataloogi kaant; kataloogi andmeil kujur Gahlbergi töö). Nagu *Postimehes* märgiti, leidnud A. Tassa poeedi büsti juhuslikult mingi ülikoolihoone pööningult.⁶¹ Välja oli pandud ka vene kunstniku O. Kiprenski (1781–

⁵⁶A. S. Puškinini mälestusnäitus Tartus 14.–17. veebruaril 1937. Kunstikool “Pallas”. Kalevi 2. Tartu, 1937, lk 3.

⁵⁷*Postimees*, 14., 15., 16., 17. II 1937; *Uus Eesti*, 15. II 1937.

⁵⁸VFRA, f 5283, n 5, s 628, l 85; s 643, l 9, 38.

⁵⁹Samas, s 643, l 38, 54.

⁶⁰*Postimees*, 14. II 1937.

⁶¹A. Puškinini büstiga Tartu Ülikoolis on lood mõnevõrra segased. Nagu ülal öeldud, leidnud — ajalehe teatel — selle A. Tassa “juhuslikult” mingi ülikoolihoone pööningult. Aga 6. II 1937 Moskvasse VOKSile saadetud kirjas, milles kõneldakse Nõukogude Venemaalt Tartusse näituse jaoks saabunud eksponaatidest ja nende suunamisest ülikoolilinna, on J. Kljavinš kirjutanud: “Saime Puškinini büsti alles täna ja saadame selle neil päevil Tartusse” (VFRA, f 5283, n 5, s 643, l 38). Kui siin on

1836) maali koopia A. Puškinist.⁶² Näituse sisuline osa algas Eesti Riigi Keskarhiivis säilitatavate dokumentidega, mis puudutasid vene poeti: võimumeeste kirjavahetus seoses tema väljasaatmisega Pihkva kubermangu ja isa järelevalve alla andmisega jm. Siin oli ka kirjavahetus Eestimaa tsiviilkuberneri P. F. v. Bencendorffi ja Eestimaa rüütelkonna peamehe R. v. Patkuli vahel 1837. aastast. Nimelt levitati pärast A. Puškini surma pileteid luuletaja koguteoste ettetellimiseks — Puškini perekonna toetuseks. R. v. Patkul saatis piletid tagasi teatega, et Eestimaa rüütelkonnas nimetatud teoste tellijaid ei leidu. Neile lisandusid koopiad dokumentidest, mis olid seotud Puškini elu ja surma ning tema perekonnaga, luuletaja käsikirjadest, joonistest jm. Järgmistes vitriinides olid välja pandud Tartu Ülikooli raamatukogus leiduvad Puškini teosed ning nende keskel luuletaja surimask. Edasi tulid vitriinid Puškini teoste tõlgetest Balti kubermangudes, eestikeelses alates Jakob Kõrvi tõlkes 1879. a Tartus väljaantud *Pealiku tütre*st (Kapteni tütar) kuni äsjailmunud eestikeelse tõlkevalimikuni. Samas olid ka E. Viiralti illustratsioonid 1928. a Pariisis ilmunud prantsuskeelsele väljaandele *La Gabriélide* (üks illustratsioon avaldati ka näituse kataloogis) ning F. L. v. Maydelli illustratsioonid poemile *Mustlased*. Näitusel olid lugupidavalt välja pandud ka A. Puškini eesti keelde tõlkijate J. Tamme ja A. Orase portreed. Järgmises vitriinis võis näha Eestis aegade jooksul A. Puškini kohta avaldatud teoseid, nende hulgas 1899. a ülikooli toimetiste eriväljaanne luuletaja 100. sünnipäeva puhul *Пушкинский сборник* ning ülikoolis tollal tegutsenud Opetatud Kirjandusliku Ühingu (*Ученое-литературное Общество*) kogumik. Kõik need väljapanekud pärinesid Tartu Ülikooli ja Eesti Rahva Muuseumi raamatukogu fondidest. Seejärel tulid illustreeritud väljaanded J. Genssi isiklikust kogust. Iseäranis tähelepanuväärne oli näituse see osa, mis oli Tartusse saadetud Moskvast. Siin olid Puškini teoste kõik uusväljaanded NSV Liidus ning sealse Teaduste Akadeemia ja teiste teadusasutuste avaldatud uurimused tema kohta. Suurt huvi pakkusid poeedi teoste

tegemist sama büstiga, siis polnud sõnumi autor millestki aru saanud või sooviti millegipärast selle päritolu varjata. Kõnealust büsti säilitatakse praegu Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumis.

⁶²O. Kiprenski nimetatud maali on näha ka ajakirjas *Nädal Pildis* (nr 4, 1937, lk 91) ilmunud näituse ülevaatefotol.

tõlked Venemaa väikerahvaste — soome, tunguusi, korjaki, ostjaki (handi), mordva, turkmeeni, tatari, moldaavia, mustlas-, juudi jt keeltesse, kokku 14 keelde. Märgiti sedagi, et *Kapteni tütre* ostjaki keelde tõlkija oli aastail 1934–1937 Põhja Rahvaste Instituudis Leningradis töötanud silmapaistev saksa keeleteadlane akadeemik Wolfgang Steinitz, kes oli hästi tuntud ka Tartu õpetlaste seas. Eraldi vitriinis olid Nõukogude Venemaal aastail 1935–1936 avaldatud nootidekolleksioonid ja partituurid M. Glinka, A. Dargomõžski, M. Mussorgski, A. Rubinsteini, N. Rimski-Korsakovi, P. Tšaikovski jt helitöödest Puškini teemadel, samuti hulk fotosid *Boriss Godunovi*, *Jevgeni Onegini*, *Padaemanda*, *Bahtšisarai purskkaevu* jt lavastustest Venemaa teatrites. Omaette väljapaneku moodustasid vene kunstnike A. Kravtšenko, V. Favorski, I. Pavlovi, B. Kustodijevi jt illustratsioonid Puškini teoste. Ajakirjanduse teateil tekitasid näituseküllastajais suurt elevust ka nõukogude laste joonistused. Nimelt oli seal kutsutud õpilasi üles tegema illustratsioone Puškini teoste ainetel. Kokku tulnud rohkesti joonistusi, millest osa eksponeeriti nüüd ka Tartus.⁶³

Näitusel oli suur menu. Kuigi sissepääsu eest tuli maksta (summa sõltus igaihe enda äranägemisest!), küllastas näitust juba esimese kahe päeva jooksul üle 400 inimese, mis oli väikese Tartu kohta küllaltki tähelepanuväärne.⁶⁴

Samal päeval kogunesid ülikooli aulasse Tartu kirjanikud, kunstnikud, ülikooli õppejõud ning rohkesti üliõpilasi, kohalikke kooliõpetajaid ja keskkooliõpilasi. Aula oli rahvast täis. Loorberipuude vahel seisis A. Puškini büst. Piduliku aktuse avas rektor J. Kõpp. Aukülaliseks oli J. Kljavins. Põhiettekande tegi professor G. Suits, kes kõneles Puškini elust ja loomingust. Ajakirjandus tema kõnet ulatuslikumalt ei refereerinud. Väärrib aga meenutamist, et G. Suitsu kõnet hindas tunnustavalt NSV Liidu ametlik häälkandja *Известия*, mille ülevaadet Tartu Ülikooli aulas peetud aktusest refereeris omakorda *Rahva Sõna*.⁶⁵ Siin oli tõstetud esile just G. Suitsu kõne seda osa, mis osutas kontrastidele Puškini juubelite tähistamisel varem ja nüüd, kui sellest võtab osa kogu Venemaa. See motiiv esineb ka G. Suitsu eespool vaadeldud artiklis. Teiseks kõnemeheks sellel aktusel oli

⁶³ *Postimees*, 14. II 1937; *Uus Eesti*, 15. II 1937.

⁶⁴ *Postimees*, 14., 16., 17. II 1937; *Uus Eesti*, 15. II 1937.

⁶⁵ *Vt Rahva Sõna*, 26. II 1937.

kirjanduskriitik Oskar Urgart, kes kõneles Puškini tõlgetest eesti keelde.⁶⁶

Kõnelele aulas järgnes kontsert, kus muusikapalad vaheldusid deklamatsioonide ja soololauludega Puškini teemadel. Esinesid Aino Suits, Voldemar Ader, Elsa Maasik, Maret Suits, K. Milk jt.

Pärast aktust oli rohkem kui poolsada kultuuritegelast kutsutud pidulikule vastuvõtule Tartu kirjanike majja. Selle kohta on säilinud üksnes lühiaruanne J. Kljavinšilt, kelle auks ametlikult vastuvõtt oligi korraldatud. Osavõtjaist mainib ta nimepidi vaid linnapead kindral A. Tõnissoni, A. Starkopfi ja G. Suitsu. Ülejäänute kohta on märgitud lihtsalt, et siin viibis kirjanikke, kunstnikke ja ülikooli professoreid. Vastuvõtt oli kulgenud väga elavalt, vestluse peateemaks vene kirjandus ja Puškini looming. J. Kljavinš kirjutab aruandes veel järgmist: "Sealjuures ei häbenenud noored eesti kirjanikud mulle linnapea A. Tõnissoni juuresolekul teatada, et kõik eesti kirjanikud sajabrotsendiliselt orienteeruvad NSV Liidule."⁶⁷ Kahtlemata oli see hinnang liialdatud. Küllap oli tegu vaid mõne kirjamehe sõbraliku repliigiga jutuajamisel Nõukogude Vene esindajaga. Oma aruandes ei maini J. Kljavinš, kes need noored kirjanikud olid, ega selgita täpsemalt, mis alal nad NSV Liidule soovivad orienteeruda. Ilmselt võib sellestki repliigist aimata neidsamu nihkeid mõnede eesti haritlaste välisorientatsioonis, millest oli juba juttu. Need olid seotud fašismi järjest aktiveeruva poliitikaga, millele loodeti vastulööki NSV Liidult.

Kuigi Tallinnas ei tähistatud vene luuletaja mälestuspäeva nii suurejooneliselt kui Tartus, ei piiratud sealgi üksnes Berliini professori I. Iljini loenguga ning kontserdiga "Estonias". Veebruari lõpul korraldas Tallinna Töölismuusika Ühing veel aktuse, kus kirjanik Rudolf Sirge kõneles Puškini elust ja loomingust. Ülevaates sellest üritusest rõhutab J. Kljavinš, et R. Sirge iseloomustas oma kõnes Puškinist eeskätt kui vabaduse eest võitlejat. Kõnele järgnenud kontserdil esitas orkester Töölismuusika Ühingu ühe asutaja Nikolai Goldschmidti juhatusel katkendeid operist *Ruslan ja Ludmilla* ning P. Tšaikovski fantaasia *Padaemandast*.⁶⁸ Umbes samal ajal korraldas mälestusõhtu ka Tallinna juudi kultuuriühing

⁶⁶Vt *Uus Eesti*, 15. II 1937; *Postimees*, 15. II 1937.

⁶⁷VFRA, f 5283, n 5, s 643, l 55.

⁶⁸Samas, s 642, l 78; s 643, l 74–75.

“Licht”. Siin esinesid kõnedega eesti keeles Nigol Andresen ja vene keeles L. Aisenštadt. Järgnenud kontserdil vaheldusid päevakohased muusikapalad deklamatsioonidega.⁶⁹ Kahjuks puuduvad andmed, kas Tallinna Kujutavate Kunstnike Klubi poolt (teutses küll juba 1935. a jaanuarist, ent registreeriti ametlikult alles septembris 1937) veebruari või märtsi algusse kavandatud Puškini mälestuspäevad tegelikult toimusid. Neil oli kavas korraldada Nõukogude Venemaalt saadetud eksponaatide alusel ka päevakohane näitus. J. Kljavinšilt paluti kaasabi, et Moskvast saada Puškini teoste illustratsioonide reproduktsioone, fotosid ja kunstialbumeid ning ülevaateid ja uurimusi poeedi loomingu kajastumisest kujutavas kunstis, et neid kavandatava õhtu ettekannetes kasutada. Need soovid igatahes täideti ning tellitud esemed saabusid J. Kljavinši kaudu ka Eestisse.⁷⁰ Sellest said ühtlasi alguse Kujutavate Kunstnike Klubi edasised sidemed VOKSiga, kes hakkas klubile regulaarselt saatma ajakirju *Советское искусство* ja *Искусство*.⁷¹

Et üritused olid Tallinnas tagasihoidlikumad kui Tartus, seda põhjendas J. Kljavinš ühes oma ülevaates sellega, et Eesti pealinn on pigem administratiiv-, tööstus- ja kaubanduskeskus kui kultuuri- ja teaduskeskus. Siin elab ka suhteliselt vähem literaate. Pealegi ei leiduvat Tallinnas selliseid keskseid teadus- ja kultuuriorganisatsioone, kes oleksid ürituste korraldamise raskused suutnud oma õlgadele võtta, nagu Tartus.⁷²

Puškini mälestusüritusi toimus veebruari lõpul ja märtsis veel mujalgi Eestis. Narva Vene Teatris etendati 21. veebruaril *Boriss Godunovi* ning 7. märtsil toimus samas “Estonia” teatri laulja A. Aleksandrovitši loeng-kontsert “Puškini lüürika vene romanssides”, Petseris etendati 29. märtsil Puškini *Mustlasi* jne. Omaette ulatuslik programm oli selleks puhuks ka Tartu vene üliõpilaste seltsil.⁷³

⁶⁹Samas, s 643, l 65, 71–75.

⁷⁰Samas, l 19, 38, 44, 47.

⁷¹Samas, l 112.

⁷²Samas, l 55.

⁷³*Русский вестник*, 28 февраля 1936; 16 января 1937; 10 февраля 1937.

*

Eesti haritlaskonna austav suhtumine Aleksandr Puškinisse ning sõbralike kultuurisuhete kujunemine Nõukogude Venemaaga poeedi surma-aastapäeva tähistamise käigus leidis VOKSi juhtkonna poolt tunnustust. VOKSi esimees A. Arosejev saatis mälestusürituste komiteele Tartus südamliku tänuavalduse. Selles avaldati muu hulgas lootust, et kõigi nende ürituste ettevalmistamise ja läbiviimise käigus kujunenud koostöö aitab ka edaspidi veelgi laiendada sõbralikke kultuurisidemeid Eesti ja NSV Liidu teadus- ja kunstiringkondade vahel. VOKSi esimees kinnitas omapoolset soovi aidata igati kaasa nende sidemete tugevdamiselle.⁷⁴ J. Kljavinši ettepanekul otsustas VOKSi juhatus kinkida kõik Nõukogude Venemaalt Puškini näituse jaoks Tartusse saadetud eksponaadid Eesti Kirjanikkude Liidule ja Akadeemilisele Kirjandusühingule.⁷⁵ Sellele vastasid nimetatud organisatsioonid ühise tänukirjaga, mille G. Suits viis 1937. a juuni keskel isiklikult NSV Liidu saatkonda Tallinnas.⁷⁶ Mälestusürituste korraldamise kõige aktiivsematele osalistele G. Suitsule, A. Tassale, E. Hubelile ja A. Starkopfile saatis VOKSi juhatus veel igäühele eraldi tänuavalduse koos poeedi tööde 6-kõitelise illustreeritud kogu ning kunstnike gravüüridega Puškini teemadel.⁷⁷ Samasugune kogu saadeti ka Eesti Kirjanikkude Liidule.⁷⁸

16. veebruaril 1937 oli Janis Kljavinš vastuvõtul Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi juures. Ka temale andis J. Kljavinš üle kingituse — mainitud teostekogu. Aruandes Moskvasse sellest visiidist märkis J. Kljavinš, et Eesti Vabariigi president oli kingituse üle ülimalt rõõmus ning väljendas sügavat tänu. Seejärel oli toimunud omavaheline vestlus, teemaks Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelised kultuurisidemed ning nende arenguperspektiivid.⁷⁹

⁷⁴VFRA, f 5283, n 5, s 643, l 83.

⁷⁵Samas, l 55, 67, 92.

⁷⁶Samas, s 642, l 75.

⁷⁷Samas, s 634, l 4; s 641, l 46, 47; s 642, l 42, 62, 63; s 643, l 9, 16, 44.

⁷⁸Samas, s 642, l 52.

⁷⁹Samas, s 643, l 55.

Kokkuvõtteks võime kinnitada, et Aleksandr Puškini 100. surma-aastapäeva ulatuslik ja mitmekülgne tähistamine Eestis oli eesti haritlaste poolt vaadatuna kahtlemata märksa sügavama ja laiema kultuuriloolise ja kultuuripoliitilise tähtsusega sündmus kui üksnes selle poeedi austamine. Peaaegu kõigis eesti haritlaste korraldatud üritustes, päevakohastes kirjutistes, ettekannetes ja deklaratsioonides väljendati Puškini ja tema loomingu sügava austamise kõrval ühtlasi tunnustust vene kultuurile tervikuna, ka nõukogudeaegsele, ning soovi hoolimata poliitilistest erimeelsustest ja kahtlustest kultuurisuhteid idanaabriga säilitada ja edasi arendada. Tolle aja tingimustes oli sellel ka üsna tugev üldpoliitiline ning isegi kaugemale ulatuv tähendus. Selles väljendus mõnegi eesti juhtiva ja tunnustatud kultuuritegelase püüe näha Eesti ja Nõukogude Venemaa ning tema rahvastega kultuurisidemetete arendamises ja laiendamises natsionaalsotsialistliku Saksamaa ideoloogilise ja poliitilise pealetungi vastast suunda. Aga küllap võis selles näha ühtlasi ka eesti haritlaste heatahtlikku suhtumist sellesse, mis nende arvates Nõukogude Venemaal positiivne näis olevat, ning ehk koguni lootust, et sotsialistliku naaberrigi kultuuripoliitika hakkab edaspidi järjekindlamalt silmas pidama rahvuslikke ja humanistlikke eesmärke.

Eespool kirjeldatud sündmused kuuluvad vaieldamatult nende oluliste kultuuripoliitiliste faktide hulka, mida tuleks arvestada, kui soovime luua tõepärast pilti Eesti kultuuriloost 1930. aastate teisel poolel ning osalt ka eesti haritlaskonna meelsuse kujunemisest vahetult enne pöördelist 1940. aastat. Kahtlemata teatud määral ilustatud teateist teiselt poolt Peipsit tegi osa eesti kultuuritegelastest ilmselt üldistavad järeldused, et Nõukogude Venemaa kultuuripoliitika ei tähendagi võib-olla enam tingimata vana ühiskonna kultuuri eitamist, nagu seni oli arvatud, vaid — vähemalt antud juhul — hoopis selle parima osa austamist ja omaksvõtmist. Ja kas mitte selle veendumusega ei läinudki osa eesti haritlaskonnast vastu ka pöördelisele 1940. aastale? Sellel võis tollal — vähemalt 1941. a suveni — põhineda samuti arvamus, et miks peaks NSV Liidu poolt vägivaldselt kehtestatud uue võimu kultuuripoliitika suhtuma teisiti ka eesti endisaegsesse kultuuri, sidemeisse eri maade, ka Lääne riikide ja rahvaste kultuuride ning edumeelsete kultuuriinimestega.

KOMMENTAAR

Taas seistakse kuulsa vene poeedi Aleksandr Puškini juubeli künnisel. 6. juunil 1999 möödub 200 aastat tema sünnist. Sirvides meie kesk- ja teadusraamatukogude süstemaatilisi kartoteeke, jääb aga mulje, et Puškini-teema ei sõltu üldse temaga otseselt seotud tähtpäevadest. Iseäranis viimastel aastakümnetel on pidevalt ilmunud rohkesti kirjandus- ja kultuuriloolisi kirjutisi. Need käsitlevad nii Puškini elu ja loomingut kui ka tema tähtpäevade tähistamise lugusid eri aegadel. Puškini-teema näib olevat igavene ja ammendamatu. Selle tagapõhja on esile toonud akadeemik Juri Lotman poeedi 150. surma-aastapäeva puhul 1987. a 6. veebruaril *Sirbis ja Vasaras* avaldatud artiklis "Geeniuse kavatsused" (see on tõlge ajalehes *Izvestija* ilmunud kirjutisest). Selles meenu- tas ta vene näitekirjaniku A. Ostrovski sõnu Puškini ausamba avamisel 1880. a: "Suure poeedi esimene teene seisneb selles, et tema abiga muutub targemaks, mis iganes võib targeneda." Ja J. Lotman lisab: "Nii nagu Ostrovski ajal, nii sammub Puškin nüüdki teiste eel, ta jätkab praegugi meie õpetamist, sealhulgas oma uurijate õpetamist. Ja meil tuleb [---] tõepoolest õppida. Tuleb püüda võimalikult sügavalt Puškinit mõista ning omandada iseseisvalt mõtlemise rasket kunsti, selleks et Ostrovski sõnutsi "vaimustuda ja targeneda". Seda koolitust ei anna meile mitte üksnes poeedi rikas looming ja tema mitmepalgeline elukäik, vaid ka probleemid, mis olid ja on seotud A. Puškini tähtpäevade tähistamise uurimisega. Siinkohal tasub meenutada käesolevagi kirjutise saamislugu.

Oli 1972. aasta. Kogudes materjali Eesti teadlaste loomingulis- te sidemete kohta teiste maade, sealhulgas idanaabri N. Liidu tead- laste ja teadusorganisatsioonidega aastail 1918–1940, sattus käesoleva kirjutise autor Moskva riiklikus arhiivis huvitavatele dokumentidele. Jutt on Eesti Vabariigi teadlaste, kirjanike ja teiste kultuuritegelaste ning nende organisatsioonide rikkalikust kirjavahetusest kolleegidega Nõukogude Venemaal 1920.–1930. aastaist. Seda kirjavahetust peeti peamiselt NSV Liidu vastava asutuse — Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Üleliidulise Ühingu ehk VOKSi (*Всесоюзное общество культурной связи с заграницей*) kaudu. Seetõttu leidis arhiivis ka VOKSi siinse esindaja, NSV Liidu Tallinna saatkonna kultuuriatašee ja sekretäri lätlase Janis Kljavinši koostatud ülevaateid ja aruandeid Eesti kultuurirahvaga arenenud kontaktidest ja sidemeist. Et tegemist oli legaalsete materjalidega, sain arhiivis vabalt teha rohkesti väljakir- jutusi ning koopiaid. Täiesti uudne materjal jutustas eesti teadlaste, kirjanike, kunstnike, heliloojate, teatritegelaste ja pedagoogide aktiiv-

suse järsust suurenemisest sidemete loomisel Nõukogude Venemaaga just 1930. aastate keskel ja teisel poolel. Ilmne polnud sealjuures mitte lihtsalt vastastikuste kontaktide sagenemine, vaid Eesti kultuuritegelaste huvi üldine kasv Venemaa rahvaste kirjanduse, kunsti ja kultuurielu ning sealse kultuuri- ja hariduspoliitika vastu tervikuna. Tähelepanuväärne oli veel see, et antud juhul ei saanud seda kuidagi seostada Nõukogude propaganda otsese mõjuga. Nende sidemete otsimisel ja arendamisel olid initsiaatoreiks ja aktiivsemaks pooleks enamasti Eesti haritlased ise, kes seda ka selgelt põhjendasid.

Esmalt avaldas siinkirjutaja *Keeles ja Kirjanduses* (nr 10, 1972) suures osas mainitud dokumentidele tugineva artikli "Mõnda nõukogude lastekirjanduse tulekust Eestisse 1930-ndail aastail". Kui aga olin seejärel koostanud ülevaatliku loo "Eesti kirjanike suhteid Nõukogude Liiduga kahel sõjaeelsel aastakümnel", algasidki n-ö õppetunnid. Artikkel, mis pidi ilmuma ajakirja järgmises numbris, oli juba laotud ja trükivalmis. Nüüd tõstsid Glavliti valvsad tsensoriga aga häält. Mis see siis olgu, pahandasid nad! Eestis pandi ju märtsis 1934 kehtima Pätsi—Laidoneri reaktiooniline fašistlik diktatuur, mis, nagu marksistlik-leninlik ajalookäsitlus on näidanud, suhtus sotsialistlikusse töörahva riigisse äärmise vaenulikkusega. Samuti on ju üldiselt teada, väitsid poliitilised tsensorigid, kui kommunismi-, nõukogude- ja veneaenulik oli tollal eesti kodanlik-natsionalistlik haritlaskond. Ja nüüd püüab üks ajaloolane näidata, et seesama tagurlik haritlaskond hakkas samadel aastatel Nõukogude Liidu kultuuri vastu eriti aktiivset huvi tundma, sõbralikke suhteid taotlema jne. Sealjuures on artiklist näha, kinnitasid Glavliti mehed, kuidas hitlerliku Saksamaa sabas sörkiv Pätsi valitsus seda kõike rahulikult pealt vaatas. Niisugune väärkäsitlus tuli karmide tsensorite meeletunnistada täiesti ekslikuks. Glavliti tollaegne ülem Arnold Adams ruttas EKP KK kultuuriosakonna juhataja asetäitja Ants Saare jutule. Üheskoos kinnitati, et sellist artiklit ei tohi avaldada. Ülalkirjeldatud loost jutustas siinkirjutajale meelepahaga *Keele ja Kirjanduse* tollaegne toimetaja Olev Jõgi. Ta oli Keskkomitees maha pidanud mitu ägedat lahingut, ent tulutult. Siis viis ta artikli lugeda parajasti haiglas viibivale EKP KK kultuuriosakonna juhatajale Olaf Utile endale. Viimane oli leidnud, et artikkel võiks siiski ilmuda, ent üksnes mõningate oluliste kärbeta ja "täiendustega". Välja tuli jätta eeskätt need osad, milles räägiti Eesti kirjanike edututest katsetest oma loomingut N. Liidus avaldada. Jutt oli Moskva keeldumisest avaldada seal juba koostatud eesti kirjanduse antoloogiat, samuti A. H. Tammsaare *Tõe ja õiguse*, F. Tuglase, A. Gailiti, M. Underi, H. Raudsepa, J. Genssi jt teoste tõlkeid. Arutasime koos toimetaja O. Jõega, kas Eesti Vabariigi kaitsepolitsei

võis jätlada eesti kultuuritegelasi, kes pidasid sidemeid NSV Liiduga, said sealt kirjandust jne. Seda oli võimalik kontrollida nn Kapo kartoteegist. Nimelt oli Eesti kaitsepolitseis koostatud isikute kartoteek, kelle vastu tollal huvi tunti. Sellega tutvumine näitas, et siin oli tõesti andmeid mitmekümne haritlase kohta koos märkusega, et ta peab sidet NSV Liiduga. Ent see oli ka kõik. Selle fakti lisasime nüüd artiklisse. Kui võrrelda lõpuks ilmunud kirjutist (Eesti kirjanike suhteid Nõukogude Liiduga kahel sõjaeelset aastakümnel. — *Keel ja Kirjandus*, nr 12, 1972, lk 731–742) autoril säilinud esialgse korrektuuripoognaga, võib näha, mis tuli välja jätta ja milliseid uusi lauseid lisati toimetaja O. Jõe soovil juurde. Sealhulgas ka lause, et “osa eesti haritlaste tendentslik või vaenulik suhtumine vene ja nõukogude kultuurisse [---] ei kuulu [käesoleva] artikli teemasse”. Lisasime samuti mitu märkust, et mõnede siin vaid lühidalt käsitletud teemade juurde tullakse hiljem uues kirjutises tagasi. Nii on joonealuses märkuses ka Puškini 100. surma-aastapäeva ürituste ettevalmistamise ja läbiviimise kohta Eestis 1937. a öeldud: “Lähemalt käsitleme seda küsimust edaspidi.”

Siinkirjutaja ei kavatsenud aga Glavliti tsensoritele nii kergesti järele anda. Jagasin Moskvas avastatud rikkalikku materjali ka kolleegidega Ajaloo Instituudis, kus tollal töötasin. Tulemuseks oli, et järgemööda ilmus seeria kirjutisi, mis suuremal või vähemal määral põhinesid nimeetatud materjalidel (I. Solomõkova, “Eesti—NSV Liidu kunstisidemete ajaloost: Arvamusi ja hinnanguid nõukogude kunstile Eestis 1930. aastail. — *Sirp ja Vasar*, 29. XII 1972; L. Tormis, “Eesti ja Nõukogude Liidu teatrisuhetest aastail 1920–1940.” — *Looming*, nr 12, 1972, lk 2078–2093; L. Tormis, *Teatrisuhted üle idapiiri*. Tallinn, 1973; K. Martinson, Õ. Elango, “Eesti pedagoogide suhetest NSV Liiduga 1920. ja 1930. aastail.” — *Nõukogude Kool*, nr 3, 1974, lk 262–263, nr 4, lk 344–351; K. Martinson, “Mõnda Eesti kunstinäitusest Moskvas 50 aastat tagasi.” — *Sirp ja Vasar*, 7. XI 1985; K. Martinson, “Mõnda Friedebert Tuglase kontaktidest Nõukogude Liiduga 1930-ndail aastail.” — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, 1986, lk 151–160). Ent see ei tähendanud sugugi veel, et eelkirjeldatud mõttestampidest, millest meie valvsad ideoloogiaametnikud juhendusid, oli nüüd üle saadud. See kajastus endistviisi näiteks ka *Eesti kirjanduse ajaloo* IV köite 2. raamatus (1984), kus eesti kirjanike suhteid Nõukogude Vene kolleegidega ning huvi vene kultuuri vastu ilmselt peljati või häbeneti sellest rääkida. Ikka veel ei tundunud olevat sobiv Eesti Vabariigi haritlasi, keda seni oli iseloomustatud kui paadunud reaktionääre, näidata ka vene kultuuri austajatena. Kuid 1980. aastate teisel poolel võis juba loota, et endistest kammit-satest ollakse vähemalt niivõrd vabad, et keegi ei pea Eesti Vabariigi

aegset haritlaskonda enam mingiks tagurlaste vennaskonnaks, selliseks, kelle huvi suure naaberrahva kultuuri vastu tuleks ebatõepäraseks või võltsiks kuulutada. Ja tõepoolest — enam seda ei tehtudki.

1987. a veebruaris möödus Puškini surmast 150 aastat. Sel puhul ilmus eesti keeles Juri Lotmani monograafia *Aleksandr Sergejevitš Puškin*, Eestis ilmunud kirjanduslikes ajakirjades ja peaaegu kõikides ajalehtedes avaldati kirjutisi, milles käsitleti poeedi loomingut ja elukäiku ning tema teoste tõlkimist eesti keelde. Novembris peeti Tartu Ülikoolis vene kirjanduse kateedri korraldusel ka teaduskonverents, mille ettekannete teesid avaldati trükis (*Puškinskie čtenija v Tartu*. Tallin, 1987). Ent üheski kirjutises ei käsitletud ikkagi veel sõjaeelse eesti haritlaskonna suhtumist vene kultuuri, ei meenutatud ka siin 1937. aastal Puškini 100. surma-aastapäeva puhul korraldatud üritusi. Sellest koostas siis käesolevate ridade autor üsna ulatusliku ülevaate “Aleksandr Puškini mälestusüritustest Eestis 1937. aastal”.

Kirjutis jäi aga ilmunuta. Selgus, et eesti haritlaskonna omaaegne aktiivne huvi vene kultuuri ning kultuurisuhete arendamise vastu Nõukogude Venemaaga ei ole kõigele vaatamata ikka veel populaarne teema, ainult et hoopis vastupidise kandi pealt kui varasematel aastatel. Mõttekäik oli umbes selline: Eesti läbi ja lõhki demokraatlik ning Lääne kõrgele kultuurile orienteerunud ja ka poliitiliselt arukas haritlaskond ei saanud olla nii nõme, et ei näinud, mis toimus kommunistlikul diktaatorimaal N. Liidus, eriti 1930. aastatel! Kuidas saab võimalik olla, et sellised kõrge eetilise kultuuriga ning poliitikas sugugi mitte vähikud edumeelsed eesti haritlased nagu G. Suits, Fr. Tuglas, E. Hubel, J. Semper, A. Tassa, A. Oras, A. Starkopf, R. Kull jt aktiveerisid sõbralike kultuurisidemetega arendamist N. Liiduga ning rõhutasid avalikult oma heatahtlikku huvi asiaatliku vene, veel enam — nõukogude — kultuuri vastu just ajal, mil seal laienes koletu stalinlik terror, vaimsete vabaduste jõhker allasurumine? Kui eesti tolleaegsed kultuuritegelased oma apoliitilises õhinas või fašismi ja hitlerliku Saksamaa vastu suunatud meelsuse tõttu ehk olidki pisut lühinägelikud, ühekülgsed, kas on siis tarvis seda praegu erilise artikli abil võimendada, eriti nüüdisajal, mil kõik edumeelsed jõud ja liikumised pööravad põlastusega selja antidemokraatlikule nõukogude kommunistlikule režiimile ning selle tagurlikule kultuuripoliitikale?! Umbes selline mõttekäik pani toimetajaid käsikirja lugedes kõhklema. Esialgu nagu ei märgatudki, kuidas sellised seisukohad haakusid mitut selti “interfrontlaste” mõttekäikudega. Püüavad ju mõned neist oma kaaskondlasi veenda, et Eesti Vabariigi ajal aastail 1920–1940 katkesid peale poliitiliste ka kõik kultuurisidemed naaberriigi Venemaaga, vene kultuur tõrjuti põlastusega kõrvale

ning takistati ka siinsetel venelastel oma kultuuri ja haridust viljelda. Just sama saatus tabavat vene kultuuri ja haridust taasiseseisvunud Eestis.

Kirjeldataud mõtteviisidega on ilmselt omamoodi rahul ka mõned eriti radikaalsed eesti rahvuslased, kes näivad olevat kindlad, et mõnede eesti haritlaste ning mõnede juhtivate poliitikute omaaegne liberaalne suhtumine idanaabrisse oli ilmne viga. Neile tundub väär, kui toleaegse eesti haritlase või poliitiku sellist käitumist lastakse nüüd paista kuidagi soodsas valguses või kaudselt koguni õigustada. Varem oli eesti haritlaste kujutamist vene kultuuri austajatena peetud ebasobivaks seepärast, et neis nähti eelkõige kurje ideoloogilisi vaenlasi, nüüd aga püüti meie omaaegseist tippharitlastest luua eestluse eest võitlejate musterkuju, kes pidavat loomulikult eitama kõike venelikku, vene kultuuri sealhulgas.

Kõik oli ja on aga märksa keerulisem ega lase end mingitesse skeemidesse suruda. Hinnatagu meie haritlaskonna kultuuripoliitilist käitumist 1920.–1930. aastatel kuidas tahes, õppetunniks on see meile igal juhul. Ka tuleviku tarbeks. Ajaloo fakte, tegelikke sündmusi pole võimalik eirata. Meie ülesanne on püüda neid eelkõige mõista.

KARL MARTINSON (sünd. 1928) on 1972. aastast Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühenduse teadussekretär, ajalookandidaat. Ta on Eesti teaduslugu käsitlevate arvukate kirjutiste, sh monograafia *Teadustegevuse institutsionaliseerumine Eestis XVII sajandist 1917. aastani* (1988) autor, seeriakogumiku *Teaduslugu ja nüüdisaeg (I–X)* ja "Eesti teadlaste biograafilise leksikoni" koostaja-toimetaja.



E. WIIRALT '09.

EDUARD WIIRALT

GABRIELIAAD

Poeem

A. S. Puškin

Tõlkinud Juhan Jaik

Nii tõesti, noore juuditari hinge
Ma ihkan päästa tema uskmatuses.
Mu juure tule, minu ilus ingel,
Ja osa saa mu vaiksest õnnistusest.
Ma tahan päästa maiset iludust!
Su leebest naeratuses süda aval,
Nii isale kui Kristusele just
Ma laulan värsse lüüral palvetaval.
Ehk viimaks pühakoja helindeid
Mu vaikselt keelilt võluvad ta meele;
Vaim püha laskub neitsi südamele;
Ta valitseb me mõtteid, südameid.

Ta kuusteist aastat, süütu vagadus,
Kulm, tume, kahe künka neitsiliku
All lõuendi nii habras liikuvus,
Jalg hurmav, hambapärlid ridastikku. . .
Mispärast, juuditar, sa naeratasid,
Su palgeil põgust puna seletasin?
Ei, armas, nüüd vist märgist mööda lasid —
Ei mitte sind — Mariat kirjeldasin.

Ateist: Teaduslik-metoodiline usuvastane kuukiri, nr 5, 1941, lk 232–236.

On korrastatud esitrüki interpunktsiooni. Toim.

Jeruusalemmast eemal, kurus mingis,
Ja eemal lõbust, suksutajaist ka
(Neid kurat hoiab seks, et hukata),
Kord kaunitar seal, millist inimringes
Veel polnud nähtud, vaikselt elutses.
Ta abikaasa, lugupeetud mees,
Hall rauk, halb tislerepuusepp läbisegi,
Ses kodus oli ainus, tööd kes tegi.
Õöd-päevad nokitsedes mööda saates,
Kord hõovliga, kord jälle saetöö sumas,
Kord kirvega, — ta vaevaltki vast vaatas
Neid naise hurmavusi, mida omas.
Ning peidet õis, see, millisele saatus
Au teise määrand osaks uhkema,
Ei julgend veelgi varrel puhkeda.
Laisk mees ei oma vana tila hoovand,
Et hommiktunnil kasta seda õit;
Kui isal neitsiga ta päevad vooland,
Ta naist vaid toitit — ja see oli kõik.

Kuid, velled, sellal kõigekõrgem isa
Kord vaatas taevast pilguga täis ihku,
Ning saledust ja neitsilikku üsa
Ta nägi oma orja, tundes kihku,
Ta vaimus igitargas, sügavamas,
Siis valmis otsus aeda õnnista;
Väärt aed, mis üksi jäänd ja ununemas,
Saab salaandeid helde hulgana.

Tumm öö ju hõlmab välju vagusalt;
Maria oma nurgas tukub magusalt.
Kõikvõimsa käsk — ja neitsi näeb und:
Ta ees on taevas lahti käristund;
Ning taeva sügavuses mõõtmatumas,
Ausäras, hiilgavuses võrratumas
Murd ingleid sagib, kihab otsatult,
Seal arvutumalt lendvad seeravimid,
Seal kandleid helistavad keerubimid,

Peainglid istvad vaikselt, sõnatult,
Päid kattes taevasinast tiibadega. —
Ning, ehit heledate pilvedega,
Troon igavese asub nende eel.
Täis hiilgust ilmub ta siis silmadele. . .
Kõik heitsid näoli. . . Vaikis kannel hele.
Pea kummardand, Maria hingab vaevalt,
Kui leht ta vappub, — jumal räägib taevast:
“Neid kauneim, keda sünnitand on maa,
Noor iisraeli rahva kaunis lootus,
Sind hüüan, süda tulvil armuootust,
Mu hiilguse sa osaliseks saa —
Sa pärid osa tundmatu ja suure,
Peig tuleb, tuleb oma orja juure.”

Taas mattus pilve taevasa troon,
Maast tõusis üles vaime leegion,
Ning kõlahtasid taevakandli helid. . .
Suu avand, põimind kokku käed heldind,
Maria taeva palge ees on seal.
Kuid mis see nõnda erutab ja veab
Ta pilku enda poole uudistavat?
Kes keset ülemingleid noori neid
Ei heida temalt silmi siniseid?
Sulgkiiver peas, ehted sätendavad
Helk piirab tiibu, lokke kullaseid,
Rüht kõrge, rauga pilk — see kohmetule
Mariale kõik meeldib sõnatule —
Peaangel üksi armas südame!
Võid uhke, uhke olla, Gabriel!
Kõik haihtus. Kuulamata lapse nuttu,
Nii lõuendilt ka kaovad varjud ruttu,
Mis nõialaterna on manand loit.

 Maria ärkas siis, kui tõusis koit,
Ning laskis meeled mõnuluse uttu.
Kuid unenägu, armas Gabriel
Tal seisis meeles imelik ja hell.

Ta tahtis taevasa kütkestada,
Ta sõnadest tal oli hea meel,
Võis teda otse hardalt austada,
Kuid Gabriel — see oli armsam veel. . .
Nii kindraligi abikaasat vahel
Noor, sirge, rohkem võlub adjutant.
Mis teha meil? See saatuse on tahe, —
Ses ühel nõul nii võhik kui pedant.

Eks kõneleme armuveidrusist.
(Ei mõista mina üldse juttu teist.)
Neil päevil, millal pilgest tuliseist
Meil veres rahutust on imelist,
Kui petlikkude igatsuste hõlmas
Meid rusub tusk, kui raskus südamel,
Kui kõikjal piinab, käib me jälgedel
Me mõtete ja valu okas võimas,
Seast seltsiliste noorte, — nii ju viis?
Me lemmiksõbra õilsa valisime,
Ta seltsis iha salahelid siis
Me vaimustuse keelde üle viime.

Kui aga lennult taband taevaliku
Vast joovastuse hetke, rõõmudele
Kui heitnud naudingute asemele
Me kaunitari õrna, häbeliku,
Kui unustand me armu kannatusi
Ja midagi meil soovida ei jää, —
Et elustada temast mälestusi,
On kaaslasega vestelda nii hää.

Ka sina, issand! tundsid armuvoogu,
Ka sina, jumal, põlesid kui kõik.
Ta südamele külmaks jäi kõik loodu,
Läind tüütuks palved taevas ühtesoodu,
Ta armastusest aina värsse löi
Ja laulis valjult: "Kuhu, kuhu minna
Mu nukruses. . . Ma armastan Mariat.
Kus tiivad, mis mind tema juure viivad?"

Las puhkan kaunitari õrnal rinnal! . . . ”
Ja muud. . . ja kõike muud, mis meenutus. —
Tal meeldis idamaine, kirju väljendus.
Siis, lemmik Gabrieli kätte saanud,
Käis proosas jutt ta armuohakast,
Tood vestlust pole kirik teada annud,
Evangelist on olnud lohakas.
Armeenia legend kuid räägib just,
Et issand, heites kiidusõnu suuri,
Peaingli valis endale Merkuuriks,
Tas leides mõistust ja ka andekust,
Ning õhtul saatis ta Maria juure.
Peaingel au muud ihkas endamisi, —
Küll saadikuna noppind õnne vist;
On kanda teateid ja kirjakesi
Ju tulus küll, kuid ta on egoist.
Ja inglist, peites soovi salalist,
Sai vastu tahtmist tegija mis vaja. . .
Kuid maises keeles — tast sai kupeldaja.

Kuid saatan-vaenlane, ei tuku see!
Ta kuulis, luusides kord mööda ilma,
Et juuditarile on heitnud silma
Jehoova ise, — kaunitarile,
Kes peab meid päästma põrgupiinadest.
On kiusajale palju muret sest —
Tal tuli taga. Taeva asulas
Kuid tahtis jumal vaikselt nukrustada,
Ei juhtind midagi, maailma unustas,
Ka temata kõik liikus oma rada.

Kuid kuhu jäi Maria? Mida teeb
Ta, Joosepi kurb, nukker seltsiline?
Ta aias, muremõte hinges keeb,
Tal helge, vaikne jõudetunnikene,
Uut unenägu ihkab ihaleek.
Ei armsa kaju maha jäta teda,
Peaingli poole püüdleb nukker süda.

Ning palmivilus, oja kohinas
Me kaunis neitsi mõtteis seisatas;
Ei lillede ta armsat lõhna joo,
Ei vete vulin talle rõõmu too. . .
Ja äkki näeb — madu ilmekas
Nii meelitavas kestas hiilgavas
End palmiokstes ülal kiigutas
Ja ütles: "Taeva lemmik nägusaim,
Jää siia, olen vang su kuulekas. . ."
Ons võimalik? Oh ime vägevaim!
Kes teda, lihtsameelset, kõnetas,
Kes oli see? Oh, teada, kurivaim.

Mao iludus ja lilleõites rada,
Ta tervitus ja silmatule vilk
Mariale kõik meeldis silmapilk.
Et hinge üksiolu leevendada,
Õrn pilk ta silmist saatanale avat,
Ta jutulõnga algas kardetavat:
"Kes oled, madu? Meelitavast viisist
Ja iludusest, särast, silmadest
Ma aiman seda vist, kes paradiisis
Me Eeva keelata puule juure viis
Ja ujutas ta üle pattudest.
Sa hukutasid puhta neitsi siis,
Soo Aadama, ja meilgi polnud säästu.
Me hädaoru piinas lootusetus.
Kas pole häbi?"

"Pappide see pettus.

Ei hukutand ma Eevat, vaid tõin päästu!"

"Käest kelle?"

"Jumala."

"Sa kardetav!"

"Ta oli armund. . ."

"Kuule, hoia end!"

"Kirg lõõmas. . ."

"Vait jää!"

"— temas kõrvetav,

Tend luuras hädaoht nii ähvardav.”

“Sa luiskad, madu!”

“Jumal. . .”

“Ära tend

Sa maini. . .”

“Kuula mind. . .”

Maria mõtles:

“Ei kõlba aias, nelja silma all,

Nii kuulatella mao kiusumõtteid.

Miks kuulata, ju õigus pole tal?

Mind jumal tahab hoida, armastada,

Ta hea on, ei oma orja saada

Vist hukka, — mille pärast? Kõnelused!

Ka ülekohtust kaitseb mind ta vägi,

Ja madu pole nähtavasti äge.

Mis pattu seal? Mis kurja? Mõttetused!”

Nii mõtles, suunas kõrva, kuulateli

Ning laskis meelest armu, Gabrieli.

Ja kurat kaval, ülbelt sirgu a’and

Suurt saba tatsuvat, kael rõnga kistud,

Siis langeb okstelt, neitsi ette istub,

Ning ihaleeki talle sisendand,

Nii räägib talle:

“See, mis Mooses väitis,

Ei lange ühte minu jutuga —

Ta väljamõeldistega juute toitis,

Ta luiskas uljalt, rahvas uskus ka.

Ta taltsa lause, aruga sai kroonit,

Nii jumal lõi tast tähtsa isanda.

Kuid mina, usu, pole õuekroonik

Ning prohveti suurt au ei vaja ma!

Kõik kaunitarid teised kadestama

Eks pea, Maria, sinu silmi neid,

Sa sündind, vaga neid, et hämmastada

Aadama poege hapraid südameid,

Et valitseda nende kergeid hingi,

Et õnnenaeratusi kinkida,

Et paarist sõnast mõistus käiks neil ringi,

Kuis tuju — armasta või hüljata. . .
Su osa see. Kui sina, omas aias
Ka Eeva armas, tark kord kainuses,
Kuid armutult ja kurvalt õilmitses;
Silm silma all Eedeni aias laias
Mees, naine kaldal jõe paradiisi
Nii üksi veetsid päevi vaikel viisil.
Oh, päevade üksluisus oli tüütu,
Aeg vaba, saluvilu, noorus süütu,
Ei miski äratand neis armuõit.
Nad söönd ja joond, nad käsikäes tõtand,
Nad päeval haigutasid, öösiti ei lokand
Ei kiremänge ega rõõmuloit. . .
Mis ütled sa? Türrann see õiglusalge,
See juudi jumal morn ja kiivas, kade,
Aadama kauni sõbratari selle
Eks armund olles hoidis enesele. . .
Au milline? Ja milline sest mõnu?
Loe taevas nagu vangis palvesõnu,
Ta jalge ees aeg palvetusis viida,
Ta ilu imestle, sa teda kiida,
Seal teisi vargsi piiluda ei saada,
Peaingliga ei lasta sõna vahetada;
Nii käekene kõigil käib ja tõttab,
Kui looja tema sõbratariks võtab.
Mis veel? Eest igavuse, hädaoru,
On tasuks diakonite kähe joru
Ja küünlad, naiste palve tülitav,
Ving suitsu, kuju teemandiga äärit,
Mis mõni kujumaalija on määrind.
Kui lõbus! Tõesti saatus ülistatav!

Mul tärkas Eeva vastu kaasatund,
Ma tahtsin, meelehärmaks loojale,
Siis noore paari purustada und.
Sa oled kuulnud, kuidas sündis see?
Kaks õuna, ripvel oksal tõhusal
(Märk tabav, armusümbol õhutav),

Tas ebaselget läitsid unistust.
Tas tõusid ellu ebaselged ihad,
Sai tunnetama oma kaunidust
Ja tundeõrnust, värinat all piha
Ja noore abikaasa alastust!

Neid nägin. Armastuse — minu väe —
Nii kaunist algust ise nägin ma.
Paar siirdus metsakesse üle raa. . .
Seal ekslesid neil kiirelt pilgud, käed. . .
Ja noore kaasa jalakeste vahel
Nii hoolas, kohmetu ja sõnaaher,
Siis otsis Adam hetki magusaid,
Täis pöörast tuld, mis kuumalt õhutas,
Ta naudingute lätte kätte sai,
Ning, hinges lõõm, ses enda unustas. . .
Ja Eeva, pelgamata taeva viha,
Veel vaevalt-vaevalt liigutades huult,
Siis Adamale vastas suudlustega,
Ning armupisarates silmadega
Ta lamas rammetult all palmipuu,—
Maa noor neid kattis õrnalt lilledega.

Päev õnnis! Võidupärjatatud mees
Naist kallistas siis koidust pimedani,
Ka öösel harva silma kinni pani,
Õnn kaunis lehvis nende puhkuses.
Sa tead — jumal rõõme katkestades
Nad paradiisist saatis saajatades.
Nad armsast kohast ümber paigutas,
Kus vaevu tundmata nad pesitsesid,
Kus süütus rõõmus, õnnes olelesid,
Kus vaikus raugel leebelt kaisutas.
Ma neile iha saladused ruttu
Ja noorusrõõmu õigust avastasin,
Ja tundepiinu, rõõme, õnnenuutu,
Ja suudlust, sõnaõrnust õpetasin.
Nüüd ütle mulle — oli see siis tõprus?

Kas tõesti Aadam õnnetuks sest sai?
Ei usu mina, aga tean vaid,
Et Eevaga jäi kestma minul sõprus.”

Jäi kurat vait. Maria kuulatas,
Mis vaikuses too saatan sosistas.
Ta mõtles: “Tõtt võib-olla räägib ta,
Ma olen kuulnud — au ja säraga,
Ei kullagagi õndsust saavutata;
Ma kuulnud küll, et vaja armastada. . .
Jah, armasta! Kuid kuidas, miks ja millal. . .”
Ent noore hinge tähelepanu sellal
Kõik püüdis kinni kurja vestlusest —
Nii teod, põhjusedki kummalised,
Ja julge lause, pildid lummalised. . .
(Me kõik ju huvitatud uudsusest.)
Tas mõtte kardetava tume algus
Tundtunnilt aina paisus, selgines,
Ja madu nagu silmist hoopis valgus,
Uus ilmutus on äkki tema ees!
Maria märkab noormeest imekena
Siis jalge ees. See, rääkimata sõna,
Ta poole suunat silmi särades
Vist palvet mingit kaunilt ette kannab,
Üks käsi lilleõit ta poole annab,
Kuid teine lihtsat riiet kortsutas
Ja hiilib katte alla rutustades.
Sõrm kerge juba puutub mänglevalt
Ta varjat õit. . . Kõik nagu lummutuses
Mariale on uus ja keerukas, —
Kuid sellal juba puna paljutootav
Ta neitsilikel palgeil lõkendas —
Ja raage lõõsk ja ohkamine ootav
Maria rinda hoogsalt kergitas.
Ta sõnatu, kuid jõude lõpp siis kulges,
Pea kiusajale pani rinnale,
Veel vaevalt hingas, rauged silmad sulges,
Veel hüüdis — ah! . . ja langes rohule. . .

Oh, sõber! Kellele ma pühendand
Mu esimesi soove, unistusi,
Neid kaunis, kes mind oled armastand,
Kas mulle andestad mu mälestusi?
Mu patte, nooruse mu vallatust,
Neid õhtuid, mil su pere ringis just,
Kui juures oli ema vali, tüütav,
Ma, sinus salaerutusi süütav,
Su süütuid õpetasin saladusi?
Ma õpetasin kättki kuulelikku,
Kuis petta lõbusalu murelikku,
Õõvaikuse kuis veeta igavusi
Ja unetuse piina neiulikku.
Kuid sinu noorus juba kaotsi läind,
Ei naeru mängle palgel kahvatul,
Su ilu närtsis otse õitsengul. . .
Kas oled, armas, andestada võind?

Sa patuisa, petsid kes Maria,
Sa said ja oled süüdlaseks ta ees;
Ta meeldis sulle patus pööreldes. . .
Sa patulõbudesse suutsid viia
Nüüd taevaisa naise teadmatust,
Su ülbus süütust hämmastanud must.
Nüüd neetud aust sa uhke ülellia!
Veel uhkusta, kuid kõigele on piir!
Ju hämardund, ju kustund ehakiir.
Kõik vaikne. Äkki väsind neiu kohal
Peaingel lehvib, tiirleb, tiibe koha, —
Too armusaadik, hiilgav, taevalik.

Ja ehmatusest, hirmust näost valge,
Maria kattis inglit nähes palge. . .
Jahm paharetti valland imelik,
Ta ingli ees: "Sa, õnnelik ja uhke,
Kes kutsus sind? Ja millised su sihid,
Et jätsid taevakoja, eetrikihid?
Miks segad teiste hetki õnnerohkeid

Ja armund paari toimingutesse?"
Jutt jultund, pilkav Gabrieli riivas,
Ta vastas talle, pilk täis süngust, kiivas:
"Sa taevaliku ilu vaenlane,
Eht võllaroor, kes taeva kaotanud,
Maria õrna olles meelitanud
Veel julged mulle seada küsimust!
Kao, ori ilge, karistuse saanud,
Või muidu tunda saad mu õpetust!"
"Ei taevaülikud mind araks teind,
Ei kartnud taevavürsti sulaseid,
Ei kohku tema kupeldaja ees!"
Nii ütles kurat, viha südames,
Ots kipras, silmad kõõrdi, huuli näris,
Nii äigas inglit vastu hambaid päris.
Käis röögatus. Ja Gabriel — ta põtkus,
Ta vasem põlv ju nõrgenes ja nõtkus;
Kuid äkki tõusis, viha täitnud kopsu,
Lõi saatanale ootamata lopsu
Just meelekohta. Kurat kahvatas —
Nüüd haarasid üksteisel ümber keha.
Ei Gabriel, ei kurat polnd veel maas —
Üksteises kinni, sööstes üle luha,
Ja habe toetund teise rinnale,
Käed, jalad vastastikku pandud risti —
Nii teaduse ja jõuga rassiti ja kisti,
Et suruda teist mullapinnale.

Mu sõbrad, eks teil ikka meeles püsi
See paik, kus muiste kevaditi kõik
Me käisime, kus möllas jooks ja hõik
Ning ägedaim ja vapraim maadlusrüsin.
Nii väsind, unund jutt ja kirumine,
Ka inglidki nüüd murdsid teineteist,
Vürst põrgust, lõõmar laiaõlaline
Küll ähkis, puhkis pingutustest neist,
Kuid lõpuks, tahtes võita sedamaid,
Ta ingli sulekiivri rapsas peast,

Kuldkiiveri, millel vääriskivid reas.
Siis haaras pihku pehmeid kiharaid
Ja tagant murrab vaenlast võimsal käel
Maamulla poole. Nii Maria näeb
Ees ingli võluvusi toredaid,
Ta süda tema pärast väriseb.
Vürst murrab, põrgu rõõmus täriseb;
Kuid õnneks ingel, väle, taibukas,
Too saatusliku koha pihku kahmas
(Mis liigne peagu igas võitluskähmas),
Too ülbe liikme, mis just patustas.
Siis langes kiusai. Palus, alla vandus
Ja hädavaevalt põrgusse veel randus.

Suurt heitlemist ja hirmsat võitluskära
Pealt vaates kaunitaril kinni hing;
Kui tema juure, lõpnud võitlusing,
Peaingel viimaks sõbralikult tuli,
Maria palge valgus armutuli
Ja süda õrnust tulvil voolas täis.
Ah, juuditar — kui ilus ta siis näis! . . .
Ka saadik punastas ja tunded teise
Nii sõnus jumalikes ladus reast:
"Oh, rõõmusta, Maria, püha neitsi,
Arm sinuga, sa kauneim naiste seast;
Su vili sajakordselt õnnistatud,
Ta päästab ilma, põrgu langeb eel. . .
Kuid olgu ausameelselt tunnistatud,
Ta isaks olla — see on õndsam veel,"
Ja, kummardund ta ette põlvedel,
Maria kätt ta õrnalt pigistas. . .
Pilk maha löödud, kaunitar vaid ohkas,
Kui ingel nende huuled ligistas.
Ta üllatunult vaikis, puna puhkes,
All ingli käe on neitsi rinnamuhk. . .
"Oh, jäta mind!" nii kaunitar vaid õhkas,
Kuid suudlusesse sumbus nagu õhk

See süütuse veel viimne hüüd ja õhk. . .

Mis teha nüüd? Mis ütleb jumal kade?
Oh, kaunitarid, kurta asjata,
Oh, naised, kelle osaks armasta,
Teil kavalusi tarku kena lade,
Kuis heita katet peiu silmadele,
Ja petta asjatundja nuhipilku,
Ning patte magusate jälgedele
Kuis süütuse saab peale heita hilpu. . .
Toob kasu emalt õppimise töö,
Talt häbelikkuse võib näha tarkust,
Ja tütar valu teatud, arga kartust
Siis teeskleb hästi oma pulmaööl.
Ja hommik kui on kosumist toond talle,
Ta tõuseb, kaame, rauge, vaevalt käib,
Mees rõõmus, ema ohkab — tänu jumalale,
Peig vana kuid ju koputavat näib.

Ju kõrgel hõljub ingel tiibadega,
Ta taeva poole rühhib hüva uudisega.
Ja jumal, veres ootus põnevaim,
Ta vastu võtab suure lahkusega:
"Mis uudist, ütle?" — "Tegin kõik, mis sain.
Ta teadlik nüüd." — "Ja tema?" — "Nõus, mis muud!"
Ja jumal kohe, praotamata suud,
Aujärjelt tõusis, kulmu märguand,
Kõik eemaldas kui Homerose jumal,
Kui lastekari liialt tülitand.
Kuid Kreeka usk on ammu kustund juba,
Ei Zeusi enam, targemaks me saand.

Täis mälestuse värske joovastust,
Maria oma nurga vaikuses
Seal voodi kortsund linal lameskles.
Hing taas täis õrnust, salaigatsust,
Noort rinda uus on valland kirelõõm,
Ta huulil Gabrieli kutsumine,

On talle valmimas uus armurõõm,
Jalg vaiba eemaldas — sa, varjav, mine! —
Piik rahulolev, huulil naeruvine —
Ta kaunis alastus ta silme ees —
Maria oma ilu imetles.
Ja õrnas uneluses olles nii
Ta, kaunis, rauge, vaikselt patustas,
Ta rõõmukannu maitseb põhjani.
Ja sina naerad, kaval saatanas!
Mis see? Seal äkki valgetiibne, karvas,
Ta aknast lendab sisse tuvi armas,
Maria kohal keerleb, vudistab,
Ka katsub laulda viise lõbusaid,
Maria rüppe laskub sedamaid,
Seal istub roosile ja judistab,
Ta roosi nokib, keerleb, kaabib, kaevleb,
Ning ninaga kui jalgadega vaevleb.
See tema on! — Maria taipas kohe,
Et tuikeses üht teist ta kostitas,
Koos põlved, juudineiu kisendas,
Siis kuuldus palveid, värin, raugev ohe,
Ka nutma puhkes, tuvi triumfeerib,
Ta väriseb ja kudrutusi veerib,
Ja langes siis, suik silma kinni viib,
Ning armuõie katnud tema tiib.

Ta läks. Ning mõtles väsinud Maria:
“Küll vallatusi oli üleliia!
Üks, kaks ja kolm! — et neil ka pole vaev?
Võin ütelda — küll oli tegemist —
Mu kaissu sattus üks ja sama päev
Nii kurat, ingel, jumal — raske rist.”

Ja kõrgeim isa, nagu juhtub tihti,
Siis võttis omaks juudineiu poja,
Kuid Gabriel — (tõest kadestada vaja!) —
Tend külastas veel ikka salamahti;
Ka Joosep, nagu paljud, tröösti saanud,

Veel naisega ta pole patustanud,
Kui oma poega Kristust armastas,
Tend issand selle eest ka hüvitas!

Nüüd aamen! Kuis ma jutte lõpetanud?
Kõik vanad vembud olles unustanud,
Ma laulsin sinust, ingel Gabriel.
On lüüra keelte heli anuv, hell
Ja lunastav su poole võtnud tõtta:
Mind kaitse, minu palve vastu võta!
Ma armus harrastanud ketserlust,
Olnud jumalannadele jumaldaja,
Kaak, demonist ja reetur, nii kuis vaja. . .
Oh, õnnista mu patukahetsust!
Uus meelemuut nüüd asub hinge siia,
End parandan — Helenat nägin! ning
Ta armas on, kui õrn ja hea Maria!
Ta võimu alla jäädvalt jääb mu hing.
Mu sõnadele anna võluvusi,
Ja ava meeldimise saladust,
Ta hinges süüta armuihaldusi,
Kui ei — toon saatanale palvetust!

Kuid päevad kaovad, salamahti halli
Aeg juuksega mu pea hõbetab,
Viin altri ette oma naise kalli,
Meid aulik abielu ühendab.
Sa, Joosepi nii üllas lohutaja!
Su ees ma palves võtan põlvita,
Sa sarvekandjate eest kostja, abistaja,
Ma palun sind — sa mind siis õnnista,
Mul anna muretust, mult hoia tuska,
Mul saada iga päev ja ikka just
Und rahulikku, naisesse head usku,
Õnn perre, ligimesse armastust.

GABRIELIAAD (*Гавриелиада*) on Puškini loomingus mitmeti erakordne teos. Autor ise on selle maha salanud (tõestatud autorlus tähendanuks ju repressioone nii ilmlike kui vaimulike võimude poolt); ühtki käsikirja säilinud ei ole.

Seda laadi ulakused, enamasti paroodilised, religioossete või rahvuslike pühaduste arvel, olid 18. sajandi kirjanduses, eriti prantsuse omas, mõeldavad. (Tõsiselt religioosne küpses eas poet midagi sellist küll heaks ei kiitnuks. . .) "Gabrieliadi" eeskujuks olid Voltaire'i "Neitsi" (*La pucelle*, 1757) ja Parny "Vanade ja uute jumalate sõda" (*La guerre des dieux anciens et modernes*, 1799). Muide kasutas Puškin ka Piiblit kui "allikmaterjali" prantsuse tõlkes (17-köiteline väljaanne, Paris, Avignon, 1779). Uuemad uurimused dateerivad poemi valmimise 1822. aastaga.

Eestis on seda poemi loetud (kui seda vaid näha saadi!) muidugi algekeeles, kuni lõpuks esimesel nõukogude aastal selle tõlkis Juhan Jaik, paratamatult ateistlikus kontekstis. Tema oli küll vene luule hea tundja, eesti värssi valdas ta aga võrdlemisi diletantlikul tasemel, küündimata Betti Alveri või Ants Oraseni, kes juba olid avaldanud kongeniaalseid Puškini-tõlkeid. Näiteks tuleb Jaigi värssides vahel diftonge poolitada kahe silbi vahel nagu ärkamisaegses luules, kõnelemata mõnestki morfoloogilisest tinglikkusest.

Puškini kongeniaalseks tohib aga küllap pidada Eduard Viiralti viit gravüüri "Gabrieliadi" prantsuse tõlkele (Alexandre Pouchkine, *La Gabriélide*. Traduction de Y. Sidersky. Paris, Editions du Trianon, 1928). Nende reproduktsioone on kasutatud käesoleva *Akadeemia* numbrilise illustreerimiseks.

A.K.



EDUARD WIIRALT

UUE TESTAMENDI TEOLOOGIA EILE, TÄNA, HOMME

Randar Tasmuth

1. UUE TESTAMENDI TEOLOOGIA KUJUNEMINE

Sõna “teoloogia” või “teoloog” Uues Testamendis ei esine. Antiikses Kreekas oli sõna “teoloog” siiski kasutusel. Näiteks nimetab Porphyrios ühes oma tekstis Orpheust teoloogiks: ἄ τε λέγει ὁ θεολόγος [Orpheus] (abstr. 2,36–43) (Griechisch... 1988: 724). Antiikajal mõisteti teoloogi all Jumalast ehk jumalikest asjadest kõnelejat. Nii omistati näiteks ka Orpheusele teoloogi nimetus, sest traditsiooni kohaselt laulis ta jumalast. Küll aga esineb UT-s väljend “Jumalast õpetatu”. Paulus nimetab kõiki Tessaloonika koguduse liikmeid Jumalast õpetatuiks vastastikuse armastuse jaoks (1Ts 4:9: θεοδιδάκτοι ἐστε). Piibliga seotuna ilmus sõna “teoloog” alles Origenese juures, kes selle austava nimetusega tähistas evangelist **Johannest** (Hengel 1993: 116). Teda peeti erilise, vaimse evangeeliumi kirjutajaks, kes teistest evangelistidest rohkem jumalikke teadmisi lugejate ette tõi.

Johannese ja Origenese vaheline aeg (2. sajand) oli Piibli sümbolistliku seletusviisi sünni ajaks, millele suur Piibli tekstiuurija **Origenes** lisas allegoorilise tõlgendusviisi. Sümbolistlik selgitusviis aitas kaasa sümbolite ja vanakirikliku dogma tekkimisele, allegooriline tõlgendus oli aga varase eksegeetika peamine meetod.

Mõlemad vanakiriklikud lähenemisviisid Piiblile peegeldavad tegelikult mõtet, mille veidi hiljem sõnastas Augustinus:

Meie ei saa rääkida Jumalast, sest meie sõnad ei ulatu temani, **kuid meil tuleb kõnelda Jumalast**, sest me ei saa ega tohi temast vaikida. (Pihkala 1998: 9.)

Varases kirikus võidi küll nimetada üht Piibli kirjutajaist teoloogiks, kuid praeguses mõttes end teoloogina ei tuntud. Augustinuse järgi oleks teoloogia inimese kohustus kõnelda Jumalast, mida ta täita ei suuda. Kuidas seda kohustust 2000 aasta jooksul on siiski õnnestunud täita, seda oleme meie kohustatud järele mõtlema. Kas on meil võimalik kõnelda Augustinuse-järgsest teoloogia arenemisest või hoopiski pattulangemisest (sama võime küsida kiriku osas peale "Constantinuse kingitust" ja sellega kaasa toodud kiusatust), on juba perspektiivi küsimus.

Keskaeg piibliteadustesse midagi märkimisväärset ei lisanud ja tavaliselt jätkatakse piibliteaduste arengu kirjeldamisel reformatsiooniga. Tuhande aasta jooksul leidis aga aset nähtus, mis hilisemat teoloogia arengut kustumatu pitseriga märgistas. Aristotelesest sai Moosese ja Pauluse "assistent", "hermeneut" või "teamworker". Väliselt oli selle sünteesi taga mõte teaduse ja usu koostööst ning vastastikusest põhjendamisest. Filosoofiat nimetati teoloogia teenijannaks (*philosophia ancilla theologiae*), paistab aga, et tegelikult sai filosoofiast teoloogia töömeetod ja mõõdupuu.

Keskaja lõpul loodud esimeste ülikoolide taustal, arvestades ka ühiskonnas samal ajal toimivat antisemitismi, võime aga avastada eeltoodud nähtuse sisemise, alateadliku ja ütlemata jäetud põhjuse ning eesmärgi — **Moosese ja Pauluse asetamine Aristotelesega ühte seltskonda tegi "juudi autsaideritest" ülikoolikõlblikud isikud ning teoloogiast akadeemilise teaduse.**

2. UUE TESTAMENDI TEOLOOGIA 16.–20. SAJANDINI

Igasugune pikemat aega toimuv ühesuunaline liikumine toob endaga kaasa reaktsiooni. Reformaatorite, eriti aga M. Lutheri sisemine küllastatus keskajal sündinud doktrinaarsetest targutustest tõstis taas üles küsimuse Piibli tõlgendamisest ja tähendusest. Lutheri poolt Schmalkaldeni artiklites esitatud seisukoht, et Pühakiri on doktriini kohtumõistja, pidi tooma ja tõi endaga kaasa õhtumaises teoloogias põletavaks saanud küsimused — mis on Piibel, kuidas seda uurida ja mis on selle sõnum.

Johann Philipp Gabler esitas 1787. a põhimõtte piibelliku teoloogia sõltumatust vabadusest ja nõudis, et piibellik ja dogmaatiline teoloogia oleksid teineteisest eraldatud. Piibliteoloogia

on ajalooline teadus. Ühtlasi juhtis ta tähelepanu sellele, et lihtsa religiooni ja sofistliku teoloogia vahel on vahe. Piibel on religiooni (usu) ja mitte teoloogia dokument. Piibli uurimise oluliseks ülesandeks pidas ta ajaga seotud ainese ning ajatu materjali eristamist teineteisest. Nii nägi Gabler UT teoloogia puhul tegelikult kahest ülesannet — ajaloolist uurimist ja dogmaatilist käsitlust. Seejuures tuleb dogmaatiline käsitus üles ehitada ajaloolise uurimistöö tulemustele. Muuseas juhtis Gabler rohkem kui 200 a pärast Lutherit tähelepanu samale asjale, millele omal ajal suur reformator, nimelt et Piibli sisu ja kiriku doktriin ei ole samased.

Suure sammu UT teoloogia ajaloolise küsimuseasetuse rõhutamise suunas astus **David Friedrich Strauss** (*Jeesuse elu* 1835/1836). Viies Gableri algatatud suuna oma Jeesuse elu uurimist puudutavas raamatus praktiliselt ellu, suutis Strauss küll eristada niisuguseid tekste, mis tema ajaloolisele kriitikale vastu pidasid. Samas ei suutnud ta kokku panna sidusat pilti ajaloolisest Jeesusest. Esimene ajalooliselt mõjukas, ent sünteesita jäänud analüüs oli sündinud. Suutmatus uurimismaterjali teoloogiliselt üldistada ei võimaldanud Straussil luua püsivama väärtusega teost.

Ferdinand Christian Bauri poolt peetud ja 1864. a postuum-selt avaldatud loenguid on vahel nimetatud esimeseks UT teoloogia esituseks tänapäevases mõttes. Baur alustab UT teoloogia loomuse määratlemisega: "... erinevalt dogmaatikast peab piibliteoloogia olema puhtalt ajalooline teadus" (Baur 1864: 1). Meeles pidamiseks tänapäeval on aga tema seisukoht, et Jeesuse õpetus pole mitte ainult hilisema arengu baas ja eeldus, vaid ka kristluse tegelik sisu.

Heinrich Julius Holtzmann (1897) alustas oma UT teoloogia esitamist juutluse ulatusliku tutvustamisega ning pidas UT teoloogia ülesandeks UT usulis-eetilise mõttemaailma rekonstrueerimist. Sellega laiendas ta UT teoloogia ülesannet nii ajalisel kui mahuliselt. Holtzmann on ajalooliseks verstepostiks ka selles mõttes, et ta pani aluse lausa hiiglaslike UT teoloogiat käsitlevate monograafiate sünnile.

William Wrede tööprogramm oli rajatud detailsele kriitilisele eksegeetikale. Ühelt poolt pidas Wrede loomulikuks, et UT teoloogia ülesanne on temas eneses ning UT teoloogia peab haarama

oma objekti nii objektiivselt, korrektselt ja teravalt kui võimalik. See ongi kõik, millel on tähendust. Kuidas süstemaatiline teoloog eksegeetika tulemustega hakkama saab, on tema mure. (Morgan 1973: 69.) Must valgel välja kirjutatud lõhe teoloogiliste dissipliinide vahel oli näinud ilmavalgust. Edaspidi märkis Wrede, et kaanoni piiridel ei ole tähendust. Kaanon on dogmaatiline kontseptsioon ning ükski UT teos ei sündinud talle kinnistatud predikaadiga *kanooniline*. Tõepoolest, vähemalt lause teine pool on ajalooliselt õige. Sellega Wrede ei piirdunud, vaid väitis vastupidiselt Schleiermacherile, et teoloogia ülesandeks ei ole teenida kirikut.

Teoloogia hakkab elama otsekui kirikust lahutatud elu. Ka Wrede arvates pole UT mitte teoloogia, vaid usu dokument. Et aga Uut Testamenti peab ka uurima, siis hakkab UT kuuluma korraga nii teoloogidele kui ka kirikule. Mooses ja Paulus ei viibi enam päriselt Aristotelese seltskonnas, kuid nad on säilitanud oma koha teoloogias kui uurimisobjektid.

Äsja kirjeldatud religiooniloolisele uurimisprogrammile tuli vastureaktsioon klassikaliselt õpetatud uurija **Adolf Schlatter**i sulest. Schlatter teeb tegelikult vahet uurimise ajaloolise ja dogmaatilise poole vahel, kuid täpsustab, et ajaloolase peavooruseks on võime näha ning objektiivselt vaadelda tekstis antud fakte. Ajaloo täielik lahutamine dogmaatikast ei ole võimalik; ajaloolane peab andma enda sees ruumi dogmaatikule. See on ainult dogmaatik meie sees, kes annab ajaloolasele võime teha otsuseid, mis aitavad eristada seda, mis on võimalik, sellest, mis ei ole võimalik, ning teha vahet ajalooliselt mõjuka ja juba surnu vahel. (Morgan 1973: 126.) Schlatter kaitses UT kanoonilist kuju kui teoloogia allikat ning arendas UT teoloogiast omaenda süstemaatilise teoloogia.

Diskussioon UT teoloogia ülesande, meetodi ning kaanoni kaalu üle viie sajandi jooksul andis võimaluse kahe arengusuuna süvenemisele. Eeldused süstemaatilise teoloogiast täiesti lahutatud religiooniloolise uurimissuuna arenemiseks olid täiesti loodud. Schlatter tõi veel kord UT teoloogia ja süstemaatilise teoloogia teineteisele lähedale.

Esimene maailmasõda tegi aga lõpu liberaalsele suunale ja religiooniloolise koolkonna ülevõimule. Enneolematu vapustus, mille inimesed ise olid põhjustanud, peegeldus paratamatult ka

teoloogias. K. Barth ja R. Bultmann osutasid, et teoloogia elab ajaloolises kontekstis.

3. UUE TESTAMENDI TEOLOOGIA 20. SAJANDIL

Dialektilise teoloogia massiivne retoorika vastas masendunud Euroopa vajadustele. Teoreetilisel liberalismil ei olnud sõnu kannatavate inimeste eksistentsiaalsete murede jaoks. **Karl Barth** on oma kommentaaris 1919. a ilmunud Rooma kirjale kasutanud Piibli teksti otse vastavalt moodsa lugeja situatsioonile. Tema lähtekoht oli see, et meie probleemid on Pauluse probleemid ning Pauluse vastused on ka meie omad. Seetõttu peab kommentaator peaaegu et unustama, et mitte tema ei kirjutanud kirja roomlastele. (Barth 1935: 8.) Teoloogia ülesanne on samane kuulutuse ülesandega.

Rudolf Bultmann (1884–1976) oli samuti mõjustatud maailmasõja elamustest. Tema teoloogia lähe oli eksistentsiaalne küsimuseasetus; ta otsis Piibli sõnumi tähendust inimese jaoks. Kahe tuhande aastane ajavahe Piibli esialgsete lugejate ja praeguse aja inimeste vahel on ületatav ainult nõnda, et omaaegse maailmapildi “müütilisse” keelde rüütatud sõnum tuleb müütilisest rõivastusest vabastada ning selle käigus eristada see, mis on mõeldud, sellest, mis on öeldud. Bultmannilt pärineb nn *sisukriitiline* [*sachkritisch*] lähenemisviis, mis peab eristama selle, mida tekst põhimõtteliselt tähendab, selle päevasõnumist. Bultmanni järgi on kristlik sõnum (sisu) oma maailmapildist (vorm, mida nimetatakse müüdiks) lahutatav. See on demütologiseerimine, mis on iseenesest hermeneutiline meetod ja teenib kuulutust (*kerygma*’t). Seepärast saab ka kuulutuses, s.o jutluse tänases päevas, sisalduda kogu ilmutus ja õndsuslugu. Kuulutuse lätete ajalooline põhjendamine tuleb aga maha jätta. Jutlustatud Jeesus ongi Issand ning ajaloolise Jeesuse järele küsimine on minevik, sest see küsimine küsib “Kristust liha järgi” (vrd Paulust 2Kr 2:16); “ma olen arvamusel, et Jeesuse elust ja tema isikust ei tea me samahästi kui mitte midagi” (Paul 1996: 2502j).

Bultmanni tekstiseletuse meetod ühendas kahte printsiipi: 1) Piibli tekstide interpreteerimine allub metoodiliselt samadele tingimustele kui muu kirjandus. Kuid oluline on eksegeesimist juhtiv küsimuse asetuse ja eelmõistmine [*Vorverständnis*];

2) Mõistmise võimalus avaneb alles siis, kui tõlgendaja elab sellega, millest tekst kõneleb, elulises vahekorras. (*Taschenlexikon...* 1983: 270.) Eksistentsiaalse lähenemisviisi tulemusena Bultmann tõdeb, et neutraalset eksegeetikat ei ole ning et eksegees on tegelikult kiriku ülesanne, mis eeldab tõlgendaja juures usu olemasolu. Usk aga on oma loomu poolest Jumala poolt meie heaks sooritatud teo jaatamine, vastus tema poolt meile sihitud sõnale. (Bultmann 1925.)

Bultmann on mõjutanud 20. sajandi teoloogiat rohkem kui keegi muu. Tema UT teoloogia on endiselt omamoodi klassikaks, mis oleks võinud anda ka teistsuguseid arengusuundi kui see, mida me nimetame Bultmanni kooliks. Bultmann oli suurem oma "koolkonnast" ning epigoonidest ja tema nimi ootab veel tasakaalustatud hinnangut teoloogia ajaloos.

Theodor Zahn kujundas oma UT teoloogia ülevaate päästeloolisest kontseptsioonist lähtudes (1928). Ta harmoniseeris UT teoloogiliseks tervikuks. **Ethelbert Staufferi** (1941) jaoks esitab UT kõikjal üht totaalset apokalüptilist vaadet, kus ta teemade kaupa ühendab materjali UT eri kohtadest. Tulemuseks on süsteem, mida niisugusel kujul ei esindanud ükski isik ega rühmitus varases kirikus.

Elis Gulin ja **Oscar Cullmann** näevad piibliteadlasel ka normatiivset ülesannet ning peavad teadusliku eksegeesi üheks eesmärgiks usu edendamist. Nad on ühisel seisukohal ka selles, et UT kuulutust saab sügavalt mõista üksnes uskuv kristlane ning kristlikkus keskkonnas. (Cullmann 1967: 323.) Cullmann leidis VT-s ja UT-s ühise päästeloolise joone, kusjuures päästeloos keskmeks on Kristus.

Eduard Lohse UT teoloogia õpik, mis Eesti oludes kuulub meie konteksti, püüab esitada UT teoloogia ülesannet kui tasakaalustatud, ühtaegu ajaloolist ja süstemaatilist tegevust. Õnnetuseks jääb aga aine õppijatele UT teoloogia ülesanne kui kogu teoloogilise töö lähtepunkt üsna mõistetamatuks. Olen seda korduvalt kogenud eksamil. Kui küsin üksikprobleeme, on võimalik saada vastuseid. Kui aga küsin tuuma, tuleb vastus väga vaevaliselt. Siit hädad algavadki. Lohse definitsiooni kohaselt:

UT teoloogia ülesanne on käsitleda UT teoste teoloogiliste väljenduste seoseid sel kombel, et erinevaid teoseid hoolikalt uurides kir-

jeldatakse, kuidas on neis tõlgendatud kiriku aluseks olevat kuulutust risti löödud ja üles tõusnud Kristusest. (Lohse 1994: 3.)

Piisavalt lühike ja selge esitus! Tegelikult ei ole. Seda lauset pikemalt vaadates tuvastame, et UT teoloogia ülesanne on teoloogiliste väljenduste seoste **käsitlemine**, mis toimub eri teoseid **kirjeldades**, kusjuures uurimise objektiks on selle **tõlgendamine**, kuidas risti löödud ja üles tõusnud Kristust on kuulutatud. Selle definitsiooni kohaselt on ahel nii pikk, et õigupoolest ei olegi kiriku aluseks olevat kuulutust Kristusest enam võimalik välja kaevata. Aga mida on siis teoloogiaüliõpilastel endil enam võimalik kuulutada? Tuleb siiski tõdeda, et Lohse raamat on hiljem palju parem kui vaadeldud avalause.

Kuivõrd raske on kaasajal teoloogia küsimuseasetustes ja meetodites orienteeruda, näitavad järgnevad viited. **James M. Robinson** esitab seisukoha, et UT teaduse objektiks peaks olema varakristlik religioon. **Robert Morgan** Oxfordist teeb praktilised järeldused sekulariseerunud ühiskonnast, milles elab ka teadus, ning kirjutab, et sekulaarne piibliuurimine on sekulaarses akadeemilises kontekstis üsna õigustatud. (Räisänen 1990: 77.) Mooses ja Paulus on taas Aristoteelse seltskonnas, seekord kõik koos sekulaarses kontekstis. Samal ajal jätkavad nad kiriku kuulutuses oma paralleelelu. **James D. G. Dunn** püüab veel kord leida UT tekstide erinevuste seast ühtsust ning leiab selle ajaloolise Jeesuse ning kirkastatud Kristuse ühtsuses, millele sekundeerib eeldus, et ka Jeesuse kuulutus ja varakristlik *kerygma* olid viimselt üks ja seesama. Dunni analüüs vajaks senisest põhjalikumat jätkamist. Seevastu suunab **Gerd Petzke** oma silmad kõigepealt postkristlikule ühiskonnale, tõdeb, et kristlus on siin ainult üks orienteerumissüsteem teiste kõrval, ja eitab siis eksegeetika igasugust normatiivset tähendust. (Räisänen 1990: 85.)

Kujunenud antust analüüsides esitab **Heikki Räisänen** oma raamatus *Beyond New Testament Theology* mitmeid küsimusi ja arengukavasid. Nende analüüsimine oleks omaette teema. Kõigepealt puudutab ta teoloogia adressaadi küsimust. Kuivõrd suurem hulk inimesi pole kristlased, siis on ka potentsiaalne lugejaskond mittekristlik. Mida põhjalikumaid erialaseid uurimusi kirjutatakse, seda vähem on neil lugejaid. Seega on teoloogilise kirjanduse tegelikuks tarbijaks ja horisondiks inimkond tervikuna. Kui aga eksegees orienteerub maailmalaiusele ühiskonnale, ei saa tal enam

olla kuuluvatvat eesmärki. Paratamatult saab peamiseks informatiivne ülesanne.

Seatud eesmärgi saavutamiseks tuleb õigesti edastada kristliku religiooni kohta käivat tõest informatsiooni. See loob eelduse, et ka teistes traditsioonides kasvanud inimestel tekib võimalus võrrelda meie kristlikku traditsiooni võrdsetel alustel enda omaga. Nõnda sünnivad üksteisemõistmise alused. Erapooletu eksegeetika loob aluse informatsiooni suhteliselt tõepärasemaks esitamiseks. **Ühtlasi saab eksegeetika funktsioneerida kui teoloogia "ajalooline südametunnistus"**. (Räisänen 1990: 136.)

Väga põhjaliku kriitika olemasoleva teoloogia kohta ja ettepanekud suunamuutuseks on esitanud endine Bultmanni koolkonna liige **Eta Linnemann** oma raamatus *Wissenschaft oder Meinung*, mis on minule kättesaadav ingliskeelse tõlkena, kus on ka mõningad laiendused ja kommentaarid. Paljut avab juba tema raamatu alapealkiri *Metodoloogia või ideoloogia? Evangeelseks pöörunud bultmanlase mõtted*. (Linnemann 1990: 17–20.)

Olulise osa Linnemanni raamatust hõlmab ajaloolis-kriitilise meetodi kriitika, sest selle lähtepunktiks on vaadelda Piibli tekste nagu mis tahes muud kirjandust. Uurimust teostatakse *ut si Deus non daretur* (nõnda, nagu Jumalat ei oleks) (Linnemann 1990: 84) ja see näitab, et niisuguse teoloogia harrastamine annab tunnistust inimlikust *hybris*'est (upsakusest Jumala ees). Niisuguses teoloogias on tuntavad pattulanguse jooned. Argumenteerimine tulemuste saavutamiseks ei ole nii teaduslik ja objektiivne, kui väidetakse. Sageli liigutakse pinnal, mida iseloomustavad näiteks sellised laused: "on saanud selgeks"; "need eeldused on möödapääsmatud töö alustamiseks"; "siit järeldub vältimatult" jne. Jumalat kõrvale jättev teoloogia loob ühiskonnas ja õppetoolide juures ringkaitse, nii et teistsugused, isegi paremini argumenteeritud uurimused ei leia teaduskonna nõukogu heakskiitu ega publikatsioonivõimalusi. Töö saamiseks ülikoolis või kirikus tuleb kasvõi vastu tahtmist kirjutada oma tööd monopoolse teoloogia sissetallatud radadel.

Linnemanni sõnastatud probleemid on tõsised ja homme UT teoloogia ei saa nendest mööda vaadata, kaotamata apellatsiooni tõsiseltvõetavusele.

Usu ja teoloogia kontekst maailmas. Ühised jooned läbi ajaloo

AEG	USK	TAUST
UT kaasaeg	juutlus kristlus	↔ hellenism (Rooma impeeriumis)
	↓	↓
Meie kaasaeg	kristlus Jumal on Issand Sõna sai lihaks (Gen 1 ja Jh 1) valituseteadvus omatakse ajalooteadvust ajalool on plaan ja mõte ajalugu on õndsuslugu	↔ pluralism / universalism / globalism võim ja majandus on prioriteetidid liha saab sõnaks ja valitseb assimilatsiooni ideoloogia ei ole ajalooteadvust ajalool ei ole tunnetatud mõtet ajalugu on lihtsalt aja lugu

4. MIS SAAB EDASI?

Kes oskab sellele vastata? Spetsiaaluuringute ja teoloogilise sünteesi (võime) vahelise lõhe kasvamine toob kaasa orienteerumisvõime vähenemise ka kõige töökamate uurijate hulgas. Need, kes sooviksid teha sünteesi, jäävad ka vastu tahtmist distantseerituks eksegeetilise uurimistöö detailuuringute tulemuste suhtes, sest keegi ei suuda haarata enam osagi sellest, mida 27 raamatut hõlmava UT kohta globaalses mahus avaldatakse.

Teoloogia sideme nõrgenemine kirikuga võib kaasa tuua niisuguse arengu, et hakkavad kujunema kaks paralleelset teoloogiat — sekulaarne ja kiriklik, kumbki omas keskkonnas. Missuguseks võiks kujuneda sekulaarse teoloogia identiteet, on omaette küsimus. Lähtudes süstemaatikadoktor piiskop J. Pihkala väga tabavast ja lühikesest määratlusest, et **teoloogia on usu mõtlemine** (*Teologia on uskon ajattelua*) (Pihkala 1998: 9), võib olla kindel, et usu ja kerümaatikaga seotud UT teoloogia jääb nii või teisiti oma tööd edasi tegema.

Lisaks E. Linnemanni otsingutele on tõenäoline, et kujuneb vajadus tagasi pöörduda usu juurte otsimise juurde ning küsida taas, missugune oli varakristlik identiteet, mida võib silm seletada kristluse valgust alghämarusest. Missugused olid need väärtused ja kuidas elasid need inimesed, kes kandsid oma usu mõnekümne aastaga üle kogu “vana maailma”. Hoolimata sellest, et UT-s ei ole otseselt niisugust teksti, mis mõne UT kirjutise Pühakirjaks nimetab, tuleb siiski arvestada selle tunnistusega, mille annavad endast nii Vana kui ka Uus Testament.

Ongi õige, et UT-s ei ole teoloogiat tähistavat sõna ega peeta seal kedagi teoloogiks (Jumalast kõnelejaks), sest kõige olulisem on olla Jumalast õpetatud *theodidaktos* (juba loetud 1Ts 4:9). Kirjatundja ei pea võtma kriteeriumiks oma arutlusvõimet, vaid laskma end saada õpetatuks taevariigi jaoks, kes siis oma varakambrist võtab välja uut ja vana (Mt 13:52). Õppigem Pauluselt, kes seab eesmärgiks kummutada targutused (mitte tarkust) **ja võtta kõik mõtted vangi Kristuse sõnakuulmisesse** (2Kr 10:5).

Arvan, et tulevik on ka küsimuse esitamisel piibliteoloogia võimalikkusest, ehkki see eeldab klassikalise haridustüübi järgi koolitatud piibliteadlasi, keda tänapäeval vähem ette tuleb kui sajad tagasi. **Peter Stuhlmacher** seob Uue Testamendi kuulutuse sisu küsimuse taas tihedalt Vana Testamendi poolt Uue Testamendi maailmale heidetava valgusega. Ta esitab metoodiliselt oma põhilaised:

1) UT teoloogia peab laskma oma teema ja esitusviisi Uuel Testamendil endal ette anda;

2) UT teoloogia peab arvestama nii UT kaanoni pretensiooniga olla ilmutus [*Offenbarungsanspruch*] kui ka selle kirikliku tähendusega;

3) Sedavõrd, kui UT teoloogia laseb oma ülesande püstitada Uuel Testamendil endal, respektierib ta uustestamentliku ususunumi erilist juurdumist Vanas Testamendis. (Stuhlmacher 1992: 2–5.)

Siin näen ma tõeliselt positiivset programmi tuleviku jaoks. Lisagem juurde veel kertügmaatilise funktsiooni mitte unustamise ning dialoogi tõsiselt võtmise. H. Räisäse skitseeritud taustamaailm, mille ees UT teoloog seisab, nõuab asjalikku dialoogi kogu maailma teiste usuliste traditsioonidega. Seda kindlam on aga vajadus oma identiteedi selge tunnetamise ja sõnastamise järele. Piibliteoloogia kui tervik teeb dialoogi ülesande kergemaks, sest Piibel on eriliselt just dialoogi esitav raamat, kus dialoog toimub nii Jumala ja inimese kui ka inimese ja inimese vahel. Alates 1. Moosese raamatu 2. peatükist juhitakse lugeja tähelepanu Jumala ja inimese vahelisele dialoogile, veidi hiljem lisanduvad inimeste omavahelised dialoogid. Piibli eelviimane salm on jälle dialoog: **Tema, kes seda tunnistab, ütleb: “Jah, ma tulen varsti!”** Ning raamatu autor vastab: **Aamen. Tule, Issand Jeesus!** (Ilm 22:20.)

Kirjandus

- Barth, Karl 1935 = 1968. *The Epistle to the Romans*. Transl. from the sixth edition by E. C. Hoskyns. London
- Baur, Ferdinand Christian 1864 = 1973. *Vorlesungen über neutestamentliche Theologie*. Darmstadt
- Bultmann, Rudolf 1925. Welchen Sinn hat es, von Gott zu reden? — *Theologische Blätter*, IV, S. 129–135. [Eesti keeles: Mis mõtet on kõnelda Jumalast? Tlk Toomas Paul. — *Akadeemia*, 1996, nr 12, lk 2510–2521]
- Cullmann, Oscar 1967. *Salvation in History*. London and New York
- Griechisch-deutsches Wörterbuch von Walter Bauer* 1988. 6., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin, New York: Walter de Gruyter
- Hengel, Martin 1993. *Die johanneische Frage*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)
- Linnemann, Eta 1990. *Historical Criticism of the Bible. Methodology or Ideology? Reflections of a Bultmannian turned evangelical*. Transl. by R. W. Yarbrough. Grand Rapids
- Lohse, Eduard 1994. *Uue Testamendi teoloogia põhihooni*. Tartu: Greif
- Morgan, Robert 1973. *The Nature of New Testament Theology. The Contribution of William Wrede and Adolf Schlatter*. London: STB Second Series 25
- Paul, Toomas 1996. Rudolf Bultmann ja Piibli eksistentsiaalne interpretatsioon. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2469–2509
- Pihkala, Juha 1998. Lukijalle. — *Aikojen taite. Kirkko kolmannen vuosituhanen vaihteessa*. Tampereen hiippakunnan synodaalikirja. Helsinki: Kirjapaja OY
- Räsänen, Heikki 1990. *Beyond New Testament Theology*. London: SCM PRESS; Philadelphia: Trinity Press International
- Stuhlmacher, Peter 1992. *Biblische Theologie des Neuen Testaments*. Band I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Taschenlexikon Religion und Theologie*. 1983. 'Hermeneutik'. Hrsg. von E. Fahlbusch. Band 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

RANDAR TASMUTH (sünd. 1955) on Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituudi dotsent.

EESTI KOOLINOORTE JUMALAPILT

Lea Altnurme

SISSEJUHATUS

Usuline õhin, mida võis märgata 1980. ja 1990. aastate vahetusel Eestis, hakkas pärast 1992. aastat vaibuma. Paljud, kes olid end neil aastatel ristida lasknud, ei jäänud kirikusse. On arvatud, et suurel osal inimestest, kes tollal end ristida lasksid, ei olnudki religioosseid kavatsusi. Ristimine oli moeasi. Sedasama võib öelda ka liitumise kohta kõigi teiste usugruppide või -liikumistega. Religiooni valdkonda puutuv oli kaua aega põlu all olnud ning otsekui reaktsiooniks sellele tekkis suur uudishimu religiooniteema vastu. Kuid kirikusse tulijate seas oli ka tõsiseid otsijaid, nagu selgub Liina Laasi ja Anu Renteli sellealast uurimusest 1994.–1995. aastal. Kõige olulisemaks põhjuseks mingi konfessiooniga liitumisel oli oma elule mõtestatuse otsimine (Laasi, Rentel 1995: 34). See paneb järeldama, et ilmselt ei leidnud paljud, kes kirikust hiljem lahkusid, sealt seda, mida nad otsisid. Üks põhjus võib olla selles, et nad lihtsalt ei mõistnud kristlikku sõnumit või ei võtnud seda omaks. Kristlikel mõistetel nagu Jumal, patt, lunastus jne puudus tähendus nende inimeste jaoks.

Kirikust eemalejääjate suur hulk andis tõuke uurida, milline on eesti koolinoorte jumalapilt, millised kujutlused ja mõtted neil tekivad kuuldes sõna "jumal".

Jumala mõiste valiti teiste kristlike mõistete seast välja seetõttu, et suhe personaalse Jumalaga on olnud usu keskne mõõde Öhtumaal. Inimene saab olla ja jääda usklikuks kristliku traditsiooni seisukohalt vaid siis, kui ta on seotud Jumalaga. Jumal on religioosse kogemuse keskmeks.

Teaduslikele meetoditele jääb Jumal kättesaamatuks. Pole teed, kuidas tõestada, kas Jumal on või teda pole. Kuid on võimalik uurida, kuidas inimesed mõtlevad ja räägivad Jumalast, millisena nad teda näevad ning milline on Jumala mõju inimestele. Seda kõike võiks nimetada jumalakujutluseks või jumalapildiks (käesolevas artiklis kasutatakse neid mõisteid sünonüümidena).

RELIGIOOSSUS EUROOPAS XX SAJANDI LÕPUL

Religioossus Euroopas

Enne kui asuda vaatlema eesti koolinoorte jumalapilti, oleks mõtet heita pilk religioossusele sajandilõpu Euroopas ning lisaks uurimustele, mis tutvustavad laste ja noorte jumalakujutlust.

1990. aastate alguses uuriti mitmel pool Euroopas seda, millised on religioossed uskumused ja religioosne praktika sajandilõpu Euroopas. Tõdeti, et religioossete uskumuste kahanemine Euroopas on olnud märgatav juba üle 30 aasta, kuid viimasel ajal on see veelgi kiirenenud ja haaranud endaga kaasa rohkem inimesi kui kunagi varem (Dogan 1995: 406). Uurimused näitasid, et enamus inimesi küll uskus Jumalasse, kuid vaid vähesed neist pidasid Jumalat oma elus tähtsaks. Erandi moodustasid Iirimaa ja Poola. Jumalakujutluse osas oli pilt ähmastunud. Inimestel lasti valida nelja vastusevariandi hulgast: 1. Jumal on personaalne, 2. Jumal on teatud liiki vaim või elujõud, 3. ei tea, mida mõelda ja 4. pole olemas mingit Jumalat, vaimu või elujõudu. Tulemused kujunesid järgmiseks: ainult neljal maal (Itaalias, Hispaanias, Portugalis ja Iirimaal) oli ülekaalus personaalne Piibli Jumal. Teistes maades oli ülekaalus vaim või elujõud või ei osatud asjast midagi arvata. Vaim või elujõud oli kaalukaim Prantsusmaal, Suurbritannias, Saksamaal, Madalmaades, Rootsis, Norras ja Taanis (Dogan 1995: 407). Soomes tehtud analoogilise küsitluse tulemusena selgus, et pooled vastanutest kujutlesid jumalat ebamäärase vaimuna. Kolmandik leidis, et eksisteerib personaalne Jumal (Ervamaa 1995: 34). Lisaks sellele on süvenenud tendents pidada Piiblit vaid iidseks raamatuks, mis on täis legende, ajaloosündmusi ja moraalseid ettekirjutusi.

Andmed näitavad, et enam kui kolmandik, mõnel maal aga rohkem kui pool elanikkonnast ei käi kirikus. Siiski on võimalus, et nad palvetavad kodus. Uuriti, kui palju inimesi palvetab väljaspool kirikut. Ainult Iirimaal ja Itaalias väitis suurem osa inimesi, et nad palvetavad sageli väljaspool kirikut. Enamikus maades valitses tendents mitte kunagi palvetada väljaspool kirikut (Prantsusmaa, Suurbritannia, Madalmaad, Belgia, Rootsi, Norra, Taani). Sellest tuleneb, et 200 miljonist Lääne-Euroopa täiskasvanust kolmandik ei palveta kunagi (Dogan 1995: 410).

Religioosse sotsialisatsiooni vallas küsiti: "Kas olete üles kasvanud religioosselt?" Lihtne, kuid tõhus küsimus, sest see võimaldas hõlmata eri kultuurides ja erinevate poliitiliste režiimide all kasvanud inimesi. Lääne-Euroopale oli võrdluseks toodud mõni Ida-Euroopa maa. Pole ilmselt üllatav, et 80% valgevenelastest, 71% lätlastest, 85% eestlastest ja 48% tšehhidest vastas sellele küsimusele eitavalt. Kuid üllatav on see, et eitavalt vastas ka 69% rootslastest, 57% taanlastest, 54% norralastest ning 41% ingllastest. Eitava vastuse andis Itaalias aga vaid 7%, Iirimaal 6% ja Poolas 2% vastanutest (Dogan 1995: 411).

Kui uuriti religioossust vanuserühmade kaupa, selgus, et noored on palju vähem usklikud kui vanemad inimesed. Kristlikud uskumused leiavad noorte poolt palju vähem aktsepteerimist kui vanemate inimeste poolt. Lääne traditsioonilise usu viimane kants on vanad naised pühapäeval jumalateenistusel. Neile vastanduvad noored mehed. Ühelt poolt leitakse, et noored on läbi aegade sellised olnud. Aja jooksul süvenevad nad religioossetesse küsimustesse rohkem. Teiselt poolt leitakse, et noorte puhul ei seleta asja mitte nende noorus, vaid tänapäeva maailma suundumused, millest noored on rohkem mõjutatud. Ja need suundumused näitavad kristliku usu hääbumist. Viimast oletust toetavad ka pikaajalised uuringud (Dogan 1995: 416).

Noored Lääne-Euroopa maades

On loomulik, et kristlike uskumuste hääbudes kaob kristlus ka noorte maailmavaatest. Uurimused Suurbritanniast (Martin 1987), Hollandist (Schreuder 1987), Lääne-Saksamaalt (Lukatis, Lukatis 1987) ning Soomest (Helve 1994) näitavad, et noored jäävad kirikust ning kristlikest tõdedest üha kaugemale.

Suurbritannias uuriti noorte religioossust tervikuna ja leiti, et noorte usk oli üldiselt midagi ebamäära. Puudus selge õpetuslik süsteem. Uskumused olid lünklikud ja vasturääkivad. Noorte usk polnud alternatiiviks kristlusele, pigem meenutas seda. Kristlusest oli tehtud katkendlik valik, mis oli segatud ebausuga (näiteks astroloogiaga), folklooriga (vaimud, poltergeist) ja *science fiction*'iga (UFOd). Polnud märgata püüdu intellektuaalsete järelduste poole. Arvati, et kõige parem on olla avatud. Ilmselt takistabki see seisukoht kindlate veendumuste kujunemist ja süstemaatilist läbimõtlemit noortel. Leiti, et religioon pole midagi avalikku, see on eelkõige sügavalt isiklik asi. Keegi ei tohi oma usku teisele peale suruda. Kristlust mõtestati individualistlikes ja tundeliselt isiklikes väljendites. Eriti võis seda täheldada noorte naiste juures. Oli võetud kristluse helgem pool, ebaameeldivamad küljed nagu viimsepäevakohus ja igavene hukatus olid kõrvale jäetud. Naised kaldusid trööstiva jumala usku, kes sallib kõike, mida nad ka ette võtaksid, ning kelle õla najal saab end vajaduse korral tühjaks nutta. Enamikul oli küll mingisugune kujutlus jumalast, kuid see oli tavaliselt üsna ähmane. Jumalat kujutleti meessoolisena, vahel ka kesksoolisena. Vähesed aktsepteerisid Jeesus Kristuse jumalikkust. Enamuse jaoks oli ta ajalooline isik ja hea inimese eeskuju. Maailma loomise küsimuses leidsid noored, et lapsena uskusid nad Piibli jutustust maailma loomise kohta, ent vanemaks saades asendus see evolutsiooniteooriaga. Enamasti ei kuulunud ennast religioosseks pidavad noored ühtegi usulisse organisatsiooni ega käinud ka korrapäraselt kirikus, kuigi ei esinenud ka kirikuvastaseid meeleolusid (Martin 1987: 195–199).

Põhjalikult uurisid Hollandi noorte maailmavaadet, eluviisi ja kristluse osa selles Hans Alma ja Gerben Heitink (1994). Märkati, et 14.–15. eluaasta paiku toimub murrang suhtumises kristlusesse. Murrang toimub enamasti negatiivses suunas ja seda eas, kus ollakse valmis usku juba ka intellektuaalselt mõistma ja vastu võtma ning hakkab kujunema maailmavaade. Uuriti eksistentsiaalseid kogemusi noortel, nagu elu lõplikkuse küsimus, inimese vastutus, ebaõnnestumine, headuse, õnne ja külluse kogemine ning kurjuse ja kannatuse kogemine. Püüti selgitada, kuidas noored neid kogemusi seletavad ning kuidas nad nendega toime tulevad. Eksistentsiaalsed kogemused võivad ühelt poolt kutsuda

esile kriitilist mõtiskelu usu üle, kuid teiselt poolt võivad kaasa aidata usu kujunemisele. Alma ja Heitink leidsid, et ilmselt on kodu ja kirik need kohad, mis peaksid aitama noortel elu mõtestada, sest kool, töö ja vaba aja sfäär seda ei võimalda. Ent selles eas noorte jaoks on kõige tähtsamaks eluvaldkonnaks sõbrad. Kodu, veelgi vähem kirik ei mängi enam nii suurt rolli kui varem. Selgus, et eksistentsiaalsete küsimuste lahendamisel saadaksegi kõige enam abi eakaaslastelt, siiski ka vanematelt. Lähedased inimesed võetakse eeskujuks, kuidas rasketes olukordades käituda ja toime tulla. Sealjuures pole märgata, et noored lähtuksid kristlikest tõdedest või pöörduksid abi saamiseks Jumala poole. Noored otsivad eelkõige pragmaatilisi lahendusi konkreetsetele olukordadele. Nad ei lähtu mingist laiemast igavikulisest vaatest. Leidis kinnitust oletus, et kristlus ei kuulu enam loomuliku osana noorte maailmapilti. Üha vähem pöördutakse kristluse poole selleks, et oma kogemusi mõtestada. Kristlusega leidsid noored seoseid või viitasid kristlusele vaid siis, kui neilt selle kohta otse küsiti. Märgatav oli ka kodu mõju. Usklikust kodust pärinesid ka usklikumad lapsed. Leiti, et kristlus pole küll päris kadunud, kuid temast oli saanud kiriku ja kodu sfääri kuuluv nähtus, millega mujal pole suurt midagi peale hakata (Alma, Heitink 1994: 69).

Samasugune pilt avanes ka Lääne-Saksamaal ja Soomes. Kui saksa noortel paluti hinnata oma religioossust, paigutas enamik noori end vähereligioossete inimeste kilda. See hinnangu andmine oli seotud kristlike uskumuste tunnistamisega (Lukatis, Lukatis 1987: 119). Soomes täheldati, et noorte inimeste väärtushinnangud on muutunud järjest subjektiivsemaks ja vaated maailma kohta üha killustunumaks. Religioon ja kristlikud uskumused on kaotanud oma rolli maailmavaate kujundajana (Helve 1994: 89).

Noored Ida-Euroopa maades

Traditsioonilisest religioonist kaugenemine pole omane üksnes Lääne-Euroopa noortele, vaid iseloomustab veelgi suuremal määral Ida-Euroopa noori.

Kommunistliku korra kehtestamisega asus riik kohe võitlema religiooni vastu. Koolides kaotati usuõpetus. Usuline kirjandus häviati. Kooli ja massimeedia vahendusel tehti propagandat kiriku ja religiooni vastu. Järgnes avaliku elu tugev ja kiire sekulari-

seerimine. Võitlus progressi, teaduse ja sotsialismi eest tähendas võitlust religiooni vastu. Koolis hakkas õpetus humanitaarvallas põhinema marksistlik-leninlikel põhimõtetel. Noortele õpetati, et usk on tegelikkuse moonutatud peegeldus, mis ei lase maailma õigesti hinnata. Kuigi usuvabadus oli tavaliselt põhiseadusega tagatud, võideldi selle vastu avalikult teaduslikku ja kriitilist mõtviisi appi võttes. Usklikud kogesid kommunistlikes riikides tagakiusamist ja piiratud võimalusi õpingutes ning töökoha valikul. Religioon muutus avalikus elus pilkeobjektiks. Kirikud kapseldusid endasse, neilt võeti võimalus avalikkuses end kaitsta ja oma sõnumit kuulutada. Nii oli see Jugoslaavias (Kerševan 1987), Tšehhoslovakkias (Šiklova 1987), Ungaris (Tomka 1987), Ida-Saksamaal (Hoener 1987) ja mujal.

Ent 1980. aastate sotsiaalsed muutused tõid kaasa märgatava huvitõusu religiooni vastu. Kasvas noorte arv, kes pidasid end usklikuks või usu poole kalduvaks. Religioonist oli juba kommunistide võimu ajal saanud vaimse vastupanu võimalus kehtivale korrale. See oli märgatav vähesel määral Tšehhoslovakkias ning silmatorkavalt suurel määral Poolas. Tšehhoslovakkias pandi sotsialismiperioodil tähele kahte tüüpi usklikke noori. Esimesse tüüpi arvati need, kes olid pärit usklikust kodust. Need noored on vaikselt oma usku kandnud ja võimalik, et selle pärast ka kannatada saanud. Teise tüübi moodustasid need, kel religioosne kodune taust puudus. Nad sattusid kirikusse ilmselt elu mõtet või elufilosoofiat otsides. Nende noorte puhul võis märgata, et nad mõistsid usu väärtust ja religioosseid veendumusi teisiti kui esimesed. Paljud, kes avalikult missadel palvetasid, oma T-särkidel suuri riste kandsid ning end kristlaseks nimetasid, polnud üldse ristitud ega kavatsenudki end ristida lasta. See tähendanuks nende meelest ametlikku asjaajamist, mida tõlgendati kui "usu häirimist", kui dogmatismi, üleaurust ja usku komplitseerivat parteilisust. Paljudele nende hulgast tähendas enese kristlaseks tunnistamine riikliku ideoloogia vastu protesteerimist. See võis olla ka protesti vormiks oma vanemate vastu, väikekoodanliku elu vastu, kus olid väärtusteks karjäär lubatud piirides ja komfort. Et laste usklikkus võis vanemate karjääri ohustada, siis tõi see endaga kaasa konflikte vanematega. Lisaks tähendas selline lastepoolne käitumine nendega seotud lootuste nurjumist. Eriti suur pahandus võis puhkeda mõne parteifunktsionääri perekonnas. Eakaaslaste jaoks olid

sellised noored aga kangelased, kes võitlevad oma veendumuste eest. (Šiklova 1987: 300–303.)

Poolas, erinevalt teistest sotsialismimaadest, oli kirik ise väga aktiivne. Kirik korraldas aktsioone, mis töid kaasa religioossuse ja rahvusteadvuse süvenemise rahva hulgas. Need aktsioonid olid seotud Poola ajaloo ja traditsioonidega. See kõik hoidis ära ühiskonna laialdase sekulariseerumise. Kirik võttis arvesse rahva vajadusi ja probleeme ning püüdis rahvast ühendada. See kõik leidis vastukaja ka noortes. Rahvuslikke tundeid väljendati religioosnes keeles ja sümbolites. See ilmselt seletab ka poolakate suurt seotust kirikuga. (Marianski 1987: 168–172.)

Kommunistliku võimu kokkuvarisemine tõi endaga kaasa religioossuse tõusu igal maal. See on seostatav ühiskonda tabanud kriisiga. Kriisiaegadel on läbi ajaloo täheldatud religioosse elu intensiivistumist. Mõnel maal, nagu näiteks Poolas või Ungaris, saabusid kriisi ilmingud varem kui teistes maades. Pärast sotsialistliku idabloki lõppu ja ühiskonna stabiliseerumist vähenes huvi religiooni vastu jälle, ent võrreldes sotsialismiajaga on usklike arv kasvanud (Ruh 1999: 146). Isegi Poolas, mida endiselt peetakse väga religioosseks maaks, võib märgata kristluse mõju kahanemist (Doktor 1996: 55).

Religioon ja Eesti ühiskond XX sajandi lõpus

Eestis puuduvad andmed noorte religioossuse kohta sovetiajal, kuid üldine olukord oli võrreldav teiste toonaste kommunistide võimu all olnud maadega.

Koos Gorbatšovi võimuletuleku ja ühiskondliku murrangu saabumisega kasvas ka religioosne aktiivsus Eestis alates 1980. aastate II poolest. Plahvatuslikult suurenes ristitute arv. Populaarsust nautisid nii traditsioonilised kirikud kui ka vastsaabunud religioossed voolud. Ent sellal, kui korraldati küsitlus käesoleva uurimuse tarbeks (1994–1995), oli religioosse laine hari juba möödas. Kõik, kes eelnevatel aastatel ristiti, ei jäänud sugugi kirikusse. Möödas oli ka okultismi ja esoteerika väljaanne, loengute ja laagrite buum ning vähenenud sektidesse sattunud värvatute ja uudishimulike hulk (mis ei tähenda sugugi nende ilmingute kadumist). Massimeediasse hakkas ilmuma kriitikat

psüühikat kahjustavate religioosete praktikate aadressil esialgsete propagandistlike ja tutvustavate artiklite ja saadete asemel.

Eestlaste religioossust, sealhulgas noorte oma, on suhteliselt vähe uuritud. Mõningaid uurimusi siiski on, nende hulgas sotsioloogilisi küsitlusi. Kompleksuurimuse "Eesti noored 1992" andmeil pidas ennast kas usklikuks või usklikuks vaid teatud mõttes 47% koolinoortest. 53% vastas, et nad ei ole usklikud (Kenkmann 1992). 1998. a korraldatud analoogilise uurimuse järgi pidas ennast usklikuks või usklikuks teatud mõttes 46% koolinoortest ning 54% vastas, et nad ei ole usklikud (Saarniit 1998). Esitatud andmetest võib näha, et kuue aastaga pole selles vallas märkimisväärseid muutusi toimunud, küll aga on märgata, et suhtumine kirikusse on jahenenud. Kui 1992. a leidis 78% noortest, et kirikut peaks toetama või laskma sel vabalt tegutseda (Kenkmann 1992), siis 1998. a arvas nii vaid 47% noortest (Saarniit 1998). Suurem osa koolinoortest ei osanud 1998. a kiriku kohta midagi arvata.

1998. a Soome Akadeemia ja Eesti EMORi korraldatud küsitlusest selgus, et alla 25-aastaste hulgas usub peaaegu iga teine astroloogiat ja neljandik taassündi (Michelson 1998: 2). Noorte usuilise maailmapildi kohta (aastail 1991–1997) tõdeb Urmas Viilma, et noorte usk on sünkretistlik segu erinevatest uskumustest. Nii kuuluvad usuobjektide loetellu näiteks usk iseendasse, jumalasse, horoskoopidesse, hauatagusesse ellu, kaitseinglitesse, UFOdesse, vaimudesse ja mustadesse jõududesse (Viilma 1998: 8).

Koolinoored, kes aastail 1994–1995 oma jumalapilti kirjeldama asusid, olid kindlasti üht või teist viisi religioosse elu ilmingute kokku puutunud või vähemalt neist midagi kuulnud.

LASTE JA NOORTE JUMALAPILDI UURIMISEST

Ülevaade uurimissuundadest

Laste ja noorte jumalakujutlust on uuritud juba üle saja aasta. Käesolevas artiklis keskendutakse siiski pärast II maailmasõda tehtud uurimustele. Jumalakujutluse uurimises on olnud kaks suuremat teemat: jumalapildi areng vastavalt ealisele arengule ja jumalakujutluse seos vanematega ning vanemate mõju selle

kujutluse arenemisele. Lisaks neile kahele suunale on uuritud ka jumalapilti seoses enesehinnanguga, sotsiaalsete tegurite osa jumalapildi kujunemisel ning Jumalale antavaid omadusi.

Ealine areng ja jumalakujutus

Laste ja noorte ealist arengut ning selle mõju jumalakujutlusele on uuritud nii üksikute vanuserühmade kaupa kui ka läbi vanuserühmade korruga. Need uuringud pole aga olnud eriti süsteemsed. Lisaks sellele on olnud laste ja noorte puhul raske eristada afektiivset ja kognitiivset tahku jumalakujutluses, sest see, mida nad mõtlevad jumalast, võib olla sama, mida nad tunnevad Jumalaga seoses.

Bernhard Grom (1992: 230) täheldab, et religioosne areng võib olla väga erinev. See, mis tänaseks päevaks on religioosse arengu kohta välja uuritud, on väga lünklik ja ebakindel. Ta leiab, et uurimused, mis tegelevad ealise arenguga, on olnud üsna ühekülgised, piirdudes vaid üksikute aspektidega. Sageli vaadeldakse ainult erinevusi vanuserühmade vahel, kuid ei arvestata kasvatuslikke mõjusid. Praeguseks selgitatu on ta kokku võtnud järgmisesse skeemi.

1) 6–8 eluaastat. Varases koolieas laste jumalapilt on valdavalt antropomorfistlik ja täis metafoorseid ning sümboolseid kujundeid nagu “Jumala käsi”, “kuningas”, “Jumal elab taevas” jne, mida mõistetakse täht-tähelt.

2) 9–12 eluaastat. Teatud antropomorfsed kujutlused on veel säilinud, kuid neid inimlikke omadusi kirjeldatakse üleloomulikena, näiteks “Jumal on vaim, aga suurem kui inimene, tal on pikemad käsivarred ja käed” või “ta näeb välja nagu inimene, kuid on kindlasti palju, palju suurem”. Kuid piltlikke väljendeid hakatakse selles eas juba mõistma ka sümboolselt.

3) 13–15 eluaastat. Kujuneb abstraktne mõtlemine ning kujutlused jumalast muutuvad transtsendentsemaks. Selles eas ilmnevad küllaltki suured individuaalsed ja sotsialisatsioonist tingitud erinevused. Jumalapilt sõltub ka andekusest, intellektist jm vaimsetest võimetest, religioossest õpetusest ning selle kvaliteedist (Grom 1992: 230–233).

Projektsionistlikud teooriad

Vanemate osa jumalapildi kujunemisel nii otseselt projekteerituna jumalakujutluseks kui ka kaudselt jumalapildi mõjutajana on kõige enam uuritud teema selles vallas. Kuid vanemate mõju teooriad ja neist lähtunud uurimused on pärvinud ka kõige rohkem kriitikat. Teooriad, milles väidetakse, et lapsed kannavad oma kogemused vanematest üle jumalakujutluse, on alguse saanud Sigmund Freudi ideedest ja neid nimetatakse projektsionistlikeks teooriateks. Freud nägi igas ajaloo kestel esilekerkinud jumalas isakuju. Oma teoses *Ühe illusiooni tulevik* arendab ta mõtet, et religioon on kujunenud regressiivsest soovist kõikvõimsa Isa kaitse järele. Religiooni aluseks on inimese lapselik abitus. Jumal pole muud kui isa projektsioon taevas (Freud 1989: 157–158). Paljud uurijad on üksmeelel selles, et vanematel on suur mõju lapse religioossele arengule ning tema jumalapildi kujunemisele. Vastuses küsimusele, kuidas see täpsemalt toimub, lähevad nende arvamused aga lahku. Freudist lähtunud traditsioonis leidub uurimusi, milles ühed teadlased kinnitavad, et jumalakujutus on otsene projektsioon isast, teised, et emast, kolmandad väidavad, et jumalakujutus sisaldab jooni mõlemast vanemast ning neljandad, et jumalakujutus on projektsioon eelistatud vanemast (Potvin 1977: 44). Kõigi nende uurimuste tulemusi on tulemuste mitmekesisuse ja ebahõltsuse tõttu siiski peetud ebaveenvaks ja hämmastust tekitavaks. Projektsionistlike teooriate aadressil on tehtud palju kriitikat. Esiteks sellepärast, et neid teooriaid on raske, kui mitte võimatu kontrollida. Pole mõõteriistu, et mõõta näiteks projektsiooni (Spilka, Hood, Gorsuch 1985: 81). Seos vanemate ja jumalakujutluse vahel võib olla väga individuaalne ning paljudel juhtudel ei saagi sellele viidata (Grom 1992: 242). See muidugi ei tähenda, et vanematel puuduks üldse mõju laste jumalakujutluse arenemisele, isesei, kas see just projektsiooni-na väljendub. Teiseks on neid teooriaid sageli interpreteeritud kui filosoofilisi avaldusi, millel on vähe kokkupuutepunkte psühholoogiaga. Filosoofiline lähtekoht neis teooriates on selles, et usutakse, nagu poleks midagi muud peale projektsiooni võimalik, kui me räägime jumalast, s.t kõik jumalakujutlused peavad olema millegi projektsioon. Projektsionistlikud teooriad annaksid justkui kindlust teatud inimestele, et mingit jumalat pole olemas (Spilka, Hood, Gorsuch 1985: 81). Kolmandaks on projektsionistlike

teooriate puhul täheldatud seda, et kui jumalakogemus on täiel määral varaste kogemuste projektsioon, siis peaksid ka kõik teised kogemused olema projektsioonid varastest kogemustest, mis muudaks sel juhul kaheldavaks kõigi kogemuste objektide eksisteerimise (Hood 1989: 337).

Vaatamata kriitikale andsid Antoine Vergote ja Alvaro Tamayo 1981. a välja kaaluka uurimuse *The Parental Figures and Representation of God*. See oli nende endi poolt mitme aasta vältel teiste teadlaste kaasabil korraldatud. Juba varakult hakati selles teadlastegrupis vahet tegema vanemlikel ideaal- või sümbolkujudel ja küsitletavate eneste isal ja emal. Öhtumaal võib rääkida jumala ja isa seostest sel lihtsal põhjusel, et kristlikus keeles ja pildis on see seos olemas. Me räägime Jumalast kui Isast. A. Vergote leiab, et sümbolid ja sümbolkujud aitavad meil jumalast mõelda ja rääkida. Seda saab teha vaid nende vahendite abil, mis on antud inimmaailma reaalses kogemustes. Ta leiab, et uurides vanemlikke sümbolkujusid ning jumalapilti, peegeldatakse siiski ka psühholoogilist vaatenurka. Need vanemlikud jooned, mille abil jumalat kirjeldatakse, pole aga laenatud enamasti mitte reaalselt vanematelt, vaid on kultuurilised suurused, mille on kujundanud vastav kultuuriline keskkond, s.t igas kultuuris on põhimõtted, millele peavad vastama ideaalsed isa ja ema (Vergote 1981: 1–8). Selleks, et mõõta jumalapildi emalikke ja isalikke jooni, tuli teha skaala. Selle koostasid Alfred Vanesse ja Patrick de Neuter. Skaalat nimetatakse *The Semantic Differential Parental Scale*, lühidalt SDPS (vanemlikkuse semantilise diferentsiaali skaala). See sisaldas 36 loetelupunkti 7-pallises skaalas. Pooled loetelupunktid väljendasid emalikke omadusi ja pooled isalikke. Emalikest joontest oli esitatud näiteks selline: “sooja südamega varjupaik”. Isalikke omadusi kajastasid mõisted “võim”, “autoriteet”, “kohtunik” jne. Selle skaalaga lasti hinnata nii ema-, isa- kui ka jumalakuju (Vanesse, de Neuter 1981: 25–26). Uurimusi tehti mitmel maal: Belgias, Ameerikas ja Itaalias. Valimi moodustasid enamasti tudengid (17–23-aastased) ja täiskasvanud (35–47-aastased). Mehi ja naisi oli ligikaudu võrdselt. Enamus küsitletuist olid aktiivsed katoliiklased. Selgus, et emakuju iseloomustasid emalikud jooned rohkem kui isakuju isalikud jooned, s.t et isal oli rohkem emalikke jooni kui emal isalikke. Jumalat iseloomustati rohkem emalike kui isalike omaduste kaudu. Et aga isakuju hõlmas mõle-

ma vanema funktsioone, siis järeldati sellest, et isa sümbolkuju on parem jumalakuju iseloomustaja kui ema oma, sest ka jumalasse on koondunud mõlema vanema omadused. Jumalat iseloomustati veel selliste isalike joontega, mida isakuju puhul kasutati harva, nagu näiteks "õiglus", "autoriteet", "tal on teadmine ja võim", "ta on seaduse andja ja valvaja" jne (Vercruysee, de Neuter 1981: 67–71). Vaatamata kaalukusele ei pääsenud ka see uurimus kriitikat ning mõneti just oma kultuurispetsiifilise suunitluse tõttu. SDPS oli üsna raskesti teistesse keeltesse tõlgitav ja tõlgendatav. Lisaks on see teooria ning üldse kõik projektsionistlikud teooriad rakendatavad vaid piiratud arvule religioonidest — sellistele, kus jumalast räägitakse kui Isast. Seda teooriat on aga raske kohandada polüteistlikele ning orientaalsetele (s.o panteistlikele ja monistlikele) usunditele (Spilka, Hood, Gorsuch 1985: 81). Neiski on ju tegemist jumalakujutlusega. Seega ei saa jumalakujutluse tekkimist taandada vanemate või vanemlike sümbolkuju projektsiooniks. Lisaks sellele jõudsid Hollandi uurijad Jacques Janssen, Joep De Hart ja Marcel Gerardts tõdemuseni, et tänapäeval muutub ka Öhtumaal SDPSi kasutamine üha küsitavamaks. Põhjuseks võivad olla kultuurilised muudatused tänapäeva ühiskonnas, kus mehe ja naise roll neelduvad kiirelt üksteisesse ning vanemakujude osas valitseb üldine segadus. Eriti kiirelt on kadumas traditsiooniline isakuju, nii et räägitakse koguni isa kaotanud ühiskonnast. Ka jumalapilt on muutumas. Ligi 55% Hollandi noortest ei uskunud personaalsesse jumalasse, mistõttu nende puhul SDPS üldse ei kehtinud (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 105–109). Projektsionistlike teooriate vastu on esitatud ka mõte, et kui otsida, küllap siis leiaks seoseid ka mõne kõrgelthinnatud sõbra, õpetaja või mõne muu tähtsa isikuga ning jumalakujutluse vahel. Nendeks, keda iseloomustavate omaduste abil kirjeldatakse ka jumalat, ei pea ju tingimata olema vanemad (Spilka, Hood, Gorsuch 1985: 81). Projektsionistlike uurimuste tulemuste ebaühtlus viitab sellele, et jumalapildi tekkimine pole seotud mitte ainult ühe teguriga (antud juhul vanemate mõjuga), vaid sõltub paljudest teguritest, mistõttu polegi võimalik täpselt mõõta vanemate mõju jumalapildi arenemisele. Jumalapilt sisaldab mõjutusi ka mujalt. Järelikult vanemlike kujude mõju jumalapildile pole paratamatu, vaid kultuurist tingitud eripära Öhtumaal, sest religioosne keel võimaldab meil rääkida Jumalast kui Isast. Teis-

te tegurite hulgas, mis võivad mõjutada jumalapildi arengut, on enesehinnang ja sotsialisatsioon.

Enesehinnang ja jumalakujutus

Enesehinnangu ja jumalakujutluse vaheliste mõjude uurimine sai alguse Peter Bensoni ja Bernard Spilka tööst (1973). Nad oletasid, et inimene loob jumalapildi vastavalt oma enesehinnangule. Kujutus armastavast jumalast vastab tunnetuslikult kõrgele enesehinnangule, samas võib see olla raskesti omaksvõetav madala enesehinnanguga isikute poolt, kuna raske on end näha armastatuna, kui leitakse, et ei olda armastusväärne (Benson, Spilka 1973: 298). Benson ja Spilka püstitasid hüpoteesi, et suhtumine endasse mõjutab jumalapilti, ning asusid sellele kinnitust otsima. Uuriti enesehinnangu ja jumalakujutluse vahelisi seoseid. Edasiste uuringute käigus tuli veenduda, et enesehinnang mõjutab jumalapilti, mitte vastupidi, ja et nende kahe suuruse vahel pole mingeid kolmandaid mõjutajaid. Uurimistulemuste põhjal veenduti, et enesehinnang mõjutab tõepoolest jumalakujutlust. Valitses suundumus, et kõrge enesehinnanguga kaasnes kujutus armastavast jumalast ning madala enesehinnanguga kujutus kontrollivast, karmist ja tõrjuvast jumalast (Benson, Spilka 1973: 300–308). Üldiselt on see Bensoni ja Spilka teooria kontrollimist ja kinnitust leidnud ka teiste uurijate poolt (Grom 1992: 241–242). Kuid Raymond H. Potvin on siiski näidanud, et jumalapilt ei pruugi olla ainult karm või armastav. Jumalat võidakse kujutada ühtaegu nii karmi kui ka armastavana ning ta paneb bipolaarsed küsimustikud ning sellest tuletatud seosed kahtluse alla (Potvin 1977: 43–53).

Sotsiaalsed tegurid jumalakujutluse mõjutajana

Sotsiaalseid tegureid jumalakujutluse mõjutajana on vähe uuritud. Neid on küll paljudes töödes arvestatud kõrvalmõjutajana, kuid eraldi uurimust käesoleva artikli autor ei tea nimetada. Et usk on ka ümbritsevast õpitud ja elu jooksul kujundatud, sõltudes kultuuritraditsioonidest ja sotsialisatsioonist ning määratud seostest, mis usklikul on teiste inimestega, siis on ülimalt tõenäoline, et sotsiaalsetel teguritel on oma osa ka jumalakujutluse

arenemises. Sellest tuleneb, et eri konfessioonides, sotsiaalsetes gruppides jne võib tervikuna valitseda ühtsete joontega jumalapilt, mis erineb teiste konfessioonide või sotsiaalsete gruppide jumalapildist ning antakse edasi selle konfessiooni või sotsiaalse grupi piires. Nii selgub ühest uurimisest, et USA lõunapoolsed baptistid pidasid Jumalat heaks, andestavaks ja abistajaks rohkem kui kongregatsionalistid, kes seda aspekti eriti tähtsaks ei pidanud. Fundamentalistid aga panid igasuguste sündmuste toimumise rohkem Jumala arvele, s.t nende Jumal oli palju aktiivsem kui mittefundamentalistidel (Lalljee, Brown, Hilton 1990: 167).

Uurimused jumala omadustest

Jumalakujutluse uurimisel on kasutatud üsna ohtralt ka loetelupunktide skaalasid, kus on ära toodud jumalat kirjeldavad omadused. Küsitletavad valivad ja hindavad neid omadusi iseloomustades oma jumalapilti. Saadud andmeid analüüsitakse faktor- või klasteranalüüsi abil või kasutatakse semantilise diferentsiaali meetodit. Tulemused on tavaliselt kirjeldavat laadi. Nende uurimuste eesmärgiks on selgitamine, mida peavad inimesed silmas, kui nad ütlevad, et nad usuvad jumalat. Usklikud erinevad oma väidetes jumala kohta ja jumalapildi valikus ning selle kirjeldamisel. Küsitletavatele püütakse esitada nii palju käsitlusviise kui võimalik. Tulemustest tehakse järeldusi eri tüüpi jumalapiltide ja eri tüüpi uskujate kohta. Kuid sellised skaalad on tihti piiratud ühe kultuurikeskkonnaga ning võivad kultuuriliste muutuste perioodil osutada mittevastavaks antud olukorrale. Näiteks on tähele pandud, et loetelupunktide skaalad, mis on koostatud üksnes kristlusest lähtudes (enamik neist) ei kajasta enam täiel määral kujutlusi jumalast tänapäeva Läänes.

Uurimused jumalapildist kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil

Eelnevast ülevaatest selgub, et seni pole leitud rahuldavat teooriat selle kohta, kuidas jumalakujutus tekib ja areneb. Kõige enam rakendust leidnud teooriad selles vallas olid projektsionistlikud. Kuid nende kehtivus on pandud kahtluse alla. Tänapäeva muutunud kultuurisituatsioonis on üles kerkinud küsimus ka kvantitatiivsetest meetoditest, mis kasutavad üksnes kristlikule kultuurile

omaseid mõisteid ja kujutlusi Jumalast. Pluralistlikus, individuaalseeritud ühiskonnas loovad paljud omaenda jumalapildi, ilma et nad kopeeriksid seniseid traditsioone (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 106). Varasemad kategooriad lihtsalt ei pruugi selles kaootilises ja vasturääkivas uskumuste maailmas enam täiel määral kehtida ega peegeldada reaalselt olukorda. Nii leidis Bo Dahlin (1988) Rootsi lapsi uurides, et lapsed mõtlevad küll eksistentsiaalsete küsimuste üle, ent ei tee seda traditsioonilistes religioossetes mõistetes. Seetõttu on otstarbekas kasutada avatud küsimusi, kvalitatiivset sisuanalüüsi või fenomenograafiat, mis lasevad tegelikul olukorral paremini ilmsiks tulla. Kuigi ka kvalitatiivne sisuanalüüs ei pruugi anda vastust selle kohta, kuidas jumalakujutus tekib ja areneb, võimaldab see siiski saada adekvaatsemat pilti selles vallas toimunud muutustest. Kvalitatiivsel sisuanalüüsil võivad olla ka mõningad nõrgad kohad. On võrdlemisi raske saavutada, et see toimiks täiesti usaldusväärse analüütilise tööriistana. Tihtipeale on kvalitatiivse sisuanalüüsi tulemuseks pikad nimekirjad kategooriatest, mida on raske terviklikeks järeldusteks siduda. Võib juhtuda, et uurimistulemused on üsna impressionistlikud ja ebausaldusväärsed. Kuid kõik loetletud puudused ei ole paratamatud, sest on välja töötatud mooduseid, kuidas kvalitatiivset sisuanalüüsi süsteemsemaks muuta ja selle kehtivust kontrollida. Kvalitatiivset sisuanalüüsi või fenomenograafiat on noorte jumalakujutluse uurimisel kasutanud sellised teadlased nagu Karl-Ernst Nipkow, Dirk Hutsebaut ja Dominic Verhoeven ning J. Janssen, J. De Hart ja M. Gerardts jt. Nende uurimused tulevad ka lähemalt tutvustamisele, sest on olnud käesolevale uurimusele eeskujuks ning pakuvad võrdlusmaterjali eesti koolinoorte jumalapildile.

Karl-Ernst Nipkow (1988) uuris 16–20-aastaste noorte jumalakujutlust Württembergi piirkonnas Lääne-Saksamaal. Noortel paluti kirjeldada oma mõtisklusi ja tundeid seoses jumalaga. Uurimuse tulemusena selgus, et noored otsivad selles vallas rohkem, kui oletati. Kuid jumalateema oli irdunud kristlikust tagapõhjust. Jumalast räägiti nii, nagu kristlikust Jumalast pole iial õpetatud, kuigi võis tähele panna, et see oli kristliku traditsiooniga servapidi seotud. Väga paljud noored huvitusid elust pärast surma, justkui poleks kunagi kuulnud ristist ja ülestõusmisest. Seetõttu võib rääkida postkristlikust olukorrast (Nipkow 1988: 51). Nipkow pani

tähele, et on neli momenti, mil jumalalt midagi väga oodati ning kui need ootused ei täitunud, siis pettuti.

Esiteks: Jumal kui aitaja ja maailma headuse garantii. See aspekt oli ülimalt tähtis. Väga paljude noorte jaoks oli jumalateema seotud Jumala abiga igapäevases elus. Laialt oli levinud arusaam headust kehastavast ja armastavast jumalast. Ent selline kujutus oli kergelt haavatav. Üks vastanu kirjutas: "Ma ei usu jumalasse, mul pole mingit suhet temaga. Kunagi, kui ma palusin teda, sest olin jamas, ta ei aidanud mind." Peamised jumalaga kohtumise paigad polnudki looduses, kunstis ega ilus, see polnud mingi müstiline tunne, vaid eelkõige jumala abi hädas. See oli mõneti lapsik suhtumine jumalasse kui "soovide täitjasse", kes peaks olema pidevalt käepärast (Nipkow 1988: 46–47).

Teiseks: Jumal võtmena maailma kui terviku selgitamiseks. Usk on viis teada ja järele mõelda. Mõtiskleti, mis on kõige algus ja ots, mis on universumi müsteeriumi saladus, kas maailm on üldse loodud. Jällegi kerkisid esile eksistentsiaalsed küsimused, mis taandati isiklikule elukäigule. Probleemiks sai olemise võimalikkus pärast surma. Leiti, et surm ei saa olla lõpp, midagi peab veel tulema. Üllatav oli aga see, et puudus kristlik vastus nendele küsimustele. (Nipkow 1988: 47–48.)

Kolmandaks: Jumal — pelk sõna või sümbol. Mõnele noorele sai probleemiks see, et jumal on üksnes inimliku kujutluse vili või inimlik oletus. Enamik küsitlenuist mõtles ikka veel jumalast puhtantropomorfsetes mõistetes: jumal on vana mees või noor mees täiesti konkreetsete omadustega või on ta pooleldi inimliku ja pooleldi üleloomuliku olemisega. Esines ka arvamus, et me saame jumalast rääkida ja teda mõista ainult sümbolite kaudu. Samuti leidis võimalus, et jumalat üldse ei kujutletudki. Nii kirjutas üks vastanutest, et tal pole mingit kujutlust jumalast. Tema jaoks oli ta headuse, mõistmise ja andestuse kehastus. Jumalast oli saanud kogemuse essents. Sümboolne jumalamõistmine näis olevat kõige küpsem, samas kõige haavatavam. Inimene on vastamisi oletusega, et ta ise võib olla oma usu loojaks ning jumal on tema isiklike vajaduste tühipaljas projektsioon. (Nipkow 1988: 48–49.)

Neljandaks: kirik kui Jumala usaldusväärne tunnistaja. Nõustumine või mittenõustumine kirikuga sõltus tema vastuste andmise võimest jumala kohta. Vihased reaktsioonid kiriku kui insti-

tutsiooni vastu näisid olevat teisejärgulised, samal ajal kui vastuste puudumine jumala kohta näis olevat esmane, mida kirikule ette heideti. Noored otsisid eelkõige isikut, kes elaks kindlate vastustega küsimustele, mille kohta neil vastused puudusid (Nipkow 1988: 49–50).

Dirk Hutsebaut ja Dominic Verhoeven uurisid Belgia noorte jumalakujutlust 1987. a ning võrdlesid seda varasemate uurimustega (1970, 1980, 1982, 1985). Uuriti noori vanuses 12.–18. eluaastani ning püüti leida vastust küsimusele, kas on märgata mingisugust arengut või muutusi jumalakujutluses. Noortel paluti kirjutada, mida jumal nende jaoks tähendab. Lisaks paluti vastata küsimustele, mis puudutasid uskumist jumalasse ja nii nende endi kui ka vanemate religioosset praktikat. Religioosne praktika näitas 17–18-aastaste seas 1987. aastal võrreldes 1970. aastaga tugevat tagasiminekut. Samasugused tendentsid olid märgatavad ka uskumise küsimuses (Hutsebaut, Verhoeven 1991: 62). Hutsebaut ja Verhoeven leidsid, et kiriklike ja kristlike kategooriate osatähtsus vähenes vaadeldud ajavahemikus tunduvalt. Traditsioonilise kateheesi kadumine on viinud jumalast rääkides kiriklike mõistete kadumisele. Samuti panid nad tähele isikliku suhte taandumist jumalaga. Transsendentne, jõuline jumalakuju on ajapikku kadumas. Selgus, et suurima kaaluga oli jumalapilt, mis koondas endasse jumala negatiivsed omadused, kahtlused tema olemasolus ning kujutluse jumala immanentsest olemisest (Hutsebaut, Verhoeven 1991: 68).

1991. aastal uurisid samad mehed Belgia tudengite (peamiselt 19–25-aastased) jumalakujutlust, kasutades võrdlevalt kaht meetodit (kvalitatiivset sisuanalüüsi ja loetelupunktide skaala analüüsi). Pandi tähele, et isikulise ja ebaisikulise jumalakujutluse piir polnud sugugi selge. Kindlam piir kulges immanentse ja transsendentse jumalakujutluse vahel. Armastavat jumalat ei mõistetud mitte niivõrd suhte kaudu kui sümbolina. Pandi tähele, et suurel hulgal vastanutest oli jumalapilt üsna ähmane ja ebamääraste joontega. Paljude jaoks polnud jumal enam selge mõiste (Hutsebaut, Verhoeven 1995: 56).

Jacques Janssen, Joep De Hart ja Marcel Gerardts (1994) uurisid Hollandi noorte jumalakujutlust, kasutades avatud küsimusi, mida analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil. Valimi moodustasid keskkooli noored (kokku 209), keskmise vanusega

15 aastat. Eesmärgiks oli eelkõige uurida keelt, mida noored kasutavad jumalast rääkides. Selleks paluti noortel kirjeldada oma jumalakujutlust. Selgus, et Hollandi noortel polnud ühtset keelt jumalast rääkides. Jumala kohta kasutati palju erinevaid kirjeldusi ja sõnu. Jumalapilt üldiselt oli väga keeruline ja raskesti hõlmatav. Paljud ei osanud vastata, kes on jumal, pigem kirjeldati jumalat tema tegevuse kaudu (75% noortest) (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 117). Mõned noored lisasid oma jumalakujutluse juurde selgituse näiteks selle kohta, et nad ei usu jumalat või et jumalat polegi võimalik kirjeldada ega kujutleda. Juhatus, et kriipsutati alla jumala psühholoogilist loomust. Jumal on lihtsalt keegi või miski, millesse inimesed usuvad (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 113). Avastati, et kiriku liikmeks olek ei määranud oluliselt uskumist või mitteuskumist jumalasse. Pandi tähele, et vaid väike osa noortest on usklikud traditsioonilisel viisil. Paljud on loonud endale ise religiooni. Seega on Hollandi noorte jumal isiklike emotsioonide individuaalne väljendus. Ei ilmnenud suundumust pilgata traditsioonilist religiooni või teistsuguseid uskumusi. Religiooni tunnustatakse kui toimivat väge nende jaoks, kes usuvad, ja ka jumalat määratletakse pragmaatilisel viisil kui inimesi muutvat jõudu. Vähesed viitasid jumalale kui isikule. Hollandi teadlased leidsid, et noorte religiooni võib iseloomustada sõnadega "pragmaatiline", "eksperimentaalne" ja "kogemuslik". Et eelnevad uurijad olid keskendunud peamiselt uskumuste teoloogilisele sisule, siis on avaldatud arvamust, et usk on kadumas. Kuid samahästi võib väita, et see on hoopis millegi uue algus (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 117–119).

EESTI KOOLINOORTE JUMALAPILT

Valim ja meetod

Valimi moodustasid 303 Eesti keskkoolide õpilast. Küsitlus korraldati keskkoolide lõpuklassides. Seega olid vastanud vanuses 17–18 aastat. 303 koolinoorest oli neiusid 203 ja noormehi 100. Küsitlus toimus 16 linnakeskkoolis üle Eesti. Need olid Tartu 2. Keskkool, Tartu 3. Keskkool, Tartu 10. Keskkool, Viljandi 4. Keskkool, Kilingi-Nõmme Keskkool, Võru 1. Keskkool, Saare-

maa Ühisgümnaasium, Pärnu 6. Keskkool, Rakvere 3. Keskkool, Paide 3. Keskkool, Kohtla-Järve 1. Keskkool, Kärkla Keskkool, Tallinna Õismäe Humanitaarkeskool, Gustav Adolfi Gümnaasium, Tallinna Nõmme Gümnaasium ja Tallinna 37. Keskkool. Koolid valiti juhusliku valiku järgi. Küsitlus leidis aset 1994.–1995. aastal. Enne seda olid tehtud mõned prooviküsitlused.

Küsitlusel kasutati avatud küsimusi. Küsimused, mis puudutasid jumalat, olid järgmised. 1) Millesse Sa usud rasketel hetkedel? 2) Millisena kujutled jumalat? 3) Kuidas Sinu arvates avaldub Jumala olemasolu maailmas? 4) Millistel puhkudel oled tundnud sidet või osadust jumalaga?

Käesoleva uurimuse meetodiks osutus kõige otstarbekamaks valida avatud küsimused ja kvalitatiivne sisuanalüüs, mitte kasutada mõnda kvantitatiivse analüüsi tehnikat, sest viimase puhul on lähtunud peamiselt kristlikust traditsioonist. Et aga tänapäeva kultuuriline olukord on muutunud eklektiliseks ja kristlikud kategooriad nii keeles kui mõtlemises pole enam ainumääravad, siis kristliku traditsiooni põhjal loodud suletud küsimustega küsimustikud ja loetelupunktide skaalad ei peegelda enam reaalsel olukorda. Eesti kohta kehtib see täiel määral. Kvalitatiivse sisuanalüüsi tehnikatest valiti tehnika, mida nimetatakse koondamiseks. Koondamise eesmärgiks on materjali nii kaua redutseerida, kuni järele jääb vaid oluline, sisu kandev osa. Abstraktsiooni teel luuakse ülevaade kogu materjalist (Mayring 1990: 55–56)*.

Analüüsides vastustes sisalduvaid lausungeid (lausungi all mõistetakse terviklikku mõtet), moodustusid alljärgnevad kategooriad, mis kirjeldavad Eesti koolinoorte jumalakujutlust.

Usk raskel hetkel

Küsimus “Millesse Sa usud raskel hetkel?” ei viita küll otseselt jumalale, kuid võib näidata jumala poole pöördumist eluraskustega toimetulekuks.

Rasketel hetkedel valitseb eesti koolinoorte seas suundumus uskuda iseendasse ja oma võimetesse. 53% noortest (64% pois-

*Põhjalikum kirjeldus analüüsi käigust leidub Lea Altnurme uurimuses “Eesti koolinoorte jumalapilt” (magistritöö, Tartu Ülikooli usuteaduskond, Tartu, 1997).

test, 47% tüdrukutest) väitis, et rasketel hetkedel loodavad nad ise olukorraga toime tulla. Näiteks kirjutas noormees Tallinna Gustav Adolfi gümnaasiumist: "Usun iseendasse, sest peale iseenda ei huvita mu käekäik kedagi." Nagu näha esitatud arvudest, on kalduvus uskuda iseendasse rohkem levinud poiste kui tüdrukute seas. Ilmselt väljendab see ühiskonnas levinud kujutlust tõelisest mehest, kes ei nuta, ei küsi abi ega nõu ning peab suutma ise oma probleemidega toime tulla.

35% noortest (17% poistest, 44% tüdrukutest) väitis, et raskest olukorras usuvad nad jumalasse ja tema abisse. Neiu Saaremaa Ühisgümnaasiumist kirjutas: "Usun nii rasketel kui ka kergetel hetkedel Jumalasse. Võin kindlalt öelda, et ta aitab alati." Vähemal määral loodeti rasketel hetkedel ka sõprade ja lähedaste abile.

Oldi ka lihtsalt äraootaval seisukohal ning loodeti, et rasked hetked lähevad mööda ja paremad ajad on ees, ning arvati, et kõik, mis on ette määratud, tuleb niikuinii. Sellist fatalistlikku suhtumist kohtas 32% noorte hulgas (30% poistest, 33% tüdrukutest). Näiteks arvas tütarlaps Paide Keskkoolist: "Kõik see, mis juhtub ükskõik kellega, on elu poolt ette nähtud. Kõik siin elus peab olema tasakaalus — on nii rõõmsaid kui raskeid hetki."

Esitatud andmed ei väljenda kindlaid suundumusi uskuda kas iseendasse, jumalasse või saatuse toimimisse. Tavaliselt kirjutati, et usutakse mitut võimalust üheaegselt.

Ebamäärased kujutlused jumalast

Paljud koolinoortest (28% poistest, 30% tüdrukutest) ei osanud oma kujutlust, mõtteid või tundeid jumala kohta kirjeldada. Päril juhul iseloomustati jumalat tema tegevuse või omaduste kaudu: jumal on armastav, ta on keegi, kes karistab ülekohtu, valitseb, kaitseb, loob jne. Temast rääkides kasutati ka eituse teed, öeldes, et jumal on kirjeldamatu või kujuteldamatu. Märgitigi, et jumal on eelkõige kogetav, mitte väljendatav. Nii kirjutas üks neiu: "Minul pole Jumalast mingit konkreetset pilti, on vaid tunne, mida tegelikult sõnades pole võimalik kirjeldada." See meenutab müstikute vaateid, kes rõhutasid samuti kogemust. Kuid eesti noorte puhul, kel puudusid üldlevinud sõnad ja keelekasutus oma jumala iseloomustamisel, võis see olla tingitud pigem kristliku

traditsiooni lakkamisest hariduses ja koduses kasvatuses sovetiajal ning muutunud kultuurisituatsioonist laiemalt kui müstilisest jumalatunnetest (millega võib samuti arvestada). Kristliku traditsiooni kadumisega kadus ka kristlik keel religioossete tunnete ja mõtete väljendamiseks.

Ent jumalapildi ähmastumine pole üksnes Eesti koolinoortele omane, see iseloomustab ka Euroopa noori. Muutunud kultuurilised olud on kaasa toonud ilmavaadete paljususe, mis sisaldavad ka kristlikust õpetusest erinevaid religioosseid uskumusi ning nendele vastavaid kujutlusi. K.-E. Nipkow märkis, et jumalateema on irdunud kristlikust tagapõhjast. Jumalast räägiti nii, nagu kristlikust Jumalast pole iial õpetatud, kuigi võis tähele panna, et jumalateema oli kristliku traditsiooniga kaudselt seotud (Nipkow 1988: 51).

Ebamäärasus oma jumalakujutluse kirjeldamisel ei pruugi aga tähendada, et jumalasse ei usuta. Jumal on eelkõige tegu ja kogemus. Ta on olemas niivõrd, kui võrd on märgata tema toimimist ja mõju. Ka Saksa (Nipkow 1988: 46–47) ja Hollandi (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 117) sotsioloogid nendivad, et usku jumalasse määrab suuresti see, kas jumala abi on kogetud igapäevase eluga toimetulekul ja kriisisituatsioonides. See ilmneb ka Eesti noorte puhul. 78% poistest ja 51% tüdrukutest, kes olid kogenud jumalat, olid seda teinud just mõnes äärmuslikus olukorras.

Isikuline jumal

Suurem osa küsitletud noortest (36% poistest, 48% tüdrukutest) kirjeldas jumalat kui isikut. Neist ligikaudu pooltel valitses kujutus "vanamehest pilve serval", kel on tiivad, habe ja pikk valge rüü. Näiteks leidus selline kirjeldus: "Jumal on suure habemega, istub pilve serval ja kõigutab jalgu." Mainiti ka Jeesus Kristust või kujutati jumalat lihtsalt inimesesarnasena, kellel on ainult palju suuremad võimed. Kujutus jumalast kui vanamehest pilve serval võib esialgu hämmastust tekitada, kuid lähemal vaatlemisel selgub, et nii selle kui ka Jeesus Kristuse puhul on tegemist stereotüüpse pildiga, mis süvenes tugevasti sovetiajal, kui usku naeruvääristati ja Jumalast tehti karikatuur. Neil noortel puudus jumalakogemus ning nad ei lootnud ka tema abile raskel hetkel. 88% poistest ja 81% tüdrukutest, kes ütlesid, et nad jumalat ei

usu, kujutasid jumalat just “vanamehena pilve serval”, Jeesus Kristusena või puudus neil jumalakujutus täiesti. Selle rühma juures on märgata jumalamõiste väärtuse kadumist. Jumal oli nende meelest midagi pentsikut ja iganenut. Selliseid stereotüüpseid kujutlusi jumalast ei kohta mujal euroopa noorte seas. Siiski on viiteid Saksamaalt (Nipkow 1988: 48), kus osa noori iseloomustas jumalat antropomorfsetes terminites, s.t jumal on noor mees või vana mees. Belgia sotsioloogid (Hutsebaut, Verhoeven 1991: 70–71) leidsid, et tänapäeval on jumalapildi areng võrreldes 1960. aastatega aeglustunud. Jumalapilt on noortel lapsikum kui siis. Põhjuseks info üleküllus, mis takistab süvenemist ühes traditsioonis, antud juhul siis kristlikus.

Lisaks mainitud stereotüüpsele pildile esines kujutus personaalsest jumalast, kelle puhul mainiti, et ta sarnaneb inimesega, kuid on palju suuremate võimetega. Ta võib eksisteerida vaimuna. Sellist jumalat kirjeldati heatahtliku, armastava ja aitavana. Selline jumal oli ka kõige lähedasem. Temale loodeti raskel hetkel ja tema puhul öeldi, et on osadus või side jumalaga. Ilmselt on inimesetaolise jumalaga kõige kergem kontakti saavutada.

Jumal kui vägi

Jumal kui vägi polnud küll eriti laialt levinud (9% poistest, 13% tüdrukutest), kuid oli üsna tегusana iseloomustatud. Nõnda kirjutas noormees Pärnust: “Jumal on midagi nii võimast, mida inimese mõistus ei võta. Igatahes ta pole inimese kujuga. Ma arvan, et Jumal on energiakogum.” Tuleb siiski märkida, et piir isikulise ja ebaisikulise jumalakujutluse vahel pole päris selge. Esines küll määratlusi, et jumal on kosmiline energia, kuid tema omadused ja tegevus võisid olla laenatud isikuliselt Jumalalt. Näiteks kirjeldati jumalat õiglase, hea ja armastavana. Öeldi, et jumal loob, valitseb, mõistab kohut jne. Siiski võis tähele panna, et temaga ei oldud nõnda lähedalt seotud kui isikulise jumalaga, kuigi teda kirjeldati üsna aktiivsena.

Jumala kui väega seoses pole Eesti koolinoorte hulgas levinud traditsioonilised kujutlused — sellised, et jumalik substants on varjul kõigis elusolendites ja liidab nad üheks tervikuks jumalaga. Ei räägitud inimese jumalikustumise võimalusest jne. Kuid sellised ideed on olemas orientalse tagapõhjaga uusususundites ning

kujutus jumalast kui väest on levimas ka laiemalt. Belgia sotsioloogid (Hutsebaut, Verhoeven 1995: 55) märkasid, et on ilmunud uus kujutus jumalast kui positiivsest jõust. Hollandi noorte seas pandi tähele, et vähesed viitasid jumalale kui isikule (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 118). Ka eesti noorte puhul ilmnes, et kui noored, kellel oli kujutus jumalast kui "vanamehest pilve serval", kogesid jumalat, siis ei räägitud jumalast kui isikust, vaid pigem kui väest või millestki kirjeldamatust. Lisaks sellele leidis noori, kellel oli küll usk, kuid puudus konkreetne jumalapilt.

Jumalakogemus

Kogetud osadust või sidet jumalaga väljendas 50% noortest (36% poistest, 59% tüdrukutest). Jumalat kogeti usulise praktika käigus kas siis palvetades, Piiblit lugedes või kirikus viibides. Tavaliselt kirjeldati jumalaga kohtumist mõnes ekstreemses olukorras. Neiu Tartu 3. Keskkoolist kirjutas: "Sidet jumalaga olen tundnud rasketel hetkedel, rasketes olukordades, kui abi tuli sealt, kust seda oodata ei teadnud. Ka siis, kui olen väga rõõmus ja õnnelik lihtsalt selle pärast, et elan ja olen." Vähesed väljendasid ka mõtet, et tajuvad pidevat osadust jumalaga. 40% (43% poistest, 37% tüdrukutest) noortest väitis, et pole kunagi tundnud osadust ega sidet jumalaga.

Psühholoogilised seletused

Üpris levinud (30%-l küsitletud noortest) olid ka psühholoogilised vaated, et seletada teiste või enda jumalakujutlust ja selle mõju. Oli levinud arusaam, et Jumal on keegi, kes saab olevaks uskumise läbi. Kujutus Jumalast aitab nõrku ja on neile toeks eluraskustega toimetulekul. Tugevatele pole Jumalat vaja. Psühholoogilisi seletusi pandi tähele ka Hollandi noorte juures (Janssen, De Hart, Gerardts 1994: 113). 12% noortest väitis, et nad ei usu jumalat.

Uue keele otsinguil

Kokkuvõtteks võib öelda, et eesti noorte jumalapilti iseloomustab kõige paremini ühe koolitüdruku lause: "On midagi, millesse ma usun." See näitab, et on olemas usk, kuid puudub selge arusaam

ja pilt sellest, mis see miski on. On raske leida sõnu, et oma kogemusi ja tundeid kirjeldada. Ühelt poolt on see kindlasti sovetiaja pärand, kuid teiselt poolt tingitud muutunud kultuurisituatsioonist, mis valitseb ka mujal maailmas. Heaks näiteks võib tuua ühe sarisaadetest "Kaheteistkümnes tund", kus stuudiokülalisteks olid pastor Madis Oviir ja Indrek Treufeldt, teemaks noorte ja vanade usk. Vaatamata saatejuhi intrigeerivatele küsimustele, ei koorunud vastustest välja mingit selget vastuolu vanade ja noorte usu vahel. Seda ei saanudki tekkida, sest noor mees ja vana mees kasutasid täiesti erinevat keelt, rääkides usust ja kirikust. Madis Oviiri jutus esinesid märksõnad Jumal, Jumala puudutus inimese elus, usu juurde tulemine, usk kui Jumala and, traditsioonid, kirik kui traditsioonide säilitaja jne. Ühesõnaga põline kristlik kõnepruuk, mis ongi loomulik kristlikes oludes kasvanud mehe puhul. Seevastu I. Treufeldt kasutas hoopis teisi mõisteid: hoomamatus, haaramatus, kogemus, kirik kui kogemuse kandja, usk kui isiklik asi ja vabadus valida, mida võtta kiriklikust kogemusest. Märkimisväärne on see, et I. Treufeldt ei kasutanud üldlevinud kristlikke sõnu nagu Jumal, Jeesus, lunastus jne. Ta ei rääkinud n-ö kristlikus keeles ja see on iseloomulik tänapäeva noortele nii Euroopas kui ka Eestis. Treufeldt sai sellest probleemist aru, küsides, kuidas tuleb kirik toime nende keeltega, mis moodsas ühiskonnas käibel on, kas ta oskab nendes keeltes rääkida või vastupidi, kuidas peaks kirik andma edasi oma sõnumit, et see räägiks moodsas ühiskonnas.

J. C. A. van der Lubbe ja J. W. A. Laurent tõdevad, et teoloogia annab vastuseid küsimusele, mida pole küsitud, ja ei vasta küsimustele, mis on tänapäeva inimeste jaoks tähtsad, ning keel, milles räägitakse jumalast, pole seotud keelega, mida kasutatakse maailma kirjeldades (Lubbe, Laurent 1992: 84). Nad leiavad, et tuleb luua dünaamilisem idee jumalast ning arvavad, et sõna informatsioon võiks olla see, mis ühendab teadust ja religiooni (ka kõiki teadusi omavahel). Et informatsioon vähendab määramatust, siis tähendab see korra loomist kaosest. Jumalat vaadeldakse selles seoses kui ülimat teadmist ja kõikide teadmiste allikat ning viidatakse Johannese evangeeliumile: "... ja Sõna oli Jumal." Jumalat nähakse informatsioonina, kes ei asu maailmast väljaspool ega juhi seda türannina, kuid samas pole ka kosmosega identne (Lubbe, Laurent 1992: 87).

Diskussioon

Traditsioonilise kristliku praktika ja uskumuste osakaal Euroopas on kahanenud. Noored on kaugenenud kristlusest tänu ühiskonna sekulariseerumisele, mille tõttu on raskendatud kristliku traditsiooni edasiandmine. Kristlikku usku rakendada ja sellest juhinduda saab vaid vähestes eluvaldkondades. Kujutlus personaalsest, maailma loonud ja seda juhtivast Jumalast on hakanud kaduma ning asemele on tulemas teistsugused kujutlused.

Kristlik keel oma jumalapildi kirjeldamisel puudus ka suurel osal Eesti koolinoortest. See oli üsna ootuspärane arvestades kommunistliku lähiminekü ja eesti ühiskonna tugeva sekulariseeritusega. Traditsioonilisel viisil kujutatud jumalast oli saanud karikatuur. Sellest võib järeldada, et kristliku sõnumi mõistmine ja vastuvõtmine on paljude noorte jaoks keeruline.

Uute maailmavaateid kujundavate ideede tulek on sünnitanud ka uusi viise maailma, inimese ja jumala mõistmiseks ning nendest rääkimiseks. See on ärgitanud ka kristlikke ideid ümber sõnastama ja kaasaegsemal viisil esitama. Samas jäävad esialgu vastuseta küsimused, kas pelgalt keele muutmine teeb kristluse mõistetavaks ja vastuvõetavaks ning kui kaugele võib minna kohendamise ja kohandamisega, ilma et tekiks oht kristlust määravate uskumuste kadumiseks.

Kristliku praktika ja uskumuste vähenemine ei tähenda, et ateistide arv oleks kasvanud. Enamik noori Euroopa maades ei pea ennast ateistiks. On märgata mingit uut religioossust, mis erineb tavapärasest oma sisult ja vormilt. See uus religioossus on üsna ähmaste piiridega ja raskesti sõnastatav. Ka Eesti noorte seas on seda märgata. On valmisolek uskuda jumalat, kõrgemat jõudu, saatust jne. See usk on oma olemuselt stiihiline, kogemuslik, pragmaatiline ning müstiliste sugemetega.

Kirjandus

- Alma, Hans, Gerben Heitinck 1994. Having faith in young peoples world view and their life pattern. — *Journal of Empirical Theology*, Vol. 7, No. 2, pp. 52–74
- Benson, Peter, Bernard Spilka 1973. God Image as a function of self-esteem and locus of control. — *Journal for the Scientific Study of Religion*, No. 12, pp. 297–310
- Dahlin, Bo 1988. Conceptions of religion among Swedish teenagers: A phenomenographical study. — *Religious Education*, Vol. 83, No. 4, pp. 611–621
- Dogan, Mattei 1995. The decline of religious beliefs in Western Europe. — *International Social Science Journal*, September, pp. 405–417
- Doktor, Tadeusz 1996. Mysticism, world view and personality among students in Poland. — *World views in Modern Society*. Ed. N. G. Holm and K. Björkquist. Åbo Akademi University
- Ervamaa, Suvi 1995. Holy God! Mihin Soumi uskoo vai uskooko se mihinkään? — *City*, nr. 23, s. 34–36
- Freud, Sigmund 1989. *Fragen der Gesellschaft. Ursprünge der Religion*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag
- Grom, Bernhard 1992. *Religionspsychologie*. München: Kösel-Verlag und Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Helve, Helena 1994. The role of religion in postmodern society: A longitudinal study of the values of contemporary young Finns. — *Temenos*, No.30, pp. 81–93
- Hoenner, Raimund 1987. Jugend und Religion im Sozialismus. Empirische Probleme christlicher Verkündigung in der DDR. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- Hood, Ralf W. 1989. The relevance of theologies for religious experiencing. — *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 17, No. 4, pp. 336–342
- Hutsebaut, Dirk, Dominic Verhoeven 1991. The adolescents' representation of God from age 12 to 18. — *Journal of Empirical Theology*, Vol. 4, No. 1, pp. 59–72
- Hutsebaut, Dirk, Dominic Verhoeven 1995. Studying dimensions of God representation: Choosing closed or open-ended research questions. — *The International Journal for the Psychology of Religion*, Vol. 5, No. 1, pp. 49–60

- Janssen, Jacques, Joep De Hart, Marcel Gerardts 1994. Images of God in adolescence. — *The International Journal for the Psychology of Religion*, Vol. 4, No. 2, pp. 105–121
- Kenkmann, Paul 1992. Andmeallikas: Tartu Ülikooli sotsioloogiaosakonna andmearhiiv: uurimuse “Eesti koolinoor 1992” andmesitik (projekti juht P. Kenkmann)
- Kerševan, Marko 1987. Nicht/Religiosität der Jugend in Slowenien/Jugoslawien. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- Lalljee, Mansur, Laurence B. Brown, Dennis Hilton 1990. The relationships between images of God, explanations for failure to do one's duty to God, and invoking God's agency. — *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 18, No. 2, pp. 166–173
- Laasi, Liina, Anu Rentel. 1995. Kirikuga liitumise põhjustest. TÜ sotsiaalteaduskond. Diplomitöö.
- Lubbe, J. C. A., van der, J. W. A. Laurent 1992. Information as a hinge category between science and theology and its impact on the Idea of God. — *The Science and Theology of Information*. Eds. C. Wasserman, R. Kirby and B. Rordorff. Proceedings of the Third European Conference on Science and Theology, Geneva, March 29 to April 1, 1990. Labor et Fides, Geneva
- Lukatis, Ingrid, Wolfgang Lukatis 1987. Jugend und Religion in Bundesrepublik Deutschland. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- Marianski, Janusz 1987. Polnische Jugend und die Religion. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- Martin, Bernice 1987. Jugend und Religion in Großbritannien. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- Maying, Philipp 1990. *Qualitative Inhaltsanalyse: Grundlagen und Techniken*. Weinheim: Deutschen Studien Verlag
- Michelson, Tarmo 1998. Autovargus hulleml kui abort. — *Sõnumileht*, 1. juuli
- Nipkow, Karl-Ernst 1988. The Issue of God in adolescence under growing Post-Christian conditions — A Württembergian Survey. — *Journal of Empirical Theology*, Vol. 1, No. 1, pp. 43–53
- Potvin, Raymond H. 1977. Adolescent God Images. — *Review of Religious Research*, Vol. 19, No. 1, pp. 43–53
- Ruh, Ulrich 1999. Zehn Jahre nach der Wende. — *Herder Korrespondenz*, Bd. 53, Nr. 3

- S a a r n i i t, Jüri 1998. Andmeallikas: Tartu Ülikooli sotsioloogiaosakonna uurimuse "Eesti koolinoor 1996–1998" andmestik (projekti juht J. Saarniit)
- S c h r e u d e r, Osmund 1987. Religiosität und Weltorientierungen der niederländischen Jugend. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- S p i l k a, Bernard, Ralf W. H o o d, Richard L. G o r s u c h 1985. *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. Upper Saddle River (NJ): Prentice-Hall, Inc.
- Š i k l o v a, Jirina 1987. Die heutige Jugend in der Tschechoslowakei und ihre Einstellung zur Religion. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- T o m k a, Miklos 1987. Religiosität und Entchristlichung der Jugend. — *Jugend und Religion in Europa*. Hrsg. U. Nembach. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang
- V a n e s s e, Alfred, Patrick de N e u t e r 1981. The Semantic Differential Parental Scale. — *The Parental Figures and the Representation of God*. Eds. A. Vergote, A. Tamayo. The Hague: Mouton Publishers
- V e r c r u y s s e, Godelieve, Patrick de N e u t e r 1981. Maternal and paternal dimensions in the parental and divine figure. — *The Parental Figures and the Representation of God*. Eds. A. Vergote, A. Tamayo. The Hague: Mouton Publishers
- V e r g o t e, Antoine 1981. The parental figures: Symbolic functions and medium for the representation of God. — *The Parental Figures and the Representation of God*. Eds. A. Vergote, A. Tamayo. The Hague: Mouton Publishers
- V i i l m a, Urmas 1998. Gümnaasiuminoorte usuline maailmapilt. — *Postimees*, 15. november

LEA ALTNURME (sünd. 1968. a) lõpetas Tartu Ülikooli 1994. a ajaloolasena, *mag. theol.* 1997. a. On pidanud loenguid Eesti Humanitaarinstituudis ja Tartu Teoloogiaakadeemias.



EDUARD WIIRALT

ERNEST GELLNER: TSIVILISATSIOONIANALÜÜS AJALOOTEORIANA

Leonidas Donskis

Tõlkinud Triinu Pakk-Allmann

SALLIVUS *versus* IDEOKRAATIA EHK TSIVIILÜHISKOND *versus* UMMA

Kaasaegseid ühiskondi (alustades Lääne pluralistlikust ning lõpetades tagurlikega) teoreetilisel grupeerides ja klassifitseerides rõhutab Gellner kaht põhilist rühma: liberaalsed ühiskonnad ja ideokraatlikud ühiskonnad. Esimesse gruppi kuuluvad ulatuslikult sekulariseerunud ühiskonnad, mis seltsieluliselt või koguni "sümboliseeritult" tunnistavad oma ajaloolist usku; teise rühma ühiskonnad seisavad jõuliselt vastu oma religiooni/ideoloogia igasugusele sekulariseerumisele. Lõik Gellneri ideokraatiaanalüüsist iseloomustab nende alternatiivsete ühiskondade rivaa-litsemist nõnda:

Muidugi on olemas veel üks arenenud maailm, nimelt marksistlik. Raymond Aroni imetusväärse iseloomustuse kohaselt on need ühiskonnad ideokraatlikud. Sama tabavalt võiks neid nimetada ka tsesaropapistlikeks. Kirikupea on *de facto* riigi valitseja. Kiriku ja riigi hierarhia on paralleelsed ja omavahel põimunud, ametnikud liiguvad ühest hierarhiast teise ja kõige üle domineerib kirik. Õpetus, mille ümber kirik organiseerub, kujutab endast XIX sajandile omast tugevasti messianistlikku ja üleüldise lunastuse kollektiivsele

Algus eelmises numbris.

versioonile orienteeritud vastureligiooni. See mitte üksnes ei luba kogu inimkonnale pääsemist ja teodiiket, vaid sisaldab õigupoolest ka üleüldist teooriat absoluutselt **kõige** kohta. Ükski eluvaldkond ei jää sellest puutumata. Niisuguse usu eelised ja nõrkused lähtuvad asjaolust, et ta väljendusvahendid püsivad enam-vähem oma kaasaja tõsise tunnetuse äratuntava keelepruugi ja eelduste raames. Peale selle on tema väga suureks ja silmatorkavaks eeliseks, et ta keskendub mõningatele oma aja peamistele probleemidele, eeskätt majandusliku ebavõrdsuse, sotsiaalsete vastuolude ja majanduse ning riigiaparaadi suhetele. (Gellner 1990: 215.)

Niisiis annab Gellner mõista, et ideokraatia tekib maskeerituna messianistlikuks vastureligiooniks, mis on orienteeritud üleüldise lunastuse kollektiivsele versioonile. Ta astub lavale, maskeerituna kõikehõlmavast teooriast, mis töötab kogu inimkonnale lunastust juba maises ilmas ning teodiiket. Gellner võinuks veel lisada, et ideokraatial ei ole midagi pistmist traditsiooniliste uskudega ega ka suurte monoteistlike maailmareligioonidega nende paradigmaatilisel kujul, sest ideokraatia tärkab paradigmaatiliselt religioossete konstruktidest ümberpanekust eksklusiivselt ideoloogilisteks konstruktideks. Oma suunatuses siitilma hädadele, mida küll maskeerib mõni transsendentne ideaal või teispoosuslik eesmärk, on ideokraatia suurepäraseks vahendiks instrumentaalsetele ja manipulatiivsetele vahetustoimingutele. Ta on teadvuse libasekulariseerimine, sest tõde pole ideokraatia jaoks muud kui üks reaalsuse teadliku ümberkujundamise paljudest nimedest. (Nõnda lakkab ideokraatliku valitsuse all toimimast ka tõedefinitsioon *adequatio rei et intellectus*, see tähendab Aquino Thomase poolt kasutusele toodud klassikaline kontseptsioon. Ideoloogiline väljamõeldis valitseb reaalsust, nagu see on. Veelgi enam, ideoloogiline väljamõeldis on sellest ülem.)

Teine võttesõna Gellneri ideokraatlike ühiskondade analüüsis on *Umma*. Selle mõiste tõlgendus ja kasutus tundub olevat üks kõige vastuolulisemaid kohti Gellneri võrdlevates uuringutes ja sotsiaalfilosoofias. Asi on selles, et Gellneri teoreetilises sõnavaras on *Umma* üksnes ideokraatliku ühiskonna sünonüüm. Hõlpsasti võib jõuda mõttele, et Gellneri jaoks on *Umma* sama, mis Popperile oli “suletud ühiskond” — nimelt mingi halvustav ja lahterdav termin (arvatavasti vermitud ja üldistatud selleks, et mugavamalt ja veenvamalt kritiseerida teatavaid ühiskondi või poliitilisi režiime või sümptomaatilisi teadvustendentse), mis lõppude

lõpuks kaotab oma algse sisu ja koguni taustsüsteemi. Saatuse irooniana võivad need terminid (mille loojaks on sedavõrd kriitilised ja ikonoklastilised mõtlejad nagu Popper ja Gellner) ülepaistatult, oma esialgsest kontekstist ja problemaatilisest sõlmpunktist lahutatuna ja millele iganes sobivateks valmis nimelipikuteks muundatuna saada ise järjekordseks ideoloogiliseks relvaks võitluses uute (ja märksa arenenumate ning keerukamate) ajuloputuse ja indoktrineerimise vormide eest.

Pole ime, et nagu tema õpetaja ja eelkäija Popper oma suletud ühiskonna kontseptsiooni puhul, nii leiab ka Gellner *Umma* alged Platoni *Riigist*:

Platoni kõige huvitavam kriitik Popper on süüdistanud teda nõretavas nostalgias Suletud Ühiskonna järele, mille all Popper peab selgelt silmas kogukondlikku hõimuühiskonda. Kuigi *Riigis* silme ette manatav ühiskond on oma suuruselt ja vaimult tõesti hõimuühiskonnaga teataval määral suguluses, sarnanevad meetodid, mida Platon soovitab selle stabiliseerimiseks ja põlistamiseks, pigem *Umma* omadega: on olemas absoluutne ja transsendentne doktriin ja juhtimine on antud klassi kätte, mis kangesti meenutab pigem doktrinaarset kui traditsionaalset, rituaalidele orienteeritud kloorust. Voorusest on spartaliku mudeli kohaselt tehtud riigi objekt, ja see voorus ise on askeetlikku ning eitavat laadi. Parimal juhul on see kõik kummaline kokteil preaksiaalsest kogukonnast ning doktrinaarsest, absolutistlikust, soterioloogilisest *Umma*'st. (Gellner 1994: 129.)¹

Seepärast hakkab Gellner tõlgendama terminit *Umma* (tegelikult lihtsalt spetsiifilist islami mõistet usulis-poliitilise kogukonna kohta, mis võib samaaegselt tähistada ka *Oikoumenē*'d — see tähendab moslemite elavat maailma ehk moslemitest asustatud maailma) pelgalt muhameedliku teadvusfenomeni asemel — mida see vähemalt ajalooliselt, lingvistiliselt ja semantiliselt ka on — kui universaalselt kehtivat transtsvivilisatsioonilist idioomi, mida Gellneri viite kohaselt võib leida mitte üksnes XX sajandi marksistlikest/ideokraatlikest ühiskondadest, vaid ka Platoni *Riigist*. Selles küsimuses on Gellneri tsivilisatsioonianalüütiline perspektiiv ilmselt rünnatav, kuigi kahtlemata ka väljakutsuv ja provotseeriv.

¹Ütlematagi on selge, et raamatu alapealkirjas leidub vihje Popperi teosele *The Open Society and Its Enemies*. Gellner muide tunnistas seda isegi: vt 1994: 213.

Vaatamata Gellneri ja Popperi poliitikafilosoofiate teatavale kattuvusele on Gellner Popperist kõrgelt üle oma analüütiliselt lõikavuselt, teoreetiliselt täpsuselt ja kultuuridevaheliste peensus- te tundmiselt. Kui sarnased ka oleksid nende kergelt kunstlikud teoreetilis/ideoloogilised vastandipaarid — Popperi avatud ühiskond *versus* suletud ühiskond, Gellneri tsiviilühiskond vastandatuna *Umma*'le —, oleks siiski eksitav neid samastada. Laias laastus võib öelda, et Popper on *laissez-faire*-filosoof (vt Gellner 1990: 36–38), kuna Gellner eelistab skeptilist sotsiaaldemokraatiat (Gellneri järgi ei ole totalitarism ega ka puhtakujuline *laissez-faire* võimeline ülal pidama industriaalühiskonda). Popperi ja Gellneri vahele enam-vähem selge eraldusjoone tõmbamiseks piisab, kui meenutada, et Hayeki/Popperi ühiskonnavisiooni, mida ta nimetas Viini teooriaks, hindas Gellner kui pahupidipööratud marksismi (1990: 26–29).

Püüdkem siis lahti mõtestada *Umma* väidetavalt kurjakuuluvat ja universaalselt üldistatavat sisu. Bernard Lewise järgi:

Riigiks või kogukonnaks, mille üle see suverään [imaam] valitseb, on *umma* — see ainuke ja universaalne islamikogukond, mis hõlmab kõiki maid, kus kehtib muhameedlik võim ja valitseb islami seadus. Termin *umma* ise on islamieelne, esineb niihästi varases arabiaa kui ka muudes semiidi keeltes ja on kasutatav erinevalt määratletud gruppide kohta. Mitu korda ja huvitavate variatsioonidega esineb see Koraanis. Ta võib olla etnilise tähendusega, sest Koraan kõneleb araablaste *umma*'st. Ta võib olla religioosse tähendusega, sest Koraan kõneleb ka kristlaste *umma*'st. Ta võib olla moraalse tähendusega, sest Koraan kõneleb heade inimeste *umma*'st vastandatuna halbade inimeste *umma*'le. Ta võib olla ideoloogilise tähendusega, sest Koraan kõneleb ka niisuguste kristlaste *umma*'st, kes teotsevad hästi ja käituvad hästi. Muistses Lõuna-Araabias tähistas *umma*'ga selgelt suguluses olev mõiste *lumiya* hõimuliitu, ja arvatavasti kasutati mõistet *umma* Prohveti eluajal umbes samasuguses tähenduses esimese Mediinas loodud islamikogukonna kohta. (Lewis 1988: 32.)

Lihntne on taibata, et kasutades seda halvustavat mõistet ning omistades sellele siis transtsiivilisatsioonilise tähenduse, on Gellneri eesmärgiks demonstreerida, et ideokraatia pole eksklusiivselt islami ega kristluse leutis, vaid et tegu on universaalse suundumusega (nagu edaspidi näeme, läks mõningatel ühiskondadel korda *Umma* privatiseerida või kodustada, kuna teistel see ebaõnnestus). Tsiivilühiskond on läbikukkunud *Umma* tulemuseks, annab Gell-

ner mõista, ja vastupidi — edukas *Umma* tärkab läbikukkunud tsiviilühiskonnast. Ütlema tagi on selge, et Gellneri tõdemused ideokraatia olemusest heidavad uut valgust ideokraatlike režiimide kvaasi-religioossele ja tugevasti messianistlikule algupärale (ja nende tõdemuste eest oleme Gellnerile tõesti tänu võlgu). Üheselt halvustava konnotatsiooni tõttu, mille ta *Umma*'le omistab, näib aga siiski, et tema islamikäsitlus oli moonutatud mingi kliše vāringust. Loo kokkuvõtteks võiks öelda, et maailmaajaloo-ga tegeldes on riskantne rakendada poliitika-filosoofiast tuletatud ühtainsat teoreetilist idioomi või paari eeldust/tööhüpoteesi: niimoodi toimides võib isegi tõsine ja peenekoeliselt mõtle-v õpetlane sattuda lihtsustava teoretiseerimise ohtu.

Tsiviilühiskonna päritolu otsides taasavastas ja reinterpreteeris Gellner Fustel de Coulanges'i — XIX sajandi prantsuse ajaloo-last, keda Gellner peab Louis Dumont'i otseseks eelkäijaks. Mõ-lemad on kinnitanud Lāne individualismi religioosset algupāra. Oma teoses *The Ancient City* (1864) tõmbas Fustel de Coulanges selge eraldusjoone ühelt poolt Lāne vabaduse ja individualismi religioosse päritolu ja teiselt poolt antiikaja rahvaste väidetavate kodanikuvabaduste vahele. Veelgi enam — Fusteli järgi ei ol-nud antiikaja linnal vähimatki pistmist individuaalse vabadusega. Vastupidiselt oma kaasaegsetele, kes otsisid muistsest Kreekast ja Roomast lausa kodanikuvabaduse ideaali, märgib Fustel:

Linn rajanes religioonil ja oli üles ehitatud nagu kirik. Siit tema tuge-vus; siit ka tema kõikvõimsus ja absoluutne meelevald, mis tal oma liikmete üle oli. Niisugustele printsiiptidele rajanevas ühiskonnas ei olnud kohta individuaalsele vabadusele. Kodanik oli kõiges ja ilma ühegi reservatsioonita allutatud linnale. [---] Eraelugi ei pääsenud riigi kõikvõimsuse eest. [---] Linn teostas oma tūranniat pisimateski asjades. (*Cit. Gellner 1995: 34.*)

Tuleks järgida Dumont'i tabavat tõdemust ning teha vahet fi-losoofilise individualismi (ilma milleta oleks raske ettegi kujutada kreeka ja rooma filosoofiat) ning religioosse individualismi vahel: esimene neist on andnud määratu panuse inimteadmiste levikusse ja kultuurilisse arengusse, soosimata sealjuures religiooni ja riigi lahutamist, teine aga on viinud teispoolsusliku indiviidi ja tema siseilmalise paariku tekkeni. Neile, kes kipuvad ülistama an-tiikaja rahvaste väidetavaid kodanikuvabadusi, võiks meenutada ühelt poolt kuristikku, mis haigutas Vana-Kreeka polise liikmete

ja sellest väljajätute vahel, ning teiselt poolt Sokratese protsessi antiikses Ateenas. (Laias laastus võiks Sokratese protsessi kirjeldada religioosse/ideoloogilise poliitika ja filosoofilis/poliitilise individualismi vahelise kokkupõrke terminis.) Fustel väidab:

Meie kaasaegseid on tihti kammitsenud ideed, mida nad hellitavad Kreeka ja Rooma kohta. Loonud endale vigase ettekujutuse antiikaja linna institutsioonidest, on inimesed hakanud unistama nende taaselustamisest meie seas. Nad on ennast petnud antiikaja rahvaste vabaduse osas ning seavad selle pettuse läbi ohtu meie kaasaegsete vabaduse. (*Cit.* Gellner 1995: 33–34.)

Gellner on hästi kontekstualiseerinud väljakutse, mille Fustel heidab oma kaasaegsetele, kes kannatasid Kreeka-Rooma tsivilisatsiooni individuaalsete ja kodanikuvabaduste väidetava kuldajastu kohta käivate illusioonide ning eelarvamuste küüsis: “Fusteli eesmärgiks oli näidata, kuidas selle pluralistliku, tsentraliseerimata, kuid sotsiaalselt rõhuva ühiskonna, mis vaatamata kogu oma poliitilisele pluralismile ei suudaks iialgi rahuldada kaasaegset tsiviilühiskonna ihalust, vahetas välja uus ühiskonnakord, milles religiooni ja riigiaparaadi kristlik lahutamine tegi mõeldavaks individuaalse vabaduse.” (Gellner 1995: 34.)

Kummatigi tuli veel paljust aru saada, enne kui Fusteli silmi-avavat ja valgustavat vahetegemist suudeti tunnistada paikapidavaks vabaduse esilekerkimise uurimisel. Gellneri järgi loob David Hume oma *The Natural History of Religion*’is religioonisotsioloogia, mis on üksiti ka vabaduse esilekerkimise sotsioloogia. Gellner pakub Hume’i vaadete arengule välja järgmise interpretatiivse raamistiku:

Tema vaated meenutavad Gibboni, ent ka nii Hume’i kui Gibboni hilisema suure järgija, nimelt Frazeri omi. Nad on hästi kooskõlas valgustuse stiili ja vaimuga, ilmutades imetlust klassikalise antiigi vooruste vastu ja vastikust selle asemele astunud monoteistliku, skripturalistliku ning egoistliku eetose vastu. Hume’il puudub veel Fustel de Coulanges’i või Benjamin Constant’i nüansseeritus ja ta ei jõua tõdemuseni, et antiikaja vabadused ei vastaks just päriselt moodsale maitsele. Vastandus, mille raames ta väitleb, tekib põhiliselt klassikalise religiooni — sotsiaalse, kodanikukeskse, siitilmliku, kogukondliku, traditsionaalse ja salliva — ja selle asemele astunud maailmareligiooni vahel, mis vastupidiselt on egoistlik, teispoolsuslik, doktrinaarne ning sallimatu. Esimest neist iseloomustab ta

märksõnaga **ebausk**, teist märksõnaga **vaimustus**. (Gellner 1995: 35–36.)

The Natural History of Religion näitab ka, millisel määral ja kuidas on sallivuse vaim seotud ebajumalakummardajatega ja kas monoteistlik, skripturalistlik ja egoistlik eetos on tõesti sallivuseprintsüübi suhtes vaenulik — selles küsimuses on Hume'i järeldused täiesti selged:

Ebajumalakummardajate salliv meel nii antiikajal kui meie päevil on ilmselge igäuhele. [---]

Peaaegu kõigi Jumala ühtsust kinnitavate religioonide sallimatus on sama tähelepanuväärne kui polüteistide vastupidine printsüüp. (*Cit.* Gellner 1995: 36.)

See valgustusajastu kliše antiikaja rahvaste täiuslikkusest ja kaasaja rikutusest ei takistanud siiski Hume'i läbi nägemast inglaste ja hollandlaste suurema vabaduse olemust ja selle põhjusti. Oma tähelepanuväärses essees *Of Superstition and Enthusiasm* ("Ebausust ja vaimustusest"), mis "väärrib märkimist kui üks kõige varasemaid ning teravapilgulisemaid panuseid vaidluse protestantismi rolli üle moodsa maailma esiletõusus" (Gellner 1995: 37), esitab Hume kolm oletust:

[---] et ebausk soosib preestrite võimu, sest vaimustus on sellele sama suur (aga võib-olla vägevamgi) vastaline kui terve mõistus ja filosoofia.

[---] et religioonid, mis põhinevad vaimustusel, on oma esimesel tõusuajal raevukamad ja vägivaldsemad kui need, mis põhinevad ebausul; kuid vähese ajaga muutuvad nad leebemaks ja mõõdukamaks.

[---] et ebausk on kodanikuvabaduse vaenlane, vaimustus aga selle sõber. (*Cit.* Gellner 1995: 37.)

Gellneri sõnutsi leiame end siin juba Max Weberi, mitte aga Fusteli-eelse Gibboni maailmast. Kui religioosne vaimustus juhtub olema privatiseeritud ja rutiinseks muudetud (nagu juhtus puritaanliku revolutsiooni käigus), siis saab temast kodanikuvabaduse sõber, kuna religioosel ebausul — mis soosib preestrite võimu — ei näi sellega midagi pistmist olevat. Enamikul juhtudest hakkab religioosne vaimustus levima kui *Umma*-kandidaat. Kui tal on edu, muutuvad sellised nähtused nagu individuaalne vabadus, kodanikuvabadus, võrdsus, inimõigused jne sama häs-

ti kui võimatuks. Kui niisugust *Umma*-kandidaati tabab lõpuks nurjumine, saab ta aluseks tsiviilühiskonnale. Just siin on lähtepunkt, millest kasvab välja Gellneri modernsuseanalüüs; ja siin asub tema filosoofilise ajaloo kohaselt veelahelise islami ja Lääne tsivilisatsiooni vahel.

Pole vist vaja märkida, et edukas *Umma* — niihästi teadvusefenomeni kui ka sotsiaalse/moraalse korra mõttes — ei jäta vähi- matki eluruumi sallivusprintsibile, kuivõrd ta näitab ennast otse ideokraatliku mõtlemise mudelina. Kui tsiviilühiskonna tärkamise üle võtab võimust edukas *Umma* (s.t kui ideokraatia on juba kord rajatud), siis võib mõningaid sallivuselemente ilmnedada üksnes niivõrd, kui religioosne ketserlus ja filosoofiline mõtlemine annavad toitu sektide ja väikesearvuliste religioossete kogukondade (see tähendab heterodoksia) või filosoofiliste koolkondade vohamisele. See mõte kaasneb gellnerliku vabadustingimuste kontseptsiooniga.

Ta oleks veel võinud lisada, et suurteil skripturalistlikel ning doktrinaarsetel religioonidel rajanevates monoteistlikes tsivilisatsioonides suudab religioosne vaimustus ilmselt (vähemalt algjärgus) suruda tagaplaanile filosoofia, mis võib püsima jääda üksnes tänu sellele, et muundab ennast pelgaks kvaasi-teoloogiks. (Täpselt sama võiks öelda filosoofia saatuse kohta ka sekulariseerunud ideokraatia võimu all.) Midagi säärast ei juhtu aga ajajärgudel, mil domineerib religioosne ebausk. Filosoofia olukorra põhjal üksi võib öelda, mis toimub maailma ajaloos, sest ta puhkeb õitsele kas ebajumalakummardajate keskel või moodsas maailmas. Seepärast võib tekkida küsimus: kas jätab religioosne vaimustus enne oma ajaloolist muundumist tsiviilühiskonnaks üldse ruumi filosoofiale kui säärasele?

Samal ajal täheldab Gellner, et kaasaegsed ideokraatiad võisid vabalt saada alguse mingisuguste ilmalike *Umma*-kandidaatide näol — “esindades immanentistlikku, formaalselt materialistlikku sotsio-ajaloolist religiooni” —, mida on tabanud selge nurjumine klassikaliseks *Umma*’ks muutumisel, kuid mis ei ole veel jõudnud ka demonstreerida oma võimet panna alus tsiviilühiskonnale (Gellner 1995: 39). (Tuleks ka tähele panna, et Gellner teeb vahet teokraatia ja ideokraatia vahel: mõlemal juhul on ühiskond üksnes usu heiaustus, kuid abstraktnel ideaal või mudel, mis pikapeale omandab sõltumatu eksistentsi kirjasõnas ja hakkab

domineerima reaalsuseprintsipi üle, võib — kuigi ei pruugi iga kord — olla teistlik.) Niisuguste ilmalike ideokraatiate puhul nagu praegusaja kommunistlikud ühiskonnad on see muidugi enam kui õige.

MOODULINIMISE TEKE: LIBERALISM *versus* RAHVUSLUS

Veel üks modernsuse ja vabaduse tingimus on moodulinimise teke. Inimeste modulaarsuse kontseptsioon on Gellneri tsiviilühiskonna teorias otsustava tähtsusega. Nagu rahvusluseajastu ühine egalitaarne kultuur, nii on ka inimeste modulaarsus kõigest üks sotsiaalse mobiilsuse ja laialt levinud kirjaoskusega kaasnevaid nähtusi: niisuguseid inimesi lihtsalt vormitakse. Iroonilisel ja paradoksaalsel kombel on nii tsiviil-/liberaalne ühiskond kui ka natsionalism inimeste modulaarsuse saaduseks. Vallandades inimeste paindlikkuse ja kontaktivõime, mis on tsiviilühiskonna jaoks nii olulised, vormib modulaarsus samal ajal teadvust ja kultuuri: rahvuslus ei põhine millelgi muul kui teatava ühiskultuuri tööstusel ja ühise harduse objektidel. (Arvatavasti just siit pärinebki Gellneri vastumeelsus “kultuuri” suhtes.) Gellneri järgi:

Tõeliselt tähtsad on just modulaarsuse poliitilised tagajärjed. Moodulinimene võib moodustada efektiivseid ühinguid ja institutsioone, mis ei pruugi olla totaalsed, mitmekihilised, rituaalidest kinnitatud ega stabiliseeritud terve hulga suhete kaudu, mis on kõik omavahel läbi põimunud ja sel teel paika naelutatud. Ta võib moodustada spetsiifilisi, konkreetseks eesmärgiks loodud, *ad hoc*, piiratud ühinguid, sidumata end nendega mõne vererituaali abil. Kui ta ühingu poliitikaga enam nõus ei ole, võib ta sellest välja astuda, ilma et keegi saaks teda süüdistada reetmises. Korrektselt lõpetatud leping ei ole reetmine ja seda ka ei käsitata niimoodi. Üürnikule, kes õigel ajal üles ütleb ja kokkulepitud üüriraha ära maksab, ei jää külge häbimärki, kui ta uude elukohta asub. Ja siiski need üli-spetsiifilised, pühitsemata, instrumentaalsed, tagasivõetavad seosed või sidemed toimivad! See ongi tsiviilühiskond: sidemete sõlmimine, mis toimivad vaatamata oma paindlikkusele, spetsiifilisusele, instrumentaalsusele. Ühiskond on struktuur, ta ei ole atomiseerunud ega abitult sirakil; ja siiski on see struktuur hõlpsasti mugandatav ning allub ratsionaalsetele paranduskriteeriumidele. (Gellner 1995: 41–42.)

Seetõttu on moodulinimese teke (kes on rahvuslane, nagu Gellner rõhutab) see kõrge hind, mida Lääs pidi maksma tsiviilühiskonna loomise eest, kusjuures selle ühiskonnaga kaasneb ühelt poolt teadvuse sekulariseerumine — selle sõna ideoloogilises, mitte kitsalt religioosuses tähenduses — ja teiselt poolt individuaalse mõistuse ja südametunnistuse vabanemine. See hind on kõrge, sest endisaegse kangelase asemele astub nüüd ettevõtja; endise usuekstaatiku tõukab kõrvale rahvuslane; endisaegse religioosse või poliitilise teisitimõtteleja koha hõivab tänapäeva ühiskonnavõi kultuurikriitik. Tsiviilühiskond vaesub kollektiivsete rituaalide, sotsiaalse teatri ja balleti, ritualiseeritud tantsu ja muusika osas — lühidalt, ta lakkab ennast taastootmast kollektiivse kunstiteosena ja hakkab toimima nagu hiiglaslik tehas.² Veel enam, ta kaotab ka hällina ja raevu; kuid ta võidab paindlikkuses, niisuguste asjade ühildatavuses, mida seni oli tavaks pidada põhimõtteliselt ühildamatuks, ning stabiilsuses. Tolerantsus kujuneb abstraktsest ideaalist (mida ta oli Bayle'i, Montesquieu ja Voltaire'i päevil) ümber uue moraalse korra elujõuliseks ilmalikuks printsipiiks.

Siiski põrkub tsiviilühiskond paratamatult inimeste modulaarsuse teise tagajärje — nimelt natsionalismiga. Mil määral on need inimeste modulaarsuse ja individualismi/võrdsuse vastandlikud palged ühildatavad? Kui tsiviilühiskond ja natsionalism on sündinud samade jõudude tegevusest, kas muudab see sugulus nad siis poliitilisteks liitlasteks või vaenlasteks? — nii kõlab meie küsimus. Gellner arvab:

Alguses kaldusid nad tõepoolest olema liitlased. Esiteks kippus varane rahvuslus olema üpris tagasihoidlik ja häbelik: meenutagem, kuidas Herder kaitses rahvakultuuri veetlust, vastandatuna Prantsuse õukonna või Briti kommertslikkuse kõrgile ja enesekindlale imperialismile või valgustusajastu veretule universalismile. Esialgne tagasipöördumine tootemsamba juurde või pigem külaväljakule oli kaitsepositsioonil, peaaegu vabandav. Hiljem oli natsionalismi filosoofilisele antropoloogiale küll määratud muutuda agressiivsemaks, et mitte öelda metsikuks ja mõrtsukalikuks, kuid see kõik oli alles ees. [---] **Seega sai esitada ja esitatigi ühendatult üksikisiku suurema vabaduse, moodulinimese kodanikuõiguste ratifitseermise ning kultuuride suurema võrdsuse nõuded, arvates koguni,**

²Selles seoses väärib tõsisemat tähelepanu Kavolise korraparadiigmade kontseptsioon. Pikemalt vt Kavolise 1995: 57–86.

et neid on õnnistatud mingi vastastikuse külgetõmbega, nii et nad koos moodustavad püüde suurema inimliku rahulduse poole. 1848. aastal võisid liberalism ja rahvuslus veel olla liitlased, koguni vennad. Üksikisikute õigused ja kultuuride õigused võisid käia käsikäes. [Minu rõhutus. *L. D.*] (Gellner 1994: 109–110.)

Rahvusluse varase faasi tõlgendus sarnaneb Gellneril tugevasti Dumont'i omaga, kes seletas herderliku ajaloo- ja kultuurifilosoofia teket kultuurilise individualismi mõistetes. Dumont'i arvates on Herder kirjeldanud kultuure samamoodi, nagu prantsuse ja briti poliitikafilosoofiates kirjeldati inimindiivide (see tähendab poliitilisi indiviide) — nimelt kollektiivsete indiviididena, see tähendab ajalooliselt unikaalsete, ennast kehtestavate ja eneseküllaste indiviididena, kellele tuleks anda samasugune eksistentsi- ja enesemääramisõigus nagu inimindiivididelegi. Niisugune on siis individualismi (mida Dumont määratles kui moodsat ideoloogiat) saksa variant (pikemalt vt Dumont 1986: 116–118).

Seega olid liberalism ja rahvuslus oma varajases faasis ühildatavad ja koguni teineteist täiendavad nähtused — siiani on kõik hästi. Mõiste “liberaalne rahvuslus” ei tohiks ajada segadusse kedagi, kes on tuttav XIX sajandi ajalooliste draamadega Euroopas. “Kuid ajapikku läksid teed lahku. Oma loogilise järelduseni arenatult muutus moodulinimeses olemuslikult peituv individualism kogukonnakultuse suhtes vaenulikuks. Selle olukorra arendasidki tõeliselt äärmuslike loogiliste järeldusteni need, kelle isiklik sotsiaalne ning poliitiline seisund neid vastavas suunas mõjutas.” (Gellner 1994: 110.)

Järgnevalt teeb Gellneri mõttekäik rahvuslusest kui anonüümsele massiühiskonnale iseloomulikust nähtusest selgeks, kust on välja kasvanud tema skeptitsism natsionalismi võime suhtes rajada elujulist moraalselt korda. Natsionalism on ummik, kuhu jõuavad individuaalse mõistuse ja südametunnistuse ideaalidest lahutatud inimlik modulaarsus ning individualism. Kokkuvõtteks võib öelda, et kunagistest sõpradest on saanud vaenlased: tsiviilühiskonda ja tema väärtusi on võimatu lepitada natsionalismiga, sest nad seisavad inimliku modulaarsuse risteel. Nad on eri võimalused inimliku modulaarsusega toimetulekuks, mis teineteist vastastikku välistavad. Niisiis on küsimus valikus, mitte nende kombineerimises või lepitamises. Lõpuks heidavad Gellneri tõ-

demused rahvusluse sotsiaalsest ja kultuurilisest dünaamikast uut valgust massiühiskonna päritolule. Ta kirjutab:

Etnilist tüüpi rahvuslus läks teist teed. Ta eraldus *Landespatriotismus*'est, mis püüdis säilitada vanade lokaalüksuste mitte-etnilisi territoriaalseid institutsioone. Vaatamata asjaolule, et tema tegelikud sotsiaalsed juured peitusid anonüümse massiühiskonna tekkes, mis oli määratud kasutama ühtset ja standardiseeritud kultuuri, arvas ta heaks teeselda (kusjuures tema suurkujud ja propageerijad uskusid sellesse puhtast südamest), nagu kaitseks ning põlistaks ta küla- ja rahvakultuuri. Ta oli sunnitud seda tegema: kaitstes vastloodud kõrgkultuuri vanema kõrgkultuuri ekspansiooni eest, pidi ta laenama teemasid kohalikust rahvakultuurist. Ta standardiseeris ja kodifitseeris need ning muutis nad kõrgkultuuriks, kuid tegi seda küla kaitsmise nimel vana pealinna eest. Tegelikult lõi ta selle käiguse uue rikka pealinna ja selle kultuuri. Nii sai rahvuslusest liberalismile suurem vaenlane, kui liberalism oli rahvuslusele. (Gellner 1994: 111.)

Veelgi keerulisemad olid lood Kesk- ja Ida-Euroopas, kus uued kõrgkultuurid tuli valmis sepiatada talupojakultuuri aluselt. Vastloodud rahvuslikud — see tähendab kultuuriliselt homogeensed — poliitilised üksused olid vaevalt mõeldavad. Nii langeb Gellneri kriitiline hinnang rahvusluse hiilgusele ja viletsusele kokku tema mõtisklustega pikast ja käänulisest teest, mida mööda inimkond oma ajaloo vältel on kulgenud tsiviilühiskonna — inimliku eneseteostuse ainsa ratsionaalse lahenduse poole, olgu see siis kui tahes haavatav ja habras.

VALGUSTUSE TAASTULEK: RATSIONALISTLIK KULTUURIKRIITIKA

Nagu juba märgitud, on Gellneri ajalooteooria selgelt sotsio-tsentriline: "Kultuure võiks laias laastus defineerida kui mõistete ja ideede süsteeme, mis suunavad mõtlemist ja käitumist. Suur osa meie edasisest arutelust käsitleb mõistete liike, mis saavad võimalikuks või tõenäoliseks erinevates sotsiaalses tingimustes. Kultuuri antakse edasi sotsiaalselt, kuid vastupidist argumenti — et kultuur põlistab ühiskondi — ei tohiks kergel käel omaks võtta. See oletus on vaieldav ja sügavalt problemaatiline." (Gellner 1990: 14.) Pole ime, et kulturotsentrilised teooriad heidab Gellner kõrvale kui läbinisti rappaläinud idealismivormi. Veelgi enam: ta

nägi neis pelgalt tuletist kultuurirelativismist — sellest XX sajandi mõtlemise tendentsist, mille vastu ta kirglikult ja kompromissitult võitles. Kultuuri suhet sotsiaalse struktuuriga defineerib Gellner järgmiselt:

Sellegipoolest on tähtis, et kultuuri ei samastataks sotsiaalse korra enesepõlistamise viisiga. Kultuur on üks vahend selleks, kuid on veel teisigi. Antropoloogid teevad vahet kultuuri ja struktuuri vahel, ja see vahe on kasulik ning oluline. Oletada, et kultuur üksi on vastutav mingi sotsiaalse vormi põlistamise eest, tähendaks sisuliselt öelda, et ainult mõisted sunnivad inimesi tegutsema nii, nagu nad tegutsevad. See arvamus on ekslik ning kujutab endast läbinisti rappaläinud idealismivormi. Mingi ühiskond võib näiteks oma korraldust radikaalselt muuta sellepärast, et tema teatav alagrupp saavutab kontrolli sõjaliste või majanduslike sunnivahendite üle ning kohustab ülejäänud ühiskonnaliikmeid endale kuuletuma. Sellega ei pruugi kaasneda vähimatki muutust kontseptuaalses süsteemis, mille raames kogukond mõtleb ja tegutseb. (Gellner 1990: 274.)

Muidugi võib see olla tõsi. Siiski ei võimalda Gellneri sügavalt realistlik ja materialistlik seisukoht seletada, miks vajavad inimesed mõtete ja tegevuste jaoks, milles nad ennast ja oma elukeskkonda mõtestavad, mingisuguseid tähendusraame või interpretatiivseid raamistikke või sümbolisüsteeme. Miks on inimesed kogu ajaloo vältel vajanud niisuguseid asju nagu antistrukturaalsed rituaalid, karnevalid, antižanrid, paroodiad, utoopiad jne? Kas tõesti on kogu inimeste osalus sümboolses või imaginaarses reaalsuses — millele annavad toitu utoopilised, religioossed ja kunstilised kujutelmad — taandatud üksnes sunnivõimu vahenditele?

Näib, et Gellner alahindas kujutlusvõime printsiibi tähtsust inimkonna ajaloos. Lõppude lõpuks pole ka teokraatiad ega ideokraatiad, mida Gellner risti ja põiki analüüsis, muud kui kõikehõlmavaks ja kontrollivaks ideoloogiliseks printsiibiks muundatud skripturalistlikku ja doktrinaarsesse tõekontseptsiooni sulgunud ühiskonnad. Kuidas saab siis nende analüüsimisel eitada kultuurilise dimensiooni tähtsust? Seda eitades piiraksime endid paratamatult pelga võimustruktuuri ja selle ajaloolise teostamise viiside analüüsiga, suutmata väljendada neid asju, mis ajaloos on empiiriliselt nähtamatud ning määratlematud.

Muidugi räägib Gellner endale vastu, sest tegelikult ta kasutab kultuuriinterpretatsiooni. Kui sotsiotsentriline tema ajalooteoo-

ria ka oleks, jätab see siiski ruumi distinktsete kultuurikoodide ja sümboolse tähenduse struktuursete nihete dešifreerimiseks. Vastasel korral ei oleks Gellneri rahvosluse ja selle struktuuralse varustuse ning sümbolikorralduse süvauuring iialgi saanud õnnestuda. Nii me võime Gellneri antikulturalismi põhjuste üle üksnes spekulereida. Tööhüpoteesiks võiks olla, et ta läks liiga kaugemale kultuuri kui teadvuse kujundamise maski üldistamisel, nähes kultuuris üksnes rahvosluse ja massiühiskonna (mis mõlemad võrdsest kannatavad anoomia ja moraalse vaakumi all) relativistlikku maski.

Siiski ei tahaks ma — erinevalt Gellnerist — nii väledalt samastada kultuuriliste uuringute levikut kultuuri relativismiga; samuti ei tahaks ma alla kirjutada Gellneri seisukohale selle nähtuse põhieelduste ja põhjuste identifitseerimisel, mida ta on nimetanud kultuuri muundumiseks hardus- ja isegi kultusobjektiks. “Kultuur ei muutu nüüd — peaaegu esmakordselt — mitte üksnes nähtavaks (inimesed panevad nüüd tähele, et nad räägivad proosas); see muutub ka — ja seekord juba eneseteadlikult — hardus- ja isegi kultusobjektiks.” (Gellner 1990: 207.) Ei ole eriti raske taibata, miks heidab Gellner oma sotsio tsentrilist ajaloo- ning tsivilisatsiooniteooriat arendades kõrvale kulturo tsentrilised teooriad; imestama paneb aga, miks on ta nii veendunud spetsiifiliselt läänelike ajaloo- ja ühiskonnakontseptsioonide seletavas jões.

Kas islami tõlgendamine kristlike teoloogiliste kontseptsioonide ja kultuuriliste kategooriate varal on ikka mõistlik? Kas on teoreetiliselt veenev vaadelda Lääne teadvustendentse ja sotsiaalseid fenomene kui nähtusi, mis oleksid paratamatult pidanud ilmne ma ka mitteläänelikes tsivilisatsioonides, kuid ei suutnud seda? Kas on üksik tõel rajanev teooria (mis tegelikkuses rajaneb üksnes skripturalistlikul tõemõistel) rakendatav tsivilisatsioonide võrdleval uurimisel? Ja viimane, kuid mitte vähem tähtis küsimus: miks peaks semantilist kultuurikäsitlust (mida praegusaja tsivilisatsiooni- ja kultuuriteoreetikud laialdaselt aktsepteerivad), mis defineerib kultuuri sümboolsete tähenduste voolu termineis, hindama kui pelka kultuuri relativismi või koguni kultuurikultust?

Järgnevas lõigus näib Gellneri ratsionalistlik kultuurikriitika jõudvat oma kõrgpunkti:

Õpetused, mis ratifitseerivad kultuuri ning nõuavad, et neid selle eest austataks, olid XIX sajandil tavalised. Nende jõuline ja kinni-

tav põhieeldus ei nõua enam transsendentset objekti: tegemist on teooriaga, mis käsitleb kultuuri rolli ja funktsiooni maailmas. Üheks näiteks sellest on Durkheimi enda õpetus: religiooni ei tulnud austada mitte sellepärast, et see oleks tõene (selles otseses tähenduses, mida pidasid silmas endisaegsed teoloogid), vaid sellepärast, et see on "tõene" (see tähendab ühiskondliku korra jaoks olemuslik ning funktsionaalne). Durkheim andis mõista, et "tõde" on täpselt sama hea kui tõde — et õigupoolest on nad üks ja sama asi. Niisugust üldhoiakut võiks nimetada autofunktsionalismiks. Ta avaldab mõju väga erineval kujul: historitsistlikus, bioloogilises, kirjanduslikus, *kulturgeschichtlich*'is [kultuuriloolises] ja muudes idioomides. Autofunktsionalist seisab kõigist kultuuridest väljaspool, et kinnitada oma peamist eeldust: kultuurid on funktsionaalsed. Kõrvaleelduse esitab ta kultuuri seest: Mina olen oma kultuur. Järeldus: minu seisukohad on kehtivad (aga mis tähenduses, see jäetakse tahtlikult ebaselgeks). (Gellner 1990: 207–208.)

Ka siin võib kerkida rida küsimusi. Kas ei tuleks kultuuri eristada "kultuurist" (nagu Durkheim Gellneri vihje kohaselt eristab tõde "tõest")? Kas ei tuleks XIX sajandi essentsialistlikku kultuurifilosoofiat — mis kahtlemata andis toitu XIX ja XX sajandi rahvuslusele ning populismile — selgelt lahus hoida niisugustest kultuuriteooriatest, mis käsitlevad kultuuri kui inimliku enesemõistmise interpretatiivset raamistikku? Kas tahab Gellner mõista anda, et Kultuur (suure K-ga) erineb kultuurist fundamentaalselt üksnes niivõrd, kui ta seostub või koguni samastub religiooniga?

Gellneri kultuurikriitika näib mõnevõrra sobimatu, kui meenutada tema enda termineid "kõrgtraditsioon", "kõrgkultuur" (just nagu oleks viimane oma teoreetilise tähenduse ja ajaloolis-poliitiliste seoste poolest kuidagi olemuslikult erinev Spengleri *Hochkulturen*'i-käsitusest [kõrgkultuuride] või Hegeli ajalooliste rahvaste mõistest) ja muud taolist. Võiks arvata, et Gellner heidab kultuuri printsiibi kõrvale ainult sedavõrd, kui ta avastab selle varjus rahvuslust: "Sellest hetkest muutub kultuur nähtavaks. Samuti osutub inimestel võimalikuks olla teadlikult lojaalne kultuurile, mitte kuningale või preestrile. [...] Kätte jõuab rahvusluse ajastu." (Gellner 1990: 206.) Ilmselt pole see seletus siiski piisav. Asja tuum peaks peituma mujal.

Esiteks on Gellneri tsivilisatsioonikontseptsioonist võimalik nii mõndagi tuletada. Gellneri märkused tsivilisatsiooni poolt pakutava moraalse korra elulisest tähtsusest viitavad, et tsivilisat-

sioon on lihtsalt väärtusi uhkav entiteet. (Ainult siit võime leida põhjenduse Gellneri vastuolulisele väitele, et ka kommunismi kokkuvarisemine oli katastroof. Peab olema olemas tsivilisatsiooni poolt pakutav moraalne kord. Gellneri järgi jäid kommunismisse uskujad ja oportunistid pärast süsteemi kokkuvarisemist täiesti ilma väärtussüsteemita. "Idaeurooplased ei esinda mitte üht läbikukkunud, kuid siiski olulist alternatiivi; nad esindavad täiesti standardset läbikukkumist." (Gellner 1996: 35.)) Kultuur on — peaaegu definitsiooni kohaselt — märksa homogeensem ning kunstlikum leiutis. Tal lihtsalt puudub see universaalselt kehtiv moraalne dimensioon, mida pakub tsivilisatsioon.

Teiseks on "kultuur" kõigest romantismiajastu leiutis, kuna "tsivilisatsioon" tekkis valgustusajastu ning tema teadvuse nähtusena. Just sellest lepitamatute teoreetiliste printsiipide, diskursuste ja väärtushinnangute kokkupõrkest tärkabki Gellneri vastumeelsus "romantilise arusaama vastu meid pehmelt embavast kultuurikookonist" (1990: 208). Veelgi otsesemalt võib koguni spetsiifiliselt gellnerlikku vastandust "tsiviilühiskond *versus* nationalism" vabalt tõlgendada kui vastandust "valgustusajastu *versus* romantism". Tõestamaks, et isegi vastandades tsivilisatsiooni barbaarsusele järgib Gellner tegelikult valgustusajastu ja selle tsivilisatsioonidiskursuse vana klišeed, piisab pilguheidust tema analüütilisele keelele (1983: 5).

Seetõttu näib, et õigupoolest on Gellneri ratsionalistlik kultuurikriitika märgiks valgustusajastu taastulekust. Eriti ilmseks saab see tema karmis kriitikas postmodernismi aadressil, milles ta nägi ühtaegu teatavat sorti kultuurirelativismi ja kriisi põdeva modernsuse sümptomit³. Selgusetuks jääb siiski, mil määral ja kas üldse oli Gellner teadlik asjaolust, et ületades eri distsipliinide piire ning laiendades nõnda ahtaks jäävat filosoofia-, sotsioloogia- ning antropoloogiakontseptsiooni, rõhutab ta ise just nimelt postmodernismi valitsevat tendentsi. Samas on Gellner andnud suure panuse postmodernsuse kõige negatiivsemate külgede vägagi vajalikkude kriitikasse, hõlmates sellesse teataval määral postmodernsuse normidepuudust ja eetilist/moraalset relativismi ühelt poolt ning "kõik kõlbab, ükskõik mis"-epistemoloogiat teiselt poolt.

³Vt Gellner 1992. Põhjalikumalt nähtusest, mida Gellner on nimetanud valgustusajastu ratsionalistlikuks fundamentalismiks, vt 1992: 80–96.

Gellneri ratsionalistlikku kultuurikriitikat (mis kannab kerget valgustusajastu ratsionalistliku fundamentalismi värvingut, nagu ta ise seda nimetas) võiks vabalt kokku võtta tsiviilühiskonna ning kultuuri alljärgneva võrdluse abil:

Selle toimingute komplekti kohta on olemas üldnimetus: kultuur. Täpselt nagu tsiviilühiskond on õigupoolest ühiskond miinus riik, nii on kultuurist nüüd saanud kontseptualiseerimine miinus tegelik tunnetus. Täpselt nagu tsiviilühiskonna mõistet on vaevalt võimalik kasutada, kuni pole täpselt defineeritud, piiritletud ja määratletud riik, nii on ka kultuuri mõiste kaunis sisutu, kuni pole eraldatud "teaduse" nime all tuntud rangelt osutuslikku, kasvule orienteeritud teadmist. Lihtsas ühiskonnas ei ole korra hoidmine märgatavalt lahutatud teistest institutsioonidest ja seetõttu ei saa eriti hästi rääkida "tsiviilühiskonnast". Samamoodi ei ole seal, kus puudub eraldatud teadus ning tunnetustegevusse on segatud kõik sotsiaalsed grupid, erilist mõtet rääkida kultuurist kui millestki teadusest eristuvast. (Gellner 1990: 206.)

Esimest korda Lääne kultuuri ajaloos mõtiskles kultuuriprintsiibi ebapiisavuse üle universaalse filosoofia raamistikus ei keegi muu kui Kant: "Me oleme teaduse ja kunsti vallas kõrgesti haritud. Me oleme ülemääragi tsiviliseeritud igat sorti seltskondlike viisakus- ja elegantsusnormide alal. Kuid tuleb veel teha ära suur töö, enne kui meid saab pidada moraalseteks." (Kant 1959: 30.) Just siit tärkabki gellnerlik kultuurikriitika; ja just siia kuulub Ernest Gellner ise — tõenäoliselt valgustusideede viimane propageerija.

Kirjandus

- D o n s k i s , Leonidas 1994. Louis Dumont on the National Variants of the Modern Ideology: I. — *Comparative Civilizations Review*, 31 (Fall), pp. 2–17
- D o n s k i s , Leonidas 1995. Louis Dumont on the National Variants of the Modern Ideology: II. — *Comparative Civilizations Review*, 32 (Spring), pp. 2–25
- D u m o n t , Louis 1986. *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*. Chicago, London: The University of Chicago Press

- Eisenstadt, S. N. 1992. *Jewish Civilization: The Jewish Historical Experience in a Comparative Perspective*. Albany, New York: State University of New York Press
- Gellner, Ernest 1959. Holism versus Individualism in History and Sociology. — *Theories of History*. Ed. Patrick Gardiner. New York: The Free Press
- Gellner, Ernest 1983. *Muslim Society*. Cambridge (UK): Cambridge University Press
- Gellner, Ernest 1990. *Plough, Sword and Book: The Structure of Human History*. Chicago, London: The University of Chicago Press
- Gellner, Ernest 1992. *Postmodernism, Reason and Religion*. London, New York: Routledge
- Gellner, Ernest 1994. *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. Allen Lane: The Penguin Press
- Gellner, Ernest 1995. The Importance of Being Modular. — *Civil Society: Theory, History, Comparison*. Ed. John A. Hall. Cambridge (UK): Polity Press
- Gellner, Ernest 1996. The Rest of History. — *Prospect* (May)
- Kant, Immanuel 1959. Idea of a Universal History from a Cosmopolitan Point of View. — *Theories of History*. Ed. Patrick Gardiner. New York: The Free Press
- Kavolis, Vytautas 1995. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, New York: The Edwin Mellen Press
- Lewis, Bernard 1988. *The Political Language of Islam*. Chicago, London: The University of Chicago Press

LEONIDAS DONSKIS (sünd. 1962. a) on filosoofiadoktor ning Klaipea ülikooli dotsent ja filosoofiaosakonna juhataja. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Sotsiaalsed müüdid” (1990, nr 12, lk 2519–2538), “Lewis Mumford linnakultuurist ja selle saatusest” (1991, nr 6, lk 1257–1276), “XX sajandi lõpu Leedu: Avatud ühiskonna ja selle kultuuri loomine” (1992, nr 11, lk 2311–2321), “Etnokultuuriline fundamentalism posttotalitaarses ühiskonnas: Metodoloogia, ideoloogia ja ennastteostav ettekuulutus” (1993, nr 9, lk 1834–1846) ning “Ideoloogia ja utopia: Kas utopismi lõpp?” (1995, nr 10–11, lk 2151–2166, 2352–2372).

KEELEFILOSOOFIA

Christopher Peacocke

Tõlkinud Bruno Mölder

5. MINIMALISMI VÄLJAKUTSED

Tähenduse tõetingimuslikule kontseptsioonile esitavad väljakutse kaks minimalismi vormi. Esimene neist on minimalism tähenduse suhtes. See väidab, et on ekslik püüelda mis tahes tähenduse substantiivse käsitluse poole ning et seda ei olegi tarvis. Teine minimalismi vorm on minimalism tõe suhtes. See esindab vaadet, et isegi kui tähenduse filosoofiline käsitlus on võimalik, tähendab tõe korrektne filosoofiline käsitlus, et tõetingimused on põhimõtteliselt võimetud kandma tähenduse selgitamise koormat.

5.1. Minimalism tähenduse suhtes

Minimalismiks tähenduse suhtes peame teesi, et substantiivne selgitus seosele "lause *s* tähendab keeles *L*, et *p*" ei ole võimalik. Kas seletus on substantiivne või mitte, on määra küsimus ning minimalismiversioonid erinevad üksteisest selle poolest, kui tugevat võimalikkust nad eitavad. Seletused erinevad samuti oma positiivselt käsitluselt selle kohta, kuidas me oleme võimelised aru saama konkreetsete tähenduste omistustest lausetele, mis on kooskõlas selle eitamisega, et leidub substantiivne selgitus sellele mõistele. Kõik minimalismi variandid peavad siiski olema kohustatud pooldama teesi, et niisamuti ei ole võimalik anda substantiivset selgitust väljendite tähenduse kohta, millest laused

Algus eelmises numbris.

koosnevad. Sest kui oleks võimalik substantiivne teooria lause allüksuste [*subsential*] tähenduse kohta, siis tekitaks ta kindlasti lausete tähenduse substantiivse teooria selle printsiibi kaudu, et lause tähendus on määratud tema koostisosade tähenduste poolt.

Tähendusminimalism on seega kahekordne eitus ning on oluline eristada selle kaks komponenti. "Lause *s* tähendab *L*-is, et *p*" substantiivset selgitust võidakse püüda esitada ühel või ehk mõlemal viisil kahest. Üheks teeks on pakkuda selgitust tähendusvahenditele, selgitust, mis ei pruugi tingimata olla reduktsionistlik. Seda püüti teha keelefilosoofia programmis, mille algatas Grice ning arendasid Schiffer (oma varasemal tegevusperioodil) ning teised. Selles programmis peetakse avalikku keelt väga komplekssete kommunikatiivsete kavatsuste konventsionaalseks väljendusvahendiks, seda liiki kavatsuste, mida väidetakse mõnedel juhtudel eksisteerivat väljaspool keelepraktikat.

Mahupiirangud ei võimalda arutada grice'ilikku lähenemist selles essees, kuid isegi sellest kirjeldusest peaks olema selge, et grice'ilik lähenemine on keskendunud pigem suhte *tähendab, et*, mitte aga struktureeritud sisu *p* selgitamisele. See on teine tee selgituse kulgemiseks. Olgu suhte *tähendab, et* selgitamine võimalik või mitte, teoreetik võiks ikkagi püüda anda substantiivset teooriat selle kohta, milles seisneb see, et miski on struktureeritud sisu, et *p*. Tõetingimuslik sisukäsitus on just selline teooria. Sellise teooria arendamise võimalikkust eitab tähendusminimalist samuti. Seega peab klassikaline tõetingimuslik tähenduskontseptsioon, mida ma olen siin piiritlenud, vastama väljakutse sellele teisele komponendile — sisukomponendile — ning ma vaatlen lühidalt, millised vastused on kasutamiskõlblikud. Teisele komponendile peavad loomulikult vastama ka teised, kes usuvad, et sisu mitte-tõetingimuslikud substantiivsed teooriad on võimalikud, nagu näiteks puhtad kontseptuaalse rolli teooriad, tõenäosuslikud teooriad või kriteeriumiteooriad.

Enne kui me edasi liigume, väärib märkimist, et see, kas teoreetik tegelikult annab oma tähendusekäsitluses tõemõistele keske rolli, on peen küsimus, mis pealiskaudsel vaatlusel alati ei ilmne. See, et ta kasutab tõemõistet oma tähenduse teoorias konkreetse keele *L* jaoks, ei ole iseenesest piisav. Vaadelge näiteks seisukohta, et me omistame tähendusi keelekasutajate lausetele

viisil, mis teeb nad maksimaalselt mõistetavaks. Vaadeldge nüüd lausete s ja sisude p vahelist, keele L tõe teooriaga θ fikseeritud üldist korrelatsiooni, s.t s -i ja p vahelist korrelatsiooni, eeldusel, et *tõeteoorias* θ on *kanooniliselt tõestatatav*, et s on *tõene parajasti siis, kui* p . Me võime kujutada ette, et selle seisukoha kaitsja väidab, et tõeteooria θ keele jaoks on aktsepteeritav tähendusteooria, kui see üldine korrelatsioon, mis annab lausete tähenduse, maksimeerib keelekasutajate keelelise ja mittekeelelise käitumise mõistetavust. See seisukoht niisiis kasutab tõeteooriat; kuid kui arvestada üksnes seniõeldut, võib tõepredikaat funktsioneerida selle teoreetiku jaoks üksnes vahendina korreleerimaks kõnealuse keele lauseid sisudega. Kõige seniõeldu alusel oleks sellise teoreetiku jaoks sama hästi kõlvanud ka mõni interpreteerimata predikaat teoorias.

Teoreetik võib muidugi ka pooldada lisanduvat teesi, et iga predikaat, mis seda korreleerivat funktsiooni täidab ning teeb seda viisil, mis rahuldab tõlgenduslikke kitsendusi, peab tegelikult olema tõepredikaat. See on kütkestav seisukoht ning näiteks täpselt Wigginsi vaade. Oluline on märkida, et just too lisanduv tees annab sellele vaadete kombinatsioonile õiguse olla kutsutud pigem tõel põhinevaks tähendusekäsituseks kui selleks, mis kasutab predikaati "on tõene" pelgalt väljavahetatava korrelatsioonivahendina. Üldiseks moraaliks on, et seda, kas miski on ehtne tõel põhinev tähendusekäsitus, saab otsustada pigem teoreetiku kogu positsiooni vaadates, kaasa arvatud tema käsitlust selle kohta, mille ees peavad vastutama tähenduse teooriad konkreetsete keelte jaoks, mitte aga ainult selle konkreetse vormi järgi, milles on esitatud tähenduse teooria konkreetse keele jaoks.

Mis võiks siis motiveerida tähendusminimalismi sisukomponenti rakendatuna eriti tõetingimuslikele teooriatele? Ma mainin kolme motiivi, ehkki kirjandusega põhjalikult tutvudes leiaks neid rohkem.

1. Tähendusminimalismi sisukomponenti motiveerib mõnikord idee sellest, et mitte mingisugust tõeteooriate haaramist ei ole tarvis seletamaks, kuidas mõistavad keelekasutajad lauseid, mida nad kunagi varem pole kohanud. Selle tõeteoreetilise sisukäsitluse kohta käiva skeptitsismi allika jõuliseks esindajaks on olnud Schiffer. Ta vaatleb mõtlejat, kellel on struktureeritud

mõttekeel (“mentalees”) ning kelle jaoks on erinevad lausete salvestamise viisid selles mõttekeeles süstemaatiliselt korreleeritud vastavate uskumuste või soovide või kavatsuste jne valdamisega. Ma kasutan tähistust %punane%, et osutada väljendile mõtleja mõttekeeles, millel on sama tähendus mis meie sõnal “punane”. Samamoodi osutab %Marss on punane% mõttekeele lausele, mis tõlgib meie lauset “Marss on punane”. Schiffer vaatleb inglise keelt mõistvat mõtlejat, kelles toimub üleminek näiteks mentaleesi lause salvestuselt

%John lausus lause “Mitte kõik tomatid pole punased”%
[mentaleesi lausele]

%John ütles, et mitte kõik tomatid pole punased%.

Schifferi idee on selles, et üleminek esimest tüüpi lausetelt selles paaris teist tüüpi lausetele on puhtalt süntaktiline. Me võime formuleerida üldise ja puhtalt süntaktilise reegli, kuidas liikuda lausetelt nagu esimene lausetele nagu teine. Me võime samuti oletada, et meie subjektil on tajuorgan, mis põhjustab siis, kui tema juuresolekul lausutakse inglise keele lause “Mitte kõik tomatid pole punased”, selle, et temas salvestub sobivasse kasti mentaleesi lause

%John lausus lause “Mitte kõik tomatid pole punased”%.

Schiffer küsib, et kui isikul on selline tajuorgan ning mingi mehhanism, mis viib täide ülemineku esimest tüüpi lausetelt selles paaris teist tüüpi lausetele, kas ei olegi meil siis seletust sellele, kuidas too isik võib aru saada inglise keele lausete lausungitest? Ning kui seda süntaktilist operatsiooni kirjeldada asjakohase üldisusega, kas pole siis isikul võimet mõista inglise keele lauseid, mida ta kunagi varem ei ole kuulnud? Meil paistab seega olevat arusaamise seletus, mis mingil moel ei vihja keele tõeteooria — või mis tahes muu kompositsioonilise semantika* vormi — haaramisele või internaliseerimisele arusaaja poolt.

Kompositsioonilise semantika kaitsjad kalduvad vastama, et keelekasutaja võimet, mida on tarvis seletada, tuleb iseloomustada

*Kompositsiooniline semantika laias laastus on käsitlus, mille järgi terviklause semantilised omadused on pärit tema osade semantilistest omadustest ja nende osade kompositsioonireegleist. *Tlk.*

sisu hõlmavates terminites. Schifferi seletus seletab üldist võimet, mida on kirjeldatud süntaktiliselt mõttekeele tasemel. Tõepoolest on olemas korrelatsioon selliste lausete salvestuste vahel nagu

%John ütles, et mitte kõik tomatid pole punased%

ja mõtleja tajumise vahel, et

John ütles, et mitte kõik tomatid pole punased.

Meil on seletus üldisele võimele, mida on kirjeldatud sisu hõlmavates terminites, ainult siis, kui me lisame, et selle mõtleja jaoks on %tomat% tõene parajasti tomatite suhtes, %mitte A% on tõene siis, kui A pole tõene ja nõnda edasi. See täiendav seletus toetub siis mentaleesi väljendite tähenduse kohta käivatele tõdedele. Kuid edasi, kui isikus on mingi mehhanism, mis seab inglise keele väljendite representatsioonid vastavusse mentaleesi väljenditega ning neil väljenditel on teatavad rekursiivselt määratavad tähendused, kas pole see üheks inglise keele väljendite kohta käiva semantilise informatsiooni omamise viisiks? Kompositsiooniline semantik peaks ütleva, et kõige selle omamine ongi just üks viis, kuidas keelest arusaaja võib tugineda infole, mis on sätestatud keele tõeteoorias. Teised kompositsioonilised semantikud teevad vastavaid märkusi.

Vaevalt on see diskussiooni lõpuks. Seni on [väitluse] dialektika toonud esile, et peamine osa minimalisti ja tema oponendi vahelisest debatist seisneb vaidluses selle üle, mida on tarvis seletada ning mida mitte. Me toome selle kohta edaspidi veel näiteid. Rõhutades vajadust seletada võimeid nende sisu hõlmavate kirjelduste all teeb minimalismi oponent sagedasti tarvitatava käigu. See käik seisneb viites vajadusele seletada mõtlejate neid omadusi, mida individueeritakse relatsiooniliselt ning sagedasti keskkondlikult ja sotsiaalselt. Faktid kõneleja keelemõistmise kohta on selle nähtuse erijuhtum. Edaspidise diskussiooni käigus tuleb asuda suurema üldisusega küsimuse kallale, kas minimalist saab neid nähtusi rahuldavalt seletada. Kui väidetakse, et nad seda suudavad, siis on meil tarvis teada, kuidas. Kui nad seda ei suuda, siis jääb ikkagi alles positiivne väljakutse konstrueerida mudeleid ja filosoofilisi käsitlusi paremate seletusvahendite kohta.

2. Teine motivatsioon minimalismi sisukomponendi poolt on ontoloogiline, mure selle pärast, millist liiki asjad võiksid olla

struktureeritud entiteetidid, mis väidetavasti on terviklausete mõttekused (ming mõnede meelest ka "et..."-osalauseste osutused). See on valmistanud pikka aega muret Quine'ile. Ontoloogilist muret, mis seda minimalismi osa motiveerib, saab siiski sõnastada ilma ilmse biheiviorismita ning mentaalsuse madaldamiseta, mida võib leida mõnedest Quine'i kirjutistest. Muret tekitab see, et kui me vaatame eri liike entiteete, millega võiks samastada struktureeritud mõttekusi, siis on kandidaadid ühel või teisel kombel puudulikud. Et olukorda lühidalt kokku võtta: võimalike maailmade semantika pakutavad entiteetid paistavad olevat eristusjõult ebapiisavad, kui tahes peenelt me ka ei lõikaks; samas paistab toetumine lausetele endile sügavalt seletusjõuetu. Mõttekuse tõetingimuslik teoreetik avaldaks nende murede peale küllap imestust, et miks peaks mõttekust samastama mingit muud liiki asjadega. Meile on abstraktsete objektide teooriast hästi tuttav see üldine viis, kuidas naturaalarvude, hulkade või väljenditüüpide kohta käivale kõnepruugile võib anda tähenduse, sidudes need ontoloogiad eri identsus- ja individueerimiskriteeriumidega. Teoreetikule, kes kaldub mõttekusi või mõisteid individueerima nende valdamistingimuste alusel, on see paralleel eriti ahvatlev. Nii nagu naturaalarvu individueeritakse fundamentaalse tingimuse alusel omaduse jaoks omada vastavat arvu instantse, nii individueeritakse mõistet selle tingimuse alusel, mida mõtleja peab selle mõiste valdamiseks rahuldama. Kuid see paralleel ei piirdu üksnes valdamistingimuste entusiastidega. Üldisem idee on selles, et ontoloogiat saab legitimeerida, kui ta täidab teatud liiki rolli edukas teoorias ning jätkuvas praktikas — antud juhul arusaamise teoorias ning intentsionaalsete seisundite omistamises. See üldine idee on kasutuskõlbulik peaaegu kõikidele tulijatele.

3. Need esimesed kaks motivatsiooni tähendusminimalismi sisukomponendi poolt on suunatud igasuguse struktureeritud intentsionaalse sisu teooria vastu, mis toetab mõttekusemõistet või peab lubatavaks mingit selle rekonstruktsiooni. Kolmas võimalik motivatsioon on spetsiifilisem tõetingimuslikele teooriatele. Võidakse ette panna tulla tagasi käsitluse juurde, mida mainiti mõni lõik tagasi, kus kasutati tõemõistet lause-sisu paaride paikapanemiseks, kuid tegelikult mitte ühelgi sellisel viisil, mida ei saaks asendada interpreteerimata predikaadiga (sama kehtib

ka rahuldamisrelatsiooni kohta). Kas on midagi valesti vaatega, et tõesus ei mängi olemuslikku rolli ja et sisuomistused, mis maksimeerivad keelekasutajate mõistetavust, ongi kõik, mida me vajame? Tõetingimuste teoreetik peaks vastama, et see vaade ei pea vastu sellele detailsele uurimisele, milles seisneb mõisteta-
vus [*intelligibility*]. Selles mängib suurt osa ratsionaalsus, kuid näib, et suurt osa mõtte ratsionaalsusest saab kõige edukamalt filosoofiliselt selgitada, toetudes seostele ratsionaalse mõtleja ning mõistete ja sõnade osutuslike omaduste vahel. Me märkisime ju ba ühes eelmises punktis, et tõepäraseks seletuseks primitiivsete loogiliste printsiipide ja aksioomide omaksvõtmise ratsionaalsusele on see, et mõtleja valdab mingit implitsiitset kontseptsiooni nendega seotud loogiliste konstantide semantilistest omadustest. See on vaid üks paljudest juhtumitest. Isegi väheütlevas näites mõtlejast, kes liigub, et saavutada vaadet objektile teise nurga alt, kontrollimaks, kas see ikka on selline, nagu ta paistab, on tegu mõtlejaga, kelle ratsionaalsus on loomulikult seletatav väitega, et see on võimalus sellesama objekti omaduste kontrollimiseks, millest ta algselt mõtles. Paistab kahtlane, kas igasuguste uskumusi tekitavate praktikate ratsionaalsust ja õigustamist on võimalik seletada ilma, et neis nähtaks vahendeid selle kinnitamiseks või ümberlükkamiseks, et objektil on teatavad omadused või seosed, kusjuures kõiki neid — objekte, omadusi ja seoseid — käsitatakse osutuse, mitte mõttekuse tasemele kuuluvana. Võib oletada, et see kehtib ka deduktiivsete ja mittekonklusiiivsete arutlusvormide ratsionaalsuse kohta.

5.2. Minimalism tõe suhtes

Peamiseks väiteks minimalistlikus tõeteoorias — mis on tuntud ka liiasuse või deflatsioonistliku teooriana — on see, et sõna “tõene” tähenduse, rakendatuna mis tahes lausele ‘A’ keeles, kus see on kirjutatud, ammendab tema allumine skeemile

‘A’ on tõene siiss, kui ‘A’.

Just esitatud skeemi tuntakse tavaliselt jutumärgitustava [*disquotational*] skeemina. Kui välja arvata mõned paradoksaalsed juhtumid, siis nõustub igaüks, et kõik jutumärgitustava skeemi sobivad juhtumid on tõesed — kaasa arvatud ka mõned neist, kes

pole nõus minimalistliku teooriaga. Minimalistliku teooria eripäraks on väide, et allumine sellele skeemile on *kõik*, mida tähendab sellise lause puhul olla tõene.

Ma kõnelesin predikaadi "tõene" tähendusest avalikult, kuid isegi need, kes hoiduvad eksplitsiitset jutust tähenduste üle, peavad kuidagi tabama ammendavuse mõistet, mis on minimalistliku teooria eripäraks. Minimalistliku teooria sisu võidakse sõnastada näiteks järgmiselt: öelda, et selline lause 'A' on tõene, ei tähenda öelda rohkem, kui on öeldud A enda lausumisega (*modulo* lause enda olemasolu). Kui võetakse omaks see sõnastus, siis tuleb selgitada "ütlemist" mõnes ranges mõttes sellisel viisil, et oleks selge, et minimalistliku teooria väide läheb kaugemale pelgast jutumärgitustava skeemi üldisest korrektsusest.

Minimalistlik tõeteooria peab ilmselt ütleva midagi predikaadi "tõene" meiepoolse rakendamise kohta teiste keelte lausetele. Seda on püütud teha mitut moodi, tavaliselt tõlke mõistet kaasa haarates. Minimalismi teoreetik tahab kindlasti väita, et kui mingil teise keele lausel B on olemas tõlge inglise keelde, siis öelda, et B on tõene, on öelda, et A tõlge on tõene juba minimalistliku teooria poolt selgitatud tähenduses. Minimalist tõe suhtes on silmitsi ülesandega näidata, et me võime kasutada tõlkemõistet ilma, et me toetuksime seejuures sellisele tõemõistele, mida pole seletatud minimalistlikult. Tema seisukohta ei saaks aktsepteerida, kui ainsaks tõlke seletamise viisiks oleks öelda, et selleks on tarvis säilitada tõetingimusi sellises tähenduses, mida minimalistlik positsioon ei võimalda. See on tõsine küsimus, kuid ma ei aruta seda siin peamiselt seetõttu, et väga tõenäoliselt on see vastuväide hea parajasti siis, kui tõetingimuslik tähendusteooria on korrektne. Nii ei kaota me midagi, kui jääme selle keskse küsimuse juurde.

Tõetingimuslike tähendusteooriate ja minimalistliku tõeteooria vahel on otsene vastuolu. Kui selle väite tähenduse, et 'A' on tõene, ammendab tema samaväärsus A-ga, siis pole püüd seletada A tähendust tema tõetingimuste kaudu muud kui lihtsalt ringis liikumine. Dummett rõhutas seda asja enam kui kolmküm-

mend viis aastat tagasi ning lõpuks on see saanud ka laialdaselt aktsepteerituks.*

Minimalistliku tõeteooria ühitamatus tähenduse tõetingimusliku teooriaga on nagu kahe teraga mõõk. Need, kellele tõetingimuslik lähenemine on ainus arendatud ja usutav võimalus paljude loomuliku keele fragmentide jaoks, näevad selles vastuolus tõendit minimalistliku tõeteooria vastu. Tõetingimusteoreetikuid peaks innustama ka tõdemus, et paljud minimalistid tõe suhtes, nagu Horwich ja hiline Field, esitavad tähenduse kontseptuaalse rolli teooriaid, ja nagu ülal väidetud, vajavad just need teooriad kitsendusi tõe- ja osutusteooriatelt. Kuid olgu nende üldiste mõtiskluste kaal nii suur kui tahes, minimalisti väited ja nende konsekventsid väärivad ka otsesemat arutelu.

Üheks oluliseks vaidlusküsimuseks on jutumärgitustava skeemi instantside staatus. Tõeminimalisti jaoks on sellistel instantsidel nagu

“London on kärarikas” on tõene siiss, kui London on kärarikas primitiivsete aksioomide staatus — nad moodustavad osa “on tõene” implitsiitset definitsioonist. Tähenduse tõetingimusteoreetiku jaoks on asi teistsugune. Ta ütleb, et see viimati esitatud bikonditsionaal on midagi sellist, mida saab seletada. Seda seletavad sellised tõed: et

“London” osutab Londonile,

“on kärarikas” on tõene objekti kohta juhul, kui too on kärarikas

ja

Lause ‘ $F\alpha$ ’ on tõene siiss, kui predikaat F on tõene objekti suhtes, millele osutab α .

Tõetingimusteoreetik ütleb, et see on ehtne seletus, mis kehtib ka kontrafaktuaalses olukorras. Kui sõna “London” osutaks inglise keeles millelegi muule, siis oleksid ingliskeelsetel lausetel vormis “London on nii- ja naasugune” teistsugused tõetingimused. Nen-

*Vt M. Dummetti artiklit “Tõde” (orig. 1959) kogumikus *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski ja M. Laasberg. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999. *Tlk.*

de teistsugused tõetingimused oleksid osalt määratud korrektse osutusliku aksioomiga "Londoni" jaoks tolles kontrafaktsuaalses olukorras. See väide seletusest ei kehti mitte ainult individuaalse kõneleja-kuulja lause lausungist arusaamise kohta — teema, mida arutati kolmandas punktis —, vaid sotsiaalse keele enda lause suhtes. Sel lausel on see tõetingimus, mis tal on, tema komponentide osutuslike omaduste tõttu.

Nii väitmine ei tähenda ühes olulises mõttes lausete prioriteedi eitamist tähenduse seletamisel. Väita, et mõnel üksikväljendil on teatav tähendus, on väita, et ta annab teatava panuse selle terviklause tähendusse, kus ta esineb. Ent see on täiesti kooskõlas selle konkreetse panusega, mille annab spetsiifiline sõna selle kompleksse lause tähenduse seletamisse, kus ta esineb. Tõepoolest, terviklause omaduste koostisosalise [*componential*] seletuse printsiibi üldine idee ei saa olla põhimõtteliselt vastumeelt nendele minimalistidele tõe suhtes, kes on ühtlasi tähenduse kontseptuaalse rolli teoreetikud. Kõik usutavad kontseptuaalse rolli teooriad, mida on välja pakutud, on koostisosalised selles tähenduses. Nad on kohustatud pooldama väidet, et terviklause kontseptuaalse rolli seletus on määratud teda moodustavate üksikväljendite kontseptuaalsete rollide poolt.

Ometi võib esineda kahtlust, kas tõeminimalist ikkagi esitab tõetingimusteoreetikust parema käsitluse jutumärgitustava printsiibi instantside ja selliste vastavate jutumärgitustavate ("homofooniliste") printsiipide epistemiilise staatuse kohta nagu see, et "London" tähistab Londonit. Kui need printsiibid järelduvad vastavalt tõe ja osutuse implitsiitsetest definitsioonist, siis poleks üllatav, kui neil oleks suhteliselt aprioorne staatus, nagu neil õigupoolest paistabki olevat. Siiski oleks ekslik arvata, et seletus sellele aprioorsele staatusele välistaks kõik muu peale minimalistliku tõeteooria. Ka tõetingimusliku teooria kohaselt võib igaüks, kes mõistab nime "London", teada ilma edasise infota, et "London" osutab mis tahes objektile siiss, kui see objekt on London. Selle informatsiooni sobivas valdamises seisneb tähenduse tõetingimusliku käsitluse järgi selle nime mõistmine. Vastavad asjaolud kehtivad ka teiste printsiipide staatuse kohta, mida kasutatakse seletamiseks, miks on tõene, et "London on kärarikas" on tõene siiss, kui London on kärarikas. Järelikult pole vastuolu seisu-

kohal, et jutumärgitustava skeemi instantsid on eksplitseeritavad, ning sellel, et neil on aprioorne staatus.

Ka palju muud on kaalul minimalistliku tõeteooria ja tõetingimuslike tähendusteooriate vahel. Ma lõpetan selle punkti mainides kahte väljakutset, millest kumbki käib ühe vaate kohta neist kahest. Me märkisime juba, et osutusseostel paistab olevat osa selle seletamise juures, mida tähendab mõtte puhul olla ratsionaalselt mõistetav. Kui see on nii, siis on neil täita roll mõtte ja tegevuse psühholoogilisel seletamisel ning tõeminimalistile jääb ülesandeks uurida, kas ta on tõepoolest võimeline esitama usutavat kirjeldust sellele rollile ilma, et ta kasutaks osutuse ja tõe mõistet, mis on sisukamad, kui minimalistlik seisukoht lubab.

Teine väljakutse on tähenduse tõetingimusteoreetikule. Kuna tõe- ja osutusemõistet nii, nagu neid kasutatakse neis tähenduse teooriates, mille ta esitab konkreetsete keelte jaoks, ei tohi konstrueerida minimalistlikult, siis tuleb meil öelda rohkem selle kohta, milles seisneb meie arusaamine nendest avatud mõistetest, mis rakenduvad igale keelele. (Nad rakenduvad nii nendele keeltele, mida me mõistame, kui nendele, mida me ei mõista, ja isegi nendele, mida me ei hakka kunagi mõistma.) Üheks lähenemiseks ülesandele seletada meie arusaamist nendest avatud mõistetest on alustada selle uurimisest, millised omadused peaksid olema tõepredikaadil, et hea tõlgendamisteooria võiks panna paika tema rakendamise tingimused kasutatava keele lausetele. Selline tee, mida on uurinud Wiggins, valgustab kindlasti teataval kombel asja. Tõe omadused, mis seda liiki uurimisest väidetavasti ilmnevad, ei ole spetsiifilised konkreetse keele jaoks, vaid kehtivad tõe kohta üldiselt.

Teist liiki lähenemine üldisele tõemõistele on samuti võimalik — teise lähenemise võimalikkus peitub tegelikult implitsiitselt juba asja piiritletud lähenemises. Peab leiduma mingi vastus küsimusele “Kas on olemas mingi avatud üldise tõemõiste loomusest pärinev seletus selle kohta, *miks* peab hea tõlgenduse rahuldav käsitlus panema paika just nimelt tõepredikaadi rakenduse?”. Paistab, et vastavalt asja loomusele tuleb seda küsimust vastates tugineda üldise tõemõiste tunnustele, mis kõnelevad enamast kui ainult tema rollist tõlgenduses. Tõepoolest, arutlused tõepredikaadi loomusest, mis toetuvad tema rollile tõlgenduses, kalduvad

erinevatel puhkudel tuginema mingile eelnevale arusaamale üldisest tõemõistest, mis ise vajab edasist selgitust.

Ühelt poolt usutav käsitlus osutuse ja tõe vahelise seose kohta ning teisalt mõistevaldamise teooria on täiesti üldised ja ei ole piiratud vaid ühe konkreetse keelega. Ma panin ette, et mõistetel on nood semantilised väärtused (osutused), mis panevad nende valdamistingimustes mainitud uskumuste moodustamise praktikaid tekitama tõeseid uskumusi ning teevad neis mainitud järelenduslikud printsiibid alati tõesust-säilitavaks. Ma panin samuti ette, et miski on ehne mõiste vaid siis, kui leidub semantilise väärtuse omistus temale, mis rahuldab neid tingimusi. Keele edukas tõlgendus peab seega ütleva, milliseid mõisteid väljendavad selle keele sõnad. Eelnevate argumentide järgi peab ta määrama ära ka osutuste omistuse (vastavalt sellele viisile, kuidas maailm on) ja seeläbi ka tõetingimuste omistamise.

Üldise tõemõiste mitmed esiletükkivad tunnused tulenevad otsestest neist argumentidest. Üheks selliseks tunnuseks on, et igaüht, kes kasutab tähenduslikku väljendit, tuleb pidada püüdlevaks tõe poole seda väljendit sisaldava siira lausungiga. Iga mõiste jaoks, mis omistatakse sellele väljendile ta mõttekusena, leidub vastav käsitlus selle kohta, millega peab olema tegu, et miski saaks olla selle väljendi osutuseks, käsitlus, mis paneb tõesust tekitama uskumuste moodustamise protseduure, mida on mainitud selle mõiste valdamistingimuses, kusjuures seda valdamistingimust rahuldab mõtleja, kes väljendit mõistab. Seega on paratamatult nii, et mõtlejat peetakse oma väljendit sisaldava siira lausungi tõesuse poole püüdlevaks nendel kesksetel juhtudel, mil tema otsustused on vastavuses valdamistingimusega. Ülejäänud juhtudelt nõutakse, et neil oleksid sobivad, ratsionaalsed, tõe suunatud seosed kesksete juhtudega.

Sama laadi allikad pakuvad seletuse ka laialt aktsepteeritud asjaolule, et mingi kindla otsustuse korrektsus ei saa kunagi seisneda selle otsustuse tegemises. Isegi kui mingitel erilistel juhtudel ei saa otsustus olla ekslik, on see nii alati seetõttu, et saab näidata, et sellised otsustused, võib-olla siis, kui neid tehti teatavatel põhjustel, tagasid ühel või teisel viisil nende korrektsuse tingimuse kehtivuse. Mõistete teooria, mis on osutuslikult kitsendatud sellisel viisil, nagu ma eelnevalt väitsin, ütleb, et see on nii sellepärast,

et ehtsa otsustuse korrektsus sisaldab alati mingi osutusetaseme nõude täitmist, mõnda tingimust objektide, sündmuste, omaduste ja suhete kohta.

Ruumipiirangud kohustavad mind katkestama siin selle niigi põgusa piirtluse. Lõpetuseks väljendan ma lootust, et mõned lugejad tunnevad vajadust jätkata nende küsimuste uurimist üldise tõemõiste ja tema seoste kohta osutuse ja mõistevaldamise üldiste mõistetega. Need seosed pole kasutamata tagavara mitte ainult tähendus- ja sisuteoorias, vaid ka epistemoloogias ning metafüüsikas.

BIBLIOGRAAFIA

1. Klassikaline tõetingimuslik tees

Esimesed viis esseed Davidsoni kogumikus *Inquiries into Truth and Interpretation* (Uurimused tõest ja tõlgendusest; 1984) visandavad tema kontseptsiooni tõetingimusliku tähendusteooria sobivast vormist konkreetsele keelele. Davidson (1990) arendab oma kontseptsiooni edasi, vastates kriitilistele aruteludele. Davidsonliku lähenemise rakendused ja küsimused selle kohta moodustavad esseede ainese kogumikus Evans ja McDowell 1976. Edasisi arendusi on ka kogumikus Davidson ja Harman 1975. Konstrukttiivne ülevaade tervest lähenemisest koos paljude rakendustega on Davies 1981. Uurimist väärrib ka Tarski pikk originaalne esse "The Concept of Truth in Formalized Languages" (Tõemõiste formaliseeritud keeltes; kogumikus Tarski 1983). Platts 1997 on kergem sissejuhatus tõeteooriate formaalsetesse aspektidesse. Teine hea sissejuhatus on Engel 1991. Blackburn (1984) esitab laiema sissejuhutuse. Tõsise huvilise jaoks on Frege teose *Basic Laws of Arithmetic (Grundgesetze der Arithmetik, Aritmeetika põhilised seadused; 1964)* §32 ja samas raamatus eelneva materjali lugemine valgustav nii iseenesest kui ka siis, kui seda vaadelda seoses Frege seisukohtadega õigustuse osas.

Frege suurepärane esse "Thoughts" ("Der Gedanke: Eine logische Untersuchung", Mõte: Loogiline uurimus; 1977) on praegu loetav sama elavalt, kui ta pidi olema kaheksakümmend aastat tagasi, tema avaldamise ajal. "On Sense and Reference" ("Über Sinn und Bedeutung", Mõttekusest ja osutusest; 1993) on samuti kergesti loetav nendele, kes selles vallas on algajad. Praegu on olemas ulatuslik õpetatud kirjandus Frege mõttekusemõiste kohta. Dummetti teedrajavad käsitlused (1973, 1981) on paljude arutluste keskpunktiks. Burge (1979b, 1990) rõhutab

Frege mõttekusekontseptsiooni teisi aspekte. Mõttekusemõiste mõjuka edasiarenduse, iseäranis demonstratiividele ja indeksikaalidele rakedatult, võib leida teosest Evans 1982. Frege-tõlgendusi sisaldava kirjanduse paremik ei paku kindlasti ainult ajaloolist huvi. Paljud kõige huvitavamad ja esileküündivamad selle Frege mõiste tunnused hõlmavad selliseid mõtte ja mõistuse aspekte, mille kohta meie praegune filosoofiline arusaamine on äärmiselt ebaühtlane.

Tõeteoreetilise semantikaga lähedalt seotud, kuid olulistes küsimustes sellest lahknev lähenemine on Barwise'i ja Perry situatsioonisemantika, mis on esitatud nende ühises raamatus (1983).

2. Mis teeb semantilise aksioomi korrektseks?

Selle ülesande olulisust, kuidas vaadelda meie arusaamist keelest, mille kohta meil puuduvad varasemad teadmised ja mille jaoks ei ole üldkehtivaid tõlkeprotseduure, on rõhutanud Quine (1960). Teda huvitas pigem tõlkekäsiraamatu konstrueerimine keele jaoks kui tähenduse teooria. Artiklid "Radical Interpretation" (Radikaalne tõlgendus) ja "Belief and the Basis of Meaning" (Uskumus ja tähenduse alus), mõlemad raamatus Davidson 1984, summeerivad Davidsoni vaateid printsiipide kohta, mis on korrektse tähendusteooria aluseks. Sammu heauskusprintsiiibi juurest humaansuseprintsiiibi poole soovitab Grandy (1973) ning edasi toetavad seda kaalutlused artiklis McGinn 1977. Dummetti vaated tagasihoidlikkusele on antud artiklis "What is a Theory of Meaning? (I)" (Mis on tähendusteooria? (I)), kogumikus *The Seas of Language* (Keelevood; 1993). McDowell'i vastus "In Defense of Modesty" (Tagasihoidlikkuse kaitseks) koos Dummetti vastusega on Tayloriga kogumikus (1987). McDowell naaseb debati juurde artiklis "Another Plea for Modesty" (Veel tagasihoidlikkuse kaitseks; 1997); tema subjektivism intentsionaalse sisu suhtes on visandatud artiklis "Functionalism and Anomalous Monism" (Funktsionalism ja anomaalne monism; 1986a). Mõõdukat tagasihoidmatust on katsetanud Peacocke (1992).

3. Semantilised aksiomid ja arusaamise seletamine

Arutlustel keelemõistja suhte üle tema keele korrektse semantilise teooria semantiliste aksiomidega oli vähemalt kaks allikat. Esimeseks stiimuliks nende teemade üle mõtlemisel oli lähedalt seotud küsimus mõtleja psühholoogilisest seosest tema keele korrektse süntaktilise teooria aksiomidega. Chomsky väitis, et tavakõnelejad teavad varjatult või vähemalt kognitseerivad* neid semantilisi reegleid. Te-

*Kui Chomsky kasutas kõneleja ja tema keele reeglite vahelise seose kirjeldamiseks mõistet "vaikiv teadmine" [*tacit knowledge*], siis heideti

ma positsiooni paljude esituste seast vaadake kahte (Chomsky 1980, 1986). Kolm mõjukat Chomsky positsiooni kriitikat on antud artiklites Quine 1970, Stich 1971 ja Soames 1984. Teiseks stiimuliks nende teemade üle mõelda oli semantilistele teooriatele töeteoreetilise lähenemise arendamine Davidsoni poolt. Kui on olemas eksplitsiitne, selge kontseptsioon semantilisest reeglist, siis on küsimus mõistja seosest sellega, mis seal sätestatud, vähemalt terava selgusega formuleeritav. Olulise panuse selle küsimuse lahendamise suunas on andnud Davies (1981, ptk III ja IV; ning tema 1987. a artikkel) ning Evans (1981). Keele kui sotsiaalse objekti olulisuse kohta vt Dummett 1986 ja Wiggins 1997. Davidson (1986) kaitseb hoopis teistsugust seisukohta ja see artikkel sisaldab ka tema eivatavat seisukohta selle suhtes, et keel on olemas, "kui keel on midagi sellist, nagu paljud filosoofid ja lingvistid on oletanud" (lk 446).

Seisukohta, mis omistab kõnelejatele teadmise semantilistest aktsioonidest, vt Higginbotham 1991. Sellise vaate arendust, mille järgi semantilised teooriad ei puutu mitte kuidagi keelelise arusaamise seletamisse, vt Schiffer 1986, 1991 ning samuti materjali käesoleva artikli viiendas punktis. Nende küsimuste hiljutiste arutluste sõnastuse radikaalselt skeptilist käsitlust vt raamatust Baker ja Hacker 1984.

4. Kontseptuaalse rolli teooriad: autonoomsus ja seletus

Lai valik kontseptuaalse rolli teooriaid saab esile toodud, kui lugeja vaatab teoseid Sellars 1974, Harman 1974, 1982, Field 1977, 1994, Block 1986, Horwich 1990, Peacocke 1992 ja Brandom 1994. Need autorid on radikaalselt erinevad arendatud kontseptuaalse rolli teooriate pooldest ning oma vaadete pooldest kontseptuaalse rolli teooriate ja tõe-tingimuslike teooriate vahekorrale. Nagu märgitud põhitekstis, on sisu verifikatsioonistlikud ja kriteeriumiteooriad kontseptuaalse rolli teooriate erijuhud. Mõnda küsimust nende arendamisel arutatakse artiklis Dummett 1976, McDowell 1982 ja essees kriteeriumide üle raamatus

talle ette, et sellise olukorra kirjeldamiseks, kus isik ei suuda keelereegleid teadvustada või neid väljendada ega nende suhtes korrektsuse standardit omada, küll aga on võimeline keelt grammatiliselt kasutama, ei sobi kasutada "teadmise" mõistet. Vastuseks kasutas Chomsky sama asja kirjeldamiseks "kompetentsi" mõistet, kuid et sellestki kiputi valesti aru saama, võttis ta kasutusele täiesti uude termini "kognitsee-rima" [*cognize*], millel ühtki olemasolevat segavat tähendust ei olevat. *Tlk.*

Wright 1993. Selle seisukoha klassikalist esitust, et mitte ühtki tõenduslikku seost ei saa tähenduse individueerimisel välja tuua kanoonilisena, vt Quine 1961, 1976.

Anti-individualistlike vaadete mõjukad näited ja esitused on antud artiklis Putnam 1975, Burge 1979a, 1982, McDowell 1986b. Kontseptuaalsete rollide autonoomsuse küsimuse kohta vt Peacocke 1993 ja sellele vastupidist seisukohta vt Skorupski 1993. Küsimuse kohta, kas haaratud mõttekusel on omadusi, mis ulatuvad väljapoole sellest, mis on fikseeritud hariliku arusaamisega, vt Burge 1990, Peacocke 1996, Peacocke [ilmumas].

5. Minimalismi väljakutsed

Teooriat, et ei saa olla olemas tõeseid, sisukaid tähendusteooriaid, on arendatud Schifferi teoses *Remnants of Meaning* (Tähenduse riismed; 1987). See raamat sisaldab detailset kriitikat olemasolevate teooriate kohta ning autor oli kunagi ühe sellise teooria peamine kaitsja. Johnston (1988) arendab samuti minimalistlikku vaadet tähendusele; Schiffer (1988) kommenteerib Johnstoni positsiooni. Schiffer [ilmumas] piiritleb tema kõige värskemaid vaateid. Tõe liiasuse või parem, minimalistlikku teooriat on eri aegadel kaitsnud Frege (väga küsitava kooskõlaga), Ramsey, hiline Wittgenstein, Ayer, varane Strawson, Quine ja Field. Üks kõige arendatumaid ja allikarikkamaid minimalistliku tõeteooria kaitseid on antud raamatus Horwich 1990, kust lugeja leiab viiteid ka varasemale kirjandusele, ja artiklis Field 1994. Fieldi artikkel asetab tema minimalistliku positsiooni versiooni laiemasse tähenduse ja tõe deflatsioonilisse kontseptsiooni. Kuna ma selgesti kaitsen selles kriitilises essees tähenduse tõeteoreetilist kontseptsiooni, siis võiks lugejale vastupidise vaatega tutvumiseks tungivalt soovitada Horwichi ja Fieldi kirjutisi. Wiggins vaateid võib leida tema 1991. a artiklist.

Edasised teemad

Kirjandust tõeteoreetiliste lähenemiste kohta tuleb loomulikult lugeda üheskoos töödega singulaarse osutuse teooria kohta. Kripke 1980 ja Kaplan 1989 on kaks kõige kuulsamat ja mõjukamat kirjutist pärast 1945. aastat. Kirjanduse kriitilised ülevaated kuni nende avaldamise ajani on Davies 1981 ja Salmon 1986. Kirjelduste kohta käiva töö põhjalik kriitiline arutelu on antud Neale'i raamatus *Descriptions* (1990).

Põhiosa eelnenud arutlusest jättis eksplitsiitselt vaatluse alt välja Grice'i lähenemise keelilesele tähendusele. Grice'i originaalartikkel (1957) on üks parimaid sissejuhatusi ja arendusi programme, mida on piiritletud Schiffer (1972) enne oma meelemuutust, millest annab

tunnistust *Remnants of Meaning* (Täheenduse riismed; 1987), kus ta seda ka seletab. Avramides (1989) pakub mõistvalt kriitilise ülevaate lähenemisele. Sellest küllaltki erinevat lähenemist keelelisele tähendusele on arendanud Searle (1969). Olulist alternatiivi, loomuliku valiku mehhanismidel põhinevat seletust keelelisele tähendusele, on arendatud ühes Millikani 1984. a teose peatükkidest.

Quine (1960) on kuulnud väite poolest, et tõlge on radikaalselt määratu. Olulised kriitilised arutlused tema põhjenduste üle on Chomsky 1969 ja Evans 1985. Field (1974) arutleb selle üle, milline on semantikateooria korrektnete viis määramatuse käsitlemiseks juhul, kui see on olemas.

Kripke arutlus reegli järgimisest (1982) ning Wittgensteini argumentid nii, nagu need Kripket rabasid, tekitasid plahvatusliku huvi selle teema vastu. Wittgensteini mõttekäike selle üle on seletanud ka Fogelin (1976) ja Wright (1980). Nõuded, mida Kripke rõhutas ja eriti tähenduse normatiivne mõõde on jätnud püsiva jälje vaimu- ja keelefilosoofiale. Boghossian (1989) pakub originaalse kriitilise arutluse Kripke argumentide mõju üle.

Küsimus sellest, kuidas korrektselt mõista mõtte ja keele vahelist seost, on läbi põimunud kõigi peamiste üllalarutatud positsioonidega tähendusteoorias. Üsna erinevaid vaateid arendavad Davidson (1975) ja Dummett (1993a). Lugeja võiks tahta reflekteerida mõõduka tagasihoidmatuse positsiooni seose üle selle teemaga, nagu seda positsiooni on piiritletud ülal põhitekstis teises punktis.

Ülevaate tööst pragmaatikas annab Davise lugemik (1991). Mõned varasemad tööd on avaldatud Searle'i, Kieferi ja Bierwischi toimetatud kogumikus (1980). Lähenemine, mida arendasid Sperber ja Wilson (1995), on samuti palju tähelepanu pälvinud.

Kui põhiteeksti oleks jätkatud, oleks järgmisena mõistagi tulnud vaatluse alla massiivne realismiteema. Dummetti kogumik (1978) ja raamat (1991) ning Wrighti kogumik (1993) ja loengud (1992) visandavad mõned antirealistlikud väljakutsed ning lähenemised. Mitmesuguseid realistlikke vastuseid — mõnikord rohkem kui ühe vastuse samalt autorilt — võib leida teoseist McDowell 1976 ja 1978, Putnam 1978, Peacocke 1986b ja Campbell 1994.

Kirjandus

- A v r a m i d e s , Anita 1989. *Meaning and Mind: An Examination of a Gricean Account of Meaning*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- B a k e r , Gordon, Peter H a c k e r 1984. *Language, Sense and Nonsense*. Oxford: Blackwell
- B a r w i s e , Jon, John P e r r y 1983. *Situations and Attitudes*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- B l a c k b u r n , Simon 1984. *Spreading the Word: Groundings in the Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press
- B l o c k , Ned 1986. Advertisement for a Semantics for Psychology. — *Midwest Studies in Philosophy, X: Studies in the Philosophy of Mind*. Ed. by P. A. French, T. E. Uehling and H. K. Wettstein. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 615–678
- B o g h o s s i a n , Paul 1989. The Rule-Following Considerations. — *Mind*, vol. 98, pp. 507–549
- B r a n d o m , Robert 1994. *Making it Explicit: Reasoning, Representing and Discussive Commitment*. Cambridge, Mass.
- B u r g e , Tyler 1979a. Individualism and the Mental. — *Midwest Studies in Philosophy, IV: Studies in Metaphysics*. Ed. by P. A. French, T. E. Uehling and H. K. Wettstein. Minneapolis: University of Minnesota Press
- B u r g e , Tyler 1979b. Sinning against Frege. — *Philosophical Review*, vol. 88, pp. 398–432
- B u r g e , Tyler 1982. Other Bodies. — *Thought and Object*. Ed. by A. Woodfield. Oxford: Oxford University Press
- B u r g e , Tyler 1990. Frege on Sense and Linguistic Meaning. — *The Analytic Tradition*. Ed. by D. Bell and N. Cooper. Oxford: Blackwell
- C a m p b e l l , John 1994. *Past, Space and Self*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- C h o m s k y , Noam 1969. Quine's Empirical Assumptions. — *Words and Objections: Essays on the Work of W. V. Quine*. Ed. by D. Davidson and J. Hintikka. Dordrecht: Reidel
- C h o m s k y , Noam 1980. *Rules and Representations*. Oxford: Blackwell
- C h o m s k y , Noam 1986. *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Praeger
- C u s s i n s , Adrian 1990. The Connectionist Construction of Concepts. — *The Philosophy of Artificial Intelligence*. Ed. by M. Boden. Oxford: Oxford University Press
- D a v i d s o n , Donald 1975. Thought and Talk. — *Mind and Language*. Ed. by S. Guttenplan. Oxford: Oxford University Press

- Davidson, Donald 1984. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press
- Davidson, Donald 1986. A Nice Derangement of Epitaphs. — *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Ed. by E. LePore. Oxford: Blackwell
- Davidson, Donald 1990. The Structure and Content of Truth. — *Journal of Philosophy*, vol. 87, pp. 279–328
- Davidson, Donald, Gilbert Harman (eds.) 1975. *The Logic of Grammar*. Encino, Calif.: Dickenson
- Davies, Martin 1981. *Meaning, Quantification, Necessity: Themes in Philosophical Logic*. London: Routledge & Kegan Paul
- Davies, Martin 1987. Tacit Knowledge and Semantic Theory: Can a Five Per Cent Difference Matter? — *Mind*, vol. 96, pp. 441–462
- Davis, Stephen (ed.) 1991. *Pragmatics: A Reader*. New York: Oxford University Press
- Dummett, Michael 1973. *Frege: Philosophy of Language*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1976. What is a Theory of Meaning? (II). — *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Ed. by G. Evans and J. McDowell. Oxford: Oxford University Press
- Dummett, Michael 1978. *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1981. *The Interpretation of Frege's Philosophy*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1986. A Nice Derangement of Epitaphs: Some Comments on Davidson and Hacking. — *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Ed. by E. LePore. Oxford: Blackwell
- Dummett, Michael 1991. *The Logical Basis of Metaphysics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Dummett, Michael 1993a. *Origins of Analytical Philosophy*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1993b. *The Seas of Language*. Oxford: Oxford University Press
- Engel, Pascal 1991. *The Norm of Truth: An Introduction to the Philosophy of Logic*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf
- Evans, Gareth 1981. Semantic Theory and Tacit Knowledge. — *Wittgenstein: To Follow a Rule*. London: Routledge
- Evans, Gareth 1982. *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press
- Evans, Gareth 1985. Identity and Predication. — G. Evans. *Collected Papers*. Oxford: Oxford University Press

- E v a n s , Gareth, John M c D o w e l l (eds.) 1976. *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Oxford: Oxford University Press
- F i e l d , Hartry 1974. Quine and the Correspondence Theory. — *Philosophical Review*, vol. 85, pp. 200–228
- F i e l d , Hartry 1977. Logic, Meaning and Conceptual Role. — *Journal of Philosophy*, vol. 74, pp. 347–375
- F i e l d , Hartry 1994. Deflationist Views of Meaning and Content. — *Mind*, vol. 103, pp. 249–285
- F o g e l i n , Robert 1976. *Wittgenstein*. London: Routledge
- F r e g e , Gottlob 1964. *The Basic Laws of Arithmetic (1893–1903)*. Trans. M. Furth. Berkeley: University of California Press
- F r e g e , Gottlob 1977. Thoughts (1918). — G. Frege. *Logical Investigations*. Ed. by P. T. Geach, trans. P. T. Geach and R. Stoothoff. Oxford: Blackwell. [Eesti k “Möte: üks loogiline uurimus.” — *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 54–77]
- F r e g e , Gottlob 1993. On Sense and Reference (1892). — *Meaning and Reference*. Ed. by A. Moore. Oxford: Oxford University Press. [Eesti k “Tähendusest ja osutusest.” — *Akadeemia*, 1995, nr 1, lk 87–108; samuti teoses *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 22–43]
- G r a n d y , Richard 1973. Reference, Meaning and Belief. — *Journal of Philosophy*, vol. 70, pp. 439–452
- G r i c e , H. Paul 1957. Meaning. — *Philosophical Review*, vol. 66, pp. 377–388. [Eesti k “Tähendus.” — *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 220–231]
- H a r m a n , Gilbert 1974. Meaning and Semantics. — *Semantics and Philosophy*. Ed. by M. Munitz and P. Unger. New York: New York University Press
- H a r m a n , Gilbert 1982. Conceptual Role Semantics. — *Notre Dame Journal of Formal Logic*, vol. 23, pp. 242–256
- H i g g i n b o t h a m , James 1991. Truth and Understanding. — *Iyyun, The Jerusalem Philosophical Quarterly*, vol. 40, pp. 271–288
- H o r w i c h , Paul 1990. *Truth*. Oxford: Blackwell
- J o h n s t o n , Mark 1988. The End of the Theory of Meaning. — *Mind and Language*, vol. 3, pp. 28–42
- K a p l a n , David 1989. Demonstratives. — *Themes from Kaplan*. Ed. by J. Almog, J. Perry and H. Wettstein. New York: Oxford University Press
- K l e e n e , S. C. 1971. *Introduction to Metamathematics*. Amsterdam: North-Holland

- Kripke, Saul 1980. *Naming and Necessity*. Oxford: Blackwell
- Kripke, Saul 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. [Eesti k katkend: "Reegleist ja privaatekelest." — *Täendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 332–357]
- McDowell, John 1976. Truth Conditions, Bivalence and Verificationism. — *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Ed. by G. Evans, J. McDowell. Oxford: Oxford University Press
- McDowell, John 1978. On "The Reality of the Past". — *Action and Interpretation*. Ed. by C. Hookway and P. Pettit. Cambridge: Cambridge University Press
- McDowell, John 1982. Criteria, Defeasibility and Knowledge. — *Proceedings of the British Academy*, vol. 68, pp. 455–479
- McDowell, John 1986a. Functionalism and Anomalous Monism. — *Actions and Events: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Ed. by E. LePore, B. McLaughlin. Oxford: Blackwell
- McDowell, John 1986b. Singular Thought and the Extent of Inner Space. — *Subject, Thought and Context*. Ed. by J. McDowell, P. Pettit. Oxford: Oxford University Press
- McDowell, John 1998. Another Plea for Modesty. — J. McDowell. *Mind, Value and Reality*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- McGinn, Colin 1977. Charity, Interpretation and Belief. — *Journal of Philosophy*, vol. 74, pp. 521–535
- Millikan, Ruth Garrett 1984. *Language, Thought and Other Biological Categories*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Neale, Stephen 1990. *Descriptions*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Peaocke, Christopher 1986a. Explanation in Computational Psychology: Language, Perception and Level 1.5. — *Mind and Language*, vol. 1, pp. 101–123
- Peaocke, Christopher 1986b. *Thoughts: An Essay on Content*. Oxford: Blackwell
- Peaocke, Christopher 1992. *A Study of Concepts*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Peaocke, Christopher 1993. Proof and Truth. — *Reality, Representation and Projection*. Ed. by J. Haldane, C. Wright. New York: Oxford University Press
- Peaocke, Christopher 1994. Content, Computation and Externalism. — *Mind and Language*, vol. 9, pp. 303–335

- Peacocke, Christopher 1996. Can Possession Conditions Individuate Concepts? — *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. 56, pp. 433–460
- Peacocke, Christopher [ilmumas]. Implicit Conceptions. — *Philosophical Issues*, ix. Ed. by E. Villaneuva. Atascadero, Calif.: Ridgeview Publishing
- Platts, Mark 1997. *Ways of Meaning: An Introduction to a Philosophy of Language*. 2nd ed. Cambridge, Mass.
- Putnam, Hilary 1975. The Meaning of “Meaning”. — H. Putnam, *Mind, Language and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press. [Eesti k “Tähenduse’ tähendus”, katkend. — *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 323–331]
- Putnam, Hilary 1978. *Meaning and the Moral Sciences*. London: Routledge
- Quine, Willard Van Orman 1960. *Word and Object*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Quine, Willard Van Orman 1961. Two Dogmas of Empiricism. — *From a Logical Point of View*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. [Eesti k “Empirismi kaks dogmat.” — *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 194–219]
- Quine, Willard Van Orman 1970. Methodological Reflections on Current Linguistic Theory. — *Semantics of Natural Language*. Ed. by D. Davidson, G. Harman. Dordrecht: D. Reidel
- Quine, Willard Van Orman 1976. Carnap and Logical Truth. — *The Ways of Paradox and Other Essays*. 2nd ed. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. [Eesti k “Carnap ja loogiline tõde.” — *Akadeemia*, 1998, nr 6, lk 1215–1244]
- Salmon, Nathan 1986. *Frege’s Puzzle*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Schiffner, Stephen 1972. *Meaning*. Oxford: Oxford University Press
- Schiffner, Stephen 1986. Compositional Semantics and Language Understanding. — *Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends*. Ed. by R. Grandy, R. Warner. Oxford: Oxford University Press
- Schiffner, Stephen 1987. *Remnants of Meaning*. Cambridge, Mass.: MIT Press. [Eesti k on selle esimene ptk: “Semantiline, psühholoogiline ja füüsikaline.” — *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk 358–381]

- Schiff er, Stephen 1988. Reply to Comments. — *Mind and Language*, vol. 3, pp. 53–63
- Schiff er, Stephen 1991. Does Mentalese Have a Compositional Semantics? — *Meaning in Mind: Fodor and His Critics*. Ed. by B. Loewer, G. Rey. Oxford: Blackwell
- Schiff er, Stephen [ilmumas]. Meaning and Concepts. — *Lingua e Stila*
- Searle, John 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Searle, John, F. Kiefer, M. Bierwisch (eds.) 1980. *Speech Act Theory and Pragmatics*. Dordrecht: Reidel
- Sellars, Wilfrid 1974. Meaning as Functional Classification. — *Synthese*, vol. 27, pp. 417–437
- Skorupski, John 1993. Anti-Realism, Inference and the Logical Constants. — *Reality, Representation and Projection*. Ed. by J. Hal dane, C. Wright. New York: Oxford University Press
- Somes, Scott 1984. Linguistics and Psychology. — *Linguistics and Philosophy*, vol. 7, pp. 155–179
- Sperber, Dan, Deirdre Wilson 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell
- Stich, Stephen 1971. What Every Speaker Knows. — *Philosophical Review*, vol. 80, pp. 476–496
- Tarski, Alfred 1983. *Logic, Semantics, Metamathematics: Papers from 1923 to 1938*. Indianapolis: Hackett
- Taylor, Barry (ed.) 1987. *Michael Dummett: Contributions to Philosophy*. Dordrecht: Nijhoff
- Wiggins, David 1991. What would be a Substantial Theory of Truth? — D. Wiggins. *Needs, Values, Truth*. 2nd ed. Oxford: Blackwell
- Wiggins, David 1997. Languages as Social Objects. — *Philosophy*, vol. 72, pp. 499–524
- Wright, Crispin 1980. *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics*. London: Duckworth
- Wright, Crispin 1992. *Truth and Objectivity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Wright, Crispin 1993. *Realism, Meaning and Truth*. Oxford: Blackwell

CHRISTOPHER ARTHUR BRUCE PEACOCKE (sünd. 22. mail 1950 Birminghamis). Inglise filosoof. Lõpetanud 1971. aastal Oxfordi ülikoolis PPE — filosoofia, poliitika ja majanduse ühendprogrammi. Samast ülikoolist sai 1974. a BPhil kraadi filosoofias ja 1979. aastal doktorikraadi (DPhil) filosoofias. 1973–1975 oli *Junior Research Fellow* (uurimisstipendiaat) Queens'i kolledžis Oxfordis ning aastatel 1975–1979 *Prize fellow* (auhinnastipendiaat) Oxfordi All Souls'i kolledžis. Viimane on väga hinnatud stipendium, mis tagab täieliku ülalpidamise ja akadeemilise vabaduse mitmeks aastaks, lubades pühenduda üksnes oma uurimistööle. 1979–1985 oli Oxfordi New kolledži *fellow* (teadur) ja õppejõud. Seejärel asus õpetama Londoni ülikooli King's kolledžis, tegutsedes Susan Stebbingi nimelise professorina 1985–1988. 1989. aastal sai ta Peter Strawsoni järglasena Waynflete'i metafüüsilise filosoofia professuuri Oxfordi ülikoolis, kus töötab tänaseni, samast aastast alates on ta ka sealse Magdalene'i kolledži *fellow*. 1990. aastast alates on Peacocke Briti Akadeemia liige. Lühemat aega on ta töötanud ka mitmes teises ülikoolis, sealhulgas Stanfordi ja New Yorgi ülikoolis.

C. Peacocke on kirjutanud vaimu-, keele- ja loogikafilosoofiasse kuuluvaid töid. Ta on avaldanud mõjukaid artikleid seletuse kohta psühholoogias, samuti modaalsuse, apriooruse ja tõe teemadel. 1979. a ilmus raamat *Holistic Explanation: Action, Space, Interpretation* (Holistlik seletus: Tegevus, ruum, tõlgendus), milles ta esitas üldise kontseptsiooni holistlikust seletusest. 1984. aastal ilmus oluline teos tajufilosoofiast *Sense and Content: Experience, Thought, and their Relations* (Meel ja sisu: Kogemus, mõte ja nendevahelised seosed), kus ta peale demonstratiivse sisu ja vaatlusmõistete analüüsi arendas ka seisukohta, et tajuseisunditel on peale representatsiooniliste omaduste veel ka aistilised omadused, mis ei ole representatsioonilised. Raamatus *Thoughts: An Essay on Content* (Mõtted: Essee sisust, 1986) esitas Peacocke mõtete sisu aktsepteerimistingimuste teooria ning vaatles sisu seoseid tõetingimuste ja teadmiseiga. Neid ideid arendas ta edasi teoses *A Study of Concepts* (Uurimus mõistetest, 1992), kus ta esitab mõistete valdamistingimuste teooria ja annab ka käsitluse tajuseisundite mittekontseptuaalsest sisust ning juhiseid abstraktsete objektide legitimeerimiseks. Oma kõige värskeimas raamatus *Being Known* (Teadolev, 1999) püüab Peacocke ühendada mingi valdkonna kohta käivat metafüüsikat sellesama ala epistemoloogiaga, tehes seda valdkondades nagu vabadus, paratamatus ning meie teadmised iseene ja mineviku kohta. Peacocke on toimetanud artiklite kogumikud *Understanding and Sense* (Arusaamine ja mõttekus, 1993) ja *Objectivity, Simulation and the Unity of Consciousness* (Objektiivsus, simuleerimine ja teadvuse ühtsus, 1994). Eraldi väljaandena on ilmunud veel tema inaugurationsiloeng *Transcendental Arguments in the Theory of Content* (Transsendentaalsed argumendid sisuteoorias, 1989), kus ta püstitas oma filosoofilise

programmi: tuleb öelda iga mõiste kohta, milles seisneb selle mõiste valdamine isiku poolt, ning sellega ongi öeldud kõik, mida saab mõistete loomuse kohta öelda.

Nendele lugejatele, kellele Peacocke'i filosoofilised seisukohad ei ole tuttavad, tuleks eraldi rõhutada, et tõlgitud artiklis, mis võib pealkirja järgi paista kokkuvõtliku ülevaadena keelefilosoofias tuntud käsitlustest, tegeleb Peacocke ka oma vaadete edasiarendamise ning parandamisega, kusjuures ta esitab siin muuhulgas täiesti uudseid seisukohti. Seetõttu ei ole tegemist üksnes konventsionaalse sissejuhatusega keelefilosoofiasse, vaid ka tulevaste võimalike filosoofiliste uurimissuundade värske esitlusega, n-ö suuna näitamisega tulemuslikuks osutada võivatele teemadele. Seetõttu peaks Peacocke'i essee olema eriti väärtuslik just nendele filosoofiahuvilistele, kes tahavad edaspidi keelefilosoofia käekäigus kaasa rääkida.

Tõlkija



E. Wiiralt 1928

EDUARD WIIRALT

DIEGO VELÁZQUEZI "ÕUEDAAMIDE" PEEGELDUSED

Ants Juske

Maalikunsti ajaloos leidub vähe teoseid, mida oleks niivõrd palju ja mitmekesiselt interpreteeritud kui Velázquezi "Õuedaame" (*Las Meninas* *). Juba Velázquezi kaasaegsed mõistsid selle maali erakordset tähtsust. Kui Velázquezi loomingut hästi tundnud itaalia maalikunstnikul Luca Giordanol paluti anda "Õuedaamide" kohta seletusi kuningas Carlos II-le, siis nimetas Luca seda "maalikunsti teoloogiaks", s.t et nii nagu teoloogia on ülim kõigi teiste teadmiste seas, on "Õuedaamid" üliluslikuks eeskujuks kogu maalikunstile. Oma keerulise ruumistruktuuri tõttu, mida võiks moodsamas keeles nimetada isegi interaktiivseks, on see maal pälvinud laialdast huvi ja kaugeltki mitte ainult kunstiteadlaste hulgas.

Renessansis kvalitatiivse hüppe teinud eneserefleksioon tõi peale psühholoogilise autoportree kaasa ka terve rea uut tüüpi tekste, kus kunstniku aineseks on tema loomeprotsess. Antud juhul ei huvita meid siiski mitte niivõrd eriti hollandi kunstis levinud motiiv "maalikunstniku ateljees" (van der Weydeni, Ostade, Vermeeri jt vastavaainelised tööd), kus tavaliselt on kujutatud molberti taga istuvat kunstnikku koos modelliga, vaid pigem teosed, mis analüüsivad kolmemõõtmelise reaalse ruumi projektsiooni tasapinnal, maaliruumi sisemist ülesehitust, pildi suhet vaatajaga, võimatuid kujutisi, üldse maalikunsti enda väljendusvahendeid võtete "ruum ruumis" ja "pilt pildis" kaudu. "Õuedaamid" ongi sellise maalikunstisisesese metakeele üks hiilgavamaid näiteid.

* *Las Meninas* tähendab hispaania keeles üldse tütarlapsi; eriti kasutusel aadlineidude puhul. Sellenimelist maali on Eestis tihti nimetatud "Õuedaamideks". *Toim.*

Esmalt siiski maali ikonograafilisest plaanist, mis aitab mõista ka ruumilist ülesehitust.

MAALI KUI LAVASTUSE OSATÄITJAD

Velázquez maalis või täpsemalt öeldes lõpetas “Õuedaamid” 1656. aastal, s.t neli aastat enne oma surma. Selleks ajaks oli ta tunnustatud kunstnik kaugel väljaspool õukonda, kus ta teenis kuningas Felipe IV õuekunstnikuna. “Õuedaamid” on olnud vähemalt selles suhtes õnnelik saatus, et enam-vähem kõik maalil kujutatud üheksa inimest on täpselt identifitseeritud. Esmalt Velázquez ise seismas molberti ees, mis muide on ainus teadaolev kunstniku autoportree. Siis näeme esiplaanil kas poseerimas või pildi maalimist vaatama tulnud publikut eesotsas infanta Margaritaga, kellele sekundeerivad õuedaamid donja María Agustina Sarmiento ja Isabel de Velasco, kääbused-kojanarrid Maribárbola ja Pertusato. Mees tagaplaanil on *aposenador* (kortermeister) Jose Nieto. Ainsana on täpselt identifitseerimata lesknaise riietuses Marcela Ulloa kõrval seisev mees keskmises plaanis, keda on nimetatud lihtsalt *guardadamas*’eks (daamide kaitsjaks). Neile tegelastele võime lisada veel kuningas Felipe IV ja tema abikaasa Mariana, kes on aga — nagu allpool selgub — maalitud hoopis teises funktsioonis.

Hindamatuks allikaks on maali uurimisel 1724. aastal Madridis välja antud Antonio Palomino *El museo pictórico y escala óptica* kolmas osa (1947). Palomino kolis oma kodulinnast Cordobast Madridi 1678. aastal, s.t kaheksateist aastat pärast Velázquezi surma. Õukonnas oli veel kunstnikke, kes mäletasid Velázquezi. Üks oluline allikas oli Palominole Juan Carreño de Miranda, kes oli töötanud koos Velázqueziga. Carreño suri 1685. aastal ning tema surivoodil oli ka Palomino. Niisiis oli tal võimalus kuulata Velázquezi sõbra mälestusi tervelt seitsme aasta jooksul. Teine allikas oli kunstniku biograafiline Juan de Alfaro, vähetuntud kunstnik, kelle tööd identifitseeriti alles 1980. aastatel. Alfaro töötas Velázquezi ateljees umbes aastatel 1650–1660. Ta suri 1680. aastal, jättes endast maha märkmed, mille põhjal ta kavatses kirjutada oma õpetaja biograafia. Peale selle oli Palominol võimalus isiklikult kohtuda üheksast maalil kujutatud inimesest

tervelt neljaga. Vasakpoolne *menina*, María Augustina Sarimento, elas 1690., kääbus Nicolas Pertusato 1710. ja uksele seisev Jose Nieto 1684. aastani. Maribárbola lahkus õukonnast tagasi Saksa-maale 1700. aastal. Palomino maali tegelaste identifitseeringute õigsust on kinnitanud ka teised allikad. Kahtlust ei tohiks olla ka selles, et Velázquez lõpetas maali 1656. aastal. *Infanta*, kes sündis 12. juulil 1651. aastal, näeb maalil välja umbes viieaastasena. Huvitav detail on see, et kunstniku rinnas oleva püha Sebastiani risti andis kuningas talle alles 1658. aastal. Palomino arvab, et selle risti maalis kuningas isiklikult pärast kunstniku surma. Siiski näitasid 1984. aastal maali puhastamisel tehtud analüüsid, et pintslitöö on sarnane ülejäänud pinnaga, mis viitab, et Velázquez maalis risti ise (*The Burlington*. . . 1985).

Tänu Palominole on lokaliseeritud ka tegevuspaik lossis ja maali asukoht pärast valmimist, mis on olulised andmed eelkõige maali ruumiprogrammi mõistmiseks. Palomino järgi toimub tegevus Alcazari nn printsipi kvartali galeriis. Pärast prints Baltasar Carlose surma 1646. aastal anti osa ruume Velázquezile kasutada ateljeena. Niisiis näeme maalil kunstniku autoportreed: ta seisab molberti ees ja kallutab kergelt end vasakule, heitmaks pilku modellile. Juba see, et Velázquez on teinud oma autoportrest maali keskse figuuri, väärrib tähelepanu. Palomino võrdleb "Õuedaame" Pheidias Minerva kujuga, kus skulptor on modelleerinud kilbile oma autoportree, ning Tizianiga, kes autoportreel hoiab käes kuningas Felipe II portreed. Velázquez on end sel maalil lausa jultunult asetanud demiurgi rolli, kes ruumisituatsioonis manipuleerib kuningliku õukonnaga. Palomino jaoks on Velázquez sellega teinud ennast surematuks, "elades sajandist sajandisse nagu imeilus Margarita, kelle varjus on kunstniku surematuse sümbol".



DIEGO VELÁZQUEZ. Las Meninas

PEEGEL METASTRUKTUURI INSTRUMENDINA

Lõuend, millele ta maalib, on pööratud seljaga vaataja poole ja nii me ei tea, mida Velázquez parajasti maalib. See küsimus ongi uurijaid kõige enam erutanud. Kunstniku pilk on pööratud pildi vaatajale, s.t pildivälisesse ruumi. Oleks tegemist keskaegse maaliga, siis võiks isegi arvata, et Velázquez maalib Margaritat koos õuedaamide ja kohanarridega. Nimelt oli keskaja maalijale esmatähtis pildi informatiivne suunatus vaatajale, millele ohverdati pildisene ruumiloogika. Nii on ikoonimaalis eelkõige semantiliselt olulisemad detailid (inimese nägu *en face*, fassaadivaated) pööratud vaataja poole, kuigi pildiruumis peaksid nad olema pöördes. Pildiruumi sisemist loogikat kannavad semantiliselt vähem tähtsad detailid. Nii on seletatud ka ikoonimaali figuride deformatsioone, kus nägu on otsevaates, kuid keha külgvaates või 3/4 pöördes (Uspenski 1965). Kunagi ei kujutata inimest selja tagant, kuigi pildil võib aru saada, et näiteks troonivat Kristust kumardama tulnud jüngrid peaksid olema seljaga vaataja poole. Velázquez aga vaevalt sellise tinglikkusega antud juhul mängis, sel juhul oleks ka maal pööratud vaataja poole nagu see on tüüpilahendus keskaegses süžees "Püha Luukas maalib Madonnat". Kuigi teisalt on keskses stseenis, kus infantale tuuakse midagi juua, pööratud õuedaam profiilis infanta poole, viimane kui semantiliselt tähtsam tegelane aga näoga vaataja poole, mis käib vastu pildiruumi seesmisele loogikale.

"Õuedaamide" kui tervikmaali tõlgendamise võtmeks on tagaseina foon. Esmalt näeme siin seinale riputatud maale, mis on ka identifitseeritud: need on kunstniku väimehe Juan del Mazo repiigid Rubensi maalidele. Seda kinnitab ka Alcázaris 1686. aastal tehtud inventuur (Brown 1986: 256). Kahe maali all keskel on veel üks pilt, mis aga polegi tegelikult pilt, vaid peegel. Vaieldamatult on identifitseeritud, et peeglipildis on kunstnik kujutanud kuninglikku paari — Felipe IV-t ja tema naist Marianat. Peegliil on renessansijärgses kunstis üldse eriline funktsioon. Juha tsentraalperspektiivne pilt ise on justkui reaalsuse peegelpilt. Juri Lotman on viidanud, et "selliste esemete maagiline funktsioon nagu teist maailma loov peegel, mis loob peegeldatavaga sarnase, kuid samas "justkui" sarnase maailma, on sama tähele-

panuväärne nagu peegelduse metafoori roll kunsti eneseteadvuse jaoks” (1993: 368). Reaalsuse kahekordistamine on maailma esemete märkideks muutumisel ontoloogiline eeldus. Peegli toomine maaliruumi tekitab veelgi keerulisema märgilise situatsiooni: toimub kahekordne topeldus. Lotman võrdleb peegli funktsiooni maalil tüpoloogiliselt samasuguse rolliga, nagu sõnademäng poeetilises tekstis: “Tuues esile teksti aluseks oleva tinglikkuse, muudab ta kunsti keele auditooriumi peamiseks tähelepanu objektiks” (1993: 368). Peegli abil saab maali tuua metastruktuurse elemendi, s.t kujutamise objektiks on kujutamise viis ise ja selle aluseks olev tinglikkus.

Varasemast kunstist on tuntuim näide Jan van Eycki “Arnolfini portree koos abikaasaga”, kus seinal on peegel, mis võimaldab pildi vaatajal tegelasi näha ka selja tagant. Vähe sellest — peeglist näeme ka kahte ukstel seisvat figuuri, keda ruumis pole üldse kujutatud. Van Eyck on seega peegli abil toonud maali pildiruumi välise vaatepunkti, mis ühtib pildi vaataja omaga. Peegli kohale on kunstnik maalinud kirja: “Siin oli Johannes de Eyck”, markeerides seega omaenda vaatepunkti pildi maalimise ajal. Muide, ka Velázquezi enda loomingus on üks varasem maal “Veenus ja Cupido” (1650), kus Veenus lamab odaliskina seljaga vaataja poole ning tema nägu on nähtav peeglist, mida hoiab Cupido.

“Õuedaamid” on aga märksa keerulisema ruumiprogrammiga. Kõigepealt mitmeid kunstiteadlasi erutanud küsimus, mida siis tagaseinal olev peegel peegeldab: kas lõuendile maalitud kujutist või pildivälist, seega siis vaataja ruumi? Palomino ja tema järel paljude kunstiajaloolaste arvates on peeglis näha lõuend, mille kallal kunstnik töötab. Siiski on enamik uurijaid veendunud, et peeglist peegeldub vaataja ruum, kus asuvad ka Velázquezi modellid. Teiste sõnadega paiknevad kõik maali vaatajad Velázquezile poseeriva kuningapaari positsioonis. Siia vaatab ka kunstnik ise, kes on molberti tagant veidi kõrvale astunud selleks, et korrigeerida maalitud vastavalt natuurivaatlustele. V. Kemenov viitab ka sellele, et kui kunstnik maalinuks kuningapaari, siis vaevalt oleks isegi paraadportree jaoks läinud vaja nii suurt lõuendit (1969: 345–347). Vaieldamatult on kunstniku objektiks miski, mis asub väljaspool illusoorset maaliruumi.

Üldiselt arvataksegi, et maal on orienteeritud mängule pildi vaatajaga. Michel Foucault on viimase paradoksaalset asendit kirjeldanud järgmiselt: "Kunstnik suunab meile oma pilgu vaid sedavõrd, kui me asume tema süžees etteantud kohal. Meie, vaatajad, oleme üleliigsed. Sattudes tema pilgu alla, oleme tema poolt sealt ära aetud ning asendatud nendega, kes on siin olnud enne meid — modellide endiga. Kuid ka vastupidi: kunstniku pilk on suunatud ruumi väljaspool maali, tühjusse, mis lubab tal vastu võtta nii palju modelle, kui tuleb pildi vaatajaid" (1970).^{*} Maalitud peegli kuningapaariga võiks näiteks asendada päris-peegliiga ning siis näeks iga vaataja seal iseennast.

Seni oli pildisisesest ruumist ja vaataja ruumist juttu nii, nagu oleks tegu kahe eraldiseisva ruumiga, ent Foucault' järgi on efekt rajatud just vaataja sissetõmbamisele pildiruumi, s.t kahte ruumi eraldava kujutamispinna kaotamisele. "Õuedaamide" mõõtmed (318 × 278, mis tolle aja kohta oli hiigelsuur tahvelmaal) on arvestatud nii, et illusoorises ruumis vastaks mõõtkava esemetele reaalses ruumis. Maaliruumis on kõik figuurid perspektiivses lühenduses täpselt sama suured nagu mõtteliselt nende poolt vaadatuna pildi vaataja, kes tavaliselt asub maalist kahe-kolme meetri kaugusel. Täpselt nii kaugel on pildi pinnast "tagapool" ka figuurid maaliruumis. Kuningapaar peeglis on veidi madalamal kui Velázquez, mis tuleneb jällegi perspektiivsest lühendusest. Infantale seevastu vaatab pildi vaataja ülevalt alla, kuigi parempoolse seina karniisjoonte perspektiivne koondumispunkt on infanta näos, mis annab seina kujutise madalamast, otsekui infanta vaatepunktist. Siin on Velázquez ilmselt teadlikult moonutanud perspektiivi, kujutades seina tunduvalt madalamast vaatepunktist kui figure. Maali puhastamise käigus tuli välja *pentimento* (läbi värvikihi kumav algne versioon), kus sein oli veel mõni sentimeeter kõrgem kui lõppvariandis (*The Burlington...* 1985). Velázquez on vaatepunktidega varieerides tõmmanud vaataja tähelepanu kord peeglile kui loomuliku pilgu tuumpunktile, kord infantale kui maali kesksele tegelasele. Kui lisada, et maalil on

^{*} Vt samuti: J. R. Searle, "“Las Meninas” and the paradoxes of pictorial representation." — *Critical Inquiry*, 1980, No. 6, pp. 177–188; S. Alpers, "Interpretation without representation, or viewing of Las Meninas." — *Representation*, 1983, No. 1.

veel kolm valguseallikat, siis ei saa me "Õuedaamide" puhul rääkida nn teaduslikust perspektiivist, mis naelutab vaataja paigale. Vaatepunktide dünaamika teenib siin jällegi vaataja aktiveerimise huve ning tema tõmbamist pildiruumi. Seda efekti tugevdavad veelgi tagaseina maalid: pildi vaataja "unustab" neid vaadates esiplaani ja vaatleb neid juba otsekui pildiruumi seest. Siinkohal vaidleb aga Jonathan Brown Foucault'le vastu. Kirjeldatud mitmekordne mäng vaatajaga eeldab maali eksponeerimist laiale publikule mõeldud kohas, nii nagu ta praegu ongi eksponeeritud Prado muuseumis. 1666. aastal, s.t aasta pärast Philippe IV surma läbi viidud inventuuris on "Õuedaamide" asukohana märgitud *pieza del despacho* — ruum, mis oli mõeldud kasutamiseks ainult kuningale. Seega "käivitus" maal oma programmilises täismahus ainult siis, kui kuningas astus oma tупpa ja asus maali vaatama (Brown 1986: 259).

TEATER KUI BAROKIAJASTU KODEERIV KUNSTILIIK

J. E. Varey viitab siin analoogiale õukonnas levinud eraldi kuningale kirjutatud näitemängudega, kus kuningas oli samas draamas kord osatäitja, kord vaataja (1984). Nii või teisiti pole "Õuedaamide" keskseks persooniks mitte kunstnik ega infanta, vaid kuningas, kuigi pildil endal näeme vaid tema ähmast poolfiguuri peeglis. Paralleel teatriga pole lihtsalt võrdlus. Asjata pole 17. sajandit nimetatud teatri sajandiks. Kultuuris oli teatril eriline koht reaalse elu ja maalikunsti vahel, kus teater täitis vahepealset kodeerimise funktsiooni. Lõpuks oli sel sajandil kõik "teatraalne" — nii maalikunst, skulptuur ja arhitektuur kui lõpuks ka elu ise, mis võttis teatraliseeritud vorme. Ühelt poolt on teatris aeg diskreetne nagu päriselus (samal ajal kui maal ja skulptuur jäädvustavad vaid ühte ajahetke), teiselt poolt aga teater segmenteerib aega, püüdes teda külmutada. Siit ka sellised üksused nagu stseen, pilt ja akt (Lotman 1993: 371). Teatraliseerus ka maalikunst. On säilinud kirjeldusi Poussini maalistseenide komponeerimisest, kus ta ehitas teatrilava meenutavaid makette koos vahast modelleeritud figuuridega. Poussin isegi draperis neid. Taustaks maalis ta maastikumaali nagu teatrilava dekoratsiooni. Vastavate avade avamise ja sulgemisega reguleeris ta laval valgust. A. Blunt on

rekonstrueeritud sellise maketi kaasaegsete kirjelduste järgi (Daniel 1986).

Poussin seega lavastas maali figuraalse kompositsiooni sõna otseses mõttes laval. Ühes oma kirjas on ta soovitanud seda meetodit ka lavastajatele, et pärast oleks elavate näitlejatega kergem misanitseene läbi mängida. Kuigi Velázquezit peetakse oma suure prantsuse kaasaegsega võrreldes realistlikuma, karavadzistliku traditsiooni esindajaks, võib tema viimastes töödes, eriti aga "Õuedaamide" puhul, samuti täheldada tugevat teatraalsust. "Õuedaamide" tegevus toimuks otsekui avatud lavakarbis — mulje, mida süvendab pildiväline, s.t publiku vaatepunkti sissetoomine. Kogu lavastus ongi mõeldud publikule, mille moodustab kuningapaar, nende järel aga kõik, kes maali vaatavad.

Kuid on veel üks võimalus, millele on juhtinud tähelepanu esimesena Carl Justi, tema järel J. Brown, H. U. Asemissen jt uurijad (Justi 1933). Selleks et jäädvustada võimalikult natuurilähedaselt ühtaegu nii õuedaame ja kääbuseid kui ka iseennast maali loomise juures, on Velázquez maalinud stseeni suuremõõtmelise peegli abil. Kui kujutada illusoorse sügavusega maaliruumi tegeliku ruumina, siis asunuks peegel maali tasapinnal. Seega oleks lahendatud ka küsimus, mida on vaataja poole seljaga pööratud lõuendil kujutatud: Velázquez maalib maalil "Õuedaamid" maali "Õuedaamid"! Ainsana jääks selle versiooni puhul lahtiseks küsimus, kust siis ilmub tagaseina peeglisse kuningapaar. Peegel peaks peegeldama hoopis infantat koos seltskonnaga selja tagant, nagu on eespool kirjeldatud Jan van Eycki Arnolfinide portree puhul. Või kui lähtuda oletusest, et peeglist on näha lõuend, siis peaks ta peegeldama maalitud stseeni, mida näeb pildi vaataja. Lisaks annab kahe peegli vastamisi asetamine teatavasti lõputu arvu peegeldusi. Muidugi jääb võimalus, et Velázquez sättis kuningapaari peegli ette jälgima kogu stseeni ja maali valmimise protsessi. Seda enam, et kaasaegsete mälestuste järgi oli kuningas tihti käinud vaatamas, kuidas kunstnikul maal edeneb. Prados muide korraldatigi maali loomisprotsessi demonstratsioon: pildi ette asetati suurte mõõtmetega peegel, mis hetkega lõi mulje, et maalil kujutatu on reaalsus.

Kokkuvõtteks pole Velázquezi "Õuedaamid" mitte ainult "maalikunsti teoloogia", vaid kogu oma ajastu kunstilise mõt-

lemise kontsentraat. Barokiajastu kunst ei piirdunud enam primaarsete tekstidega, kunsti keel muutus mitmetasandiliseks meta-keeleks. Enneolematult tõsis kunsti eneseteadvus ja refleksioonivõime, mis muutis kunsti objektiks kunstikeele enda. Arthur Stanley Riggs on kirjutanud, et “kogu maailmas pole teist sellist maali, sest see on maal maali loomisest endast” (1947). Ühtlasi kõneleb see pilt ka kunstniku eneseteadvuse tõusust ja omamoodi ka demiurgist lavastaja rollist.

Siiski jääb kõige põnevamaks “Õuedaamide” semiootiline aspekt. Juri Lotman iseloomustab kogu barokiajastu tekste retoorilistena. Erinevalt muudest tekstidest on “retooriline tekst esitatav kahe (või mitme) allteksti struktuurse ühtsusena, mis on šifreeritavad erinevate, vastastikku tõlkimatute koodide abil”. Sellised tekstid eeldavad kahekordset lugemist — näiteks esmasel olmetasandil ja sümbolitasandil. Barokiajastu tekstidele on Lotmani järgi omane “eri semiootilisuse määraga tekstide kokkupõrge ühe keeleareaali piires” (1993: 371). Sellises kokkupõrkes muutub üks keeltest loomulikuks mitte-keeleks, teine aga hakkab käituma rõhutatult kunstlikuna. Velázquezi puhul taandub realistlik kujutamiseviis ja nn primaarne süžee, mis tavaliselt siseneb juba tänu reaalsuse peegeldusele märgilisse maailma, olmetasandile — omamoodi mitte-keeleks, mida ei saa tõlkida sümbolikeelede. Metastruktuursetele elementidele on primaarne keel objekt-keeleks. Velázquezi realismi on Paul Lefort jt kritiseerinud kui reaalsuse lihtsat projektsiooni, kus puuduvad igasugused tähendused (Kemenov 1969: 348, 349). Tõepoolest pole “Õuedaamides” sümboolikat ja atribuutikat, s.t sekundaarset süžeed. Seda keerulisem on aga teine keel, seega metastruktuuride võrgustik. Nende kahe keele kokkupõrge ongi “Õuedaamide” võimas kontrapunkt.

Kirjandus

- Brown, Jonathan 1986. *Velázquez. Painter and Courtier*. London
- Daniel 1986 = С. М. Даниель. *Картина классической эпохи*, 1. Москва
- Foucault, Michel 1970. *The Order of Things: An Archeology of the Human Science*. New York, p. 12.
- Justi, Carl 1933. *Diego Velázquez und seine Jahrhundert*. Zürich
- Kemenov 1969 = В. Кеменов. *Картины Веласкеса*. Москва

Diego Velázquezi "Õuedamid"

- Lotman 1993 = Ю. М. Лотман. Театральный язык и живопись. (К проблеме иконолической реторики). — *Избранные статьи*, III. Таллин
- Palomino, Antonio 1947. *El museo pictórico y escala óptica*. Madrid
- Riggs, Arthur Stanley 1947. *Velázquez, Painter of the Truth and Prisoner of the King*. New York
- The Burlington...* 1985 = The cleaning of "Las Meninas". — *The Burlington Magazine*, No. 982. New York
- Uspenski 1965 = В. А. Успенский. К системе передачи изображения в русской иконописи. — *Труды по знаковым системам*, II. Тарту
- Varey, J. E. 1984. The audience and the play at court spectacles: The role of the king. — *Bulletin of Hispanic Studies*, No. 61

ANTS JUSKE (sünd. 1956) lõpetas Tartu Ülikooli ajalooteaduskonnas 1979. aastal, õppis 1982–1984 Tartu Ülikooli aspirantuuris. Sai 1993. aastal raamatu *Kunstnik — Ruum — Pilt* eest kunstiteaduste magistri kraadi. Töötanud 1980–1983 Tartu Kunstimuuseumis, 1986–1987 Eesti Kunstimuuseumis, 1987–1988 Kunstifondis, 1988–1990 Kunstnike Liidu noortekoondise sekretärina ja 1990–1992 Kunstnike Liidu sekretärina, 1992–1994 Sorosi Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuses, praegu *Eesti Päevalehe* kultuuritoimetaja.

DOKUMENTE 1949. AASTA MÄRTSIKÜÜDITAMISEST IV

22.

SISEMINISTEERIUMI KOOLI OPERATIIVKOOSSEIS

a) alalise koosseisu ohvitserid*

- | | |
|---------------------------------|------------------------------|
| 1. Prants, R. J., major | 13. Romanov, A. P., leitnant |
| 2. Mettus, E. I., al.-polkovnik | 14. Kangro, N. R., al.-polk. |
| 3. Koch, V. P., major | 15. Kangro, P. I., al.-polk. |
| 4. Artašov, G. A., leitnant | 16. Kirt, A. B., major |
| 5. Tarassov, A. O., major | 17. Jõesaar, V. A., kapten |
| 6. Jürgenson, O. J., major | 18. <i>Kail, n.-ltn.</i> |
| 7. Bogomolov, A. P., major | 19. Teeäär, J. A., kapten |
| 8. Ternov, V. I., kapten | 20. Žilin, V. S., kapten |
| 9. Tökke, V. I., kapten | 21. Saar, B. M., van.-ltn. |
| 10. Karandašov, A. G., v.-ltn. | 22. <i>Lootus, leitnant</i> |
| 11. Liivrand, E. A., n.-ltn. | 23. Krõm, I. I., leitnant |
| 12. Dobrotin, K. V., major | |

b) täiendõppe kuulajad**

- | | |
|-------------------------------|-----------------------------|
| 1. Veber, R. F., leitnant | 26. <i>Gribkov, n.-ltn.</i> |
| 2. Issaitškin, F. P., v.-ltn. | 27. Sauste, V. J., n.-ltn. |

Tõlkinud Jaan Isotamm. Algus 3. numbris.

* Nr. 18 esmalt olnud Aleksin, F. M., kapten; nr. 22 Smirnov, A. S., v.-ltn.

** Esmalt olnud nr. 3 Kirijenko, I. A., leitnant; nr. 5 Kelt, K. J., n.-ltn.; nr. 10 Lebedev, L. M., v.-ltn.; nr. 26 Stribežev, N. E., v.-ltn.; nr. 28 on Sokolov, V. A., v.-ltn. asendatud, kuid siis asendaja kustutatud; nr. 29 Tark, R. J., n.-ltn.; nr. 50 Kuptsov, I. F., n.-ltn.

- | | |
|---------------------------------|--------------------------------|
| 3. Kirillov, n.-ltn. | 28. |
| 4. Korjus, L. A., leitnant | 29. Arru, n.-ltn. |
| 5. Orov, n.-ltn. | 30. Tretjakov, N. N., leitnant |
| 6. Karjagin, A. I., n.-ltn. | 31. Heila, P. N., n.-ltn. |
| 7. Koštšejev, J. I., kapten | 32. Fedtšenko, N. I., kapten |
| 8. Karpenkov, V. P., leitnant | 33. Tšubarev, J. J., leitnant |
| 9. Kuk, K. A., n.-ltn. | 34. Špoljanski, N. A., n.-ltn. |
| 10. Vahtra, R. J., n.-ltn. | 35. Šašerin, J. A., n.-ltn. |
| 11. Lind, P. N., n.-ltn. | 36. Šlõtškov, N. I., v.-ltn. |
| 12. Loit, O. N., n.-ltn. | 37. Šilenko, A. M., v.-ltn. |
| 13. Mazurov, G. S., kapten | 38. Jöesaar, A. O., n.-ltn. |
| 14. Mazur, M. I., v.-ltn. | 39. Eindorf, K. I., kapten |
| 15. Laurson, E. A., n.-ltn. | 40. Erik, V. R., n.-ltn. |
| 16. Makarov, P. I., leitnant | 41. Jamštšinin, F. S., n.-ltn. |
| 17. Matjaž, I. S., v.-ltn. | 42. Gušin, A. A., n.-ltn. |
| 18. Melsas, A. J., n.-ltn. | 43. Naduvajev, V. V., leitnant |
| 19. Mets, V. A., n.-ltn. | 44. Sobolev, A. G., leitnant |
| 20. Mälson, V. G., intend.-ltn. | 45. Ussov, A. U., n.-ltn. |
| 21. Nesterenko, V. T., leitnant | 46. Rogovoi, K. I., leitn. |
| 22. Pajurov, J. I., leitnant | 47. Mihholai, P. O., n.-ltn. |
| 23. Pobedinski, A. T., leitnant | 48. Soldatov, I. I., n.-ltn. |
| 24. Pauser, G. I., n.-ltn. | 49. Tarvis, A. A., n.-ltn. |
| 25. Pöldsepp, A. J., n.-ltn. | 50. Bondarenko, n.-ltn. |

ENSV SM MIILITSAVALITSUSE OPERATIIVKOOSSEIS

a) keskaparaat*

- | | |
|-----------------------------|--|
| 1. Šteiner, I. M., kapten | 26. Saks, E. M., leitn. |
| 2. Essenson, A. R., n.-ltn. | 27. Veskijärv, J. J., kapten |
| 3. Sultsing, E. G., n.-ltn. | 28. Tõrva, E. I., v.-ltn. |
| 4. Levin, B. A., leitnant | 29. Mäekala, A. A., n.-ltn. |
| 5. Verba, A. F., v.-ltn. | 30. Tamm, A. G., leitn. |
| 6. Kurrut, J. A., n.-ltn. | 31. Siil, R. R., n.-ltn., van.-uurija |
| 7. Vaino, V. A., n.-ltn. | 32. Kurtna, J. V., n.-ltn., uurija |
| 8. Lukkin, E. J., leitnant | 33. Kippasto, A. I., kapt., operatiivosak. ül. |
| 9. Jürna, M. J., leitn. | 34. Kubarev, K. A., major, oper.-osak. ül. aset. |
| 10. Rae, V. S., n.-ltn. | 35. Nikitiin, K. V., n.-ltn., v.-oper.-vol. |

* Esmalt olnud nr. 8 Novikov, G. A., v.-ltn.; nr. 11 Aleksandrov, R. A., n.-ltn.

- | | |
|--------------------------------|---|
| 11. Jakobson, J. J., n.-ltn. | 36. Fenin, P. I., v.-ltn., oper.-vol. |
| 12. Leonov, J. I., kapten | 37. Denissov, A. M., n.-ltn., oper.-vol. |
| 13. Tsvetkov, A. I., leitnant | 38. Esko, R. A., n.-ltn., oper.-vol. |
| 14. Varres, O. P., kapten | 39. Ljubimtsev, A. T., al.-polk., passiosakonna ül. |
| 15. Levin, J. A., kapten | 40. Dribas, G. P., kapten, van.-oper.-vol. |
| 16. Niukkanen, V. V., n.-ltn. | 41. Zakirzjanov, G. Z., v.-ltn., passiosakonna van.-insp. |
| 17. Paat, A. P., n.-ltn. | 42. Silberg, L. J., leitn., inspektor |
| 18. Veikman, A. G., n.-ltn. | 43. Dengin, T. A., al.-polk., viisade osakonna ül. |
| 19. Dubrovin, V. D., v.-ltn. | 44. Kask, J. F., leitn., OVIRi v.-insp. |
| 20. Muns, J. J., n.-ltn. | 45. Ollo, A. A., n.-ltn., inspektor |
| 21. Pikulevitš, V. I., kapten | 46. Roosipuu, V. I., n.-ltn., v.-insp. |
| 22. Männiksaar, N. F., n.-ltn. | 47. Paisuots, E. K., n.-ltn., ONSi inspektor |
| 23. Pekarev, I. A., n.-ltn. | 48. Onno, D. A., leitn., ONSi inspektor |
| 24. Fadejev, A. A., v.-ltn. | 49. Jerjomini, S. N., n.-ltn., v.-insp. |
| 25. Tenzok, E. O., n.-ltn. | |

c) Tallinna linna miilitsavalitsus*

* Esmalt olnud nr. 14 Kutšin, V. A., SORVVO ül. aset., juures "haige"; nr. 38–42 on nimede kohale kirjutatud teised nimed, seniseid kustutamata; nr. 7 on esmalt olnud Triodin, N. K., n.-ltn., 2. osak. ül. aset.; nr. 55 Aston, K. K., leitnant, 4. osak. ül. aset.; nr. 64 Saart, H. A., n.-ltn., 7. miil.-jšk. ül. aset., asendatud Lindmaa, E. M.-iga, kes omakorda kustutatud; nr. 68 Liiving, A. A., leitnant, jšk.-ül. aset., see asendatud loetamatu isikuga, kes omakorda kustutatud; nr. 82 Tulp, K. J., n.-ltn., jšk.-volinik; nr. 83 Reinik, G. J., n.-ltn., jšk.-volinik; nr. 90 Maritee, T. J., n.-ltn., jšk.-volinik, juures "haige"; nr. 93 Paeveer, M. G., n.-ltn., jšk.-volinik, juures "haige"; nr. 100 Künnapuu, A. K., n.-ltn., jšk.-volinik, juures "korrapidaja"; nr. 101 Paks, A. I., n.-ltn., jšk.-volinik, siis Kadomski, kes omakorda kustutatud; nr. 106 on asendatud Lihhatšoviaga, kes omakorda kustutatud ja Panin taastatud.

1. Randmer, O. I.	alampolkovnik	vastutav korrapidaja
2. Krjakov, P. N.	kapten	komandant
3. Tšistjakov, A. M.	leitnant	poliitosak. ül. aset.
4. Demtšenko, P. K.	van.-ltn.	van.-inspektor
5. Mihhailov, B. M.	leitnant	van.-oper.-vol.
6. Koroljov, G. M.	kapten	oper.-volinik
7. Peterson, E. V.	n.-ltn.	oper.-volinik
8. Protopopov, V. I.	kapten	van.-oper.-vol.
9. Radsin, V. J.	n.-ltn.	oper.-volinik
10. Rainend, A. J.	leitnant	krim.-jäl. osak. 3. jsk. ül.
11. Sikk, R. G.	n.-ltn.	oper.-volinik
12. Tint, L. J.	leitnant	oper.-vol. abi
13. Vingisaar, R. K.	leitnant	oper.-vol. abi
14. <i>Maklakov</i>		
15. Jevdokimov, P. A.	n.-ltn.	SORVVO 1. jsk. ül.
16. Aasamäe, A. J.	n.-ltn.	oper.-volinik
17. Soobik, A. A.	n.-ltn.	oper.-volinik
18. Uvarov, I. A.	kapten	SORVVO 2. jsk. ül.
19. Bogomolenko, N. G.	van.-ltn.	van.-oper.-vol.
20. Nahk, K. D.	n.-ltn.	oper.-volinik
21. Ivanov, V. M.	leitnant	oper.-volinik
22. Kirejev, G. T.	van.-ltn.	SORVVO 3. jsk. ül.
23. Tamme, A. H.	n.-ltn.	SORVVO 4. jsk. ül.
24. Kõrve, I. G.	major	ONSi ülema aset.
25. Mikk, A. M.	n.-ltn.	van.-insp.
26. Klimov, S. S.	leitnant	inspektor
27. Orlovski, V. T.	van.-ltn.	inspektor
28. Soosalu, K. A.	n.-ltn.	van.-insp.
29. Dreifeld, A. G.	vanem	van.-insp.
30. Tombu, G. G.	leitnant	oper.-volinik
31. Põldmaa, A. J.	van.-ltn.	divisjoni ülem
32. Kozlov, N. I.	kapten	divisjoni ül. aset.
33. Lind, P. I.	leitnant	divisjoni ülem
34. Krimberg, K. H.	leitnant	rühmaülem
35. Engel, E. K.	leitnant	divisjoni ül. aset.
36. Kaima, V. T.	kapten	divisjoni ül. aset.
37. Moskalenko, G. I.	leitnant	rühmaülem
<i>Sinka, O. J.</i>		
38. Popov, G. M.	leitnant	van.-oper.-vol.
<i>Storodin, P. I.</i>		
39. Erik, V. P.	kapten	divisjoni ülem
<i>Männi, R. J. — Same</i>		

40. Paemurd, R. A. <i>Ringo, S. K.</i>	van.-ltn.	divisjoni ül. aset.
41. Poskotinov, N. A. <i>Trilljärv, H. H.</i>	van.-ltn.	teedejärelevalve insp.
42. Makarov, N. K.	n.-ltn.	teedejärelevalve insp.
43. Holm, M. I.	leitnant	aadressibüroo ülem
44. Koemets, O. J.	n.-ltn.	van.-oper.-vol.
45. Tofantšuk, V. A.	kapten	tead.-tehn. osak. ül.
46. Angelov, I. P.	van.-ltn.	oper.-volinik
47. <i>Saarik, M. J.</i>		
48. Mahla, R. J.	n.-ltn.	van.-oper.-vol.
49. Rajamäe, A. V.	n.-ltn.	rühmaülem
50. Jürgens, K. P.	n.-ltn.	3.miil.-jsk. ül. aset.
51. Asnovitš, N. L.	n.-ltn.	ül. aset. poliitalal
52. Smoljonok, V. A.	n.-ltn.	oper.-vol.
53. Ponomarjov, S. N.	leitn.	oper.-vol.
54. Smolov, V. S.	n.-ltn.	oper.-vol.
55. <i>Krüger, L. B.</i>		
56. Luitva, E. M.	n.-ltn.	passirežiimi op.-vol.
57. Rossin, D. I.	kapten	5. osak. ül. aset.
58. Kreek, E. J.	n.-ltn.	ül. aset. poliitalal
59. Vorobjov, K. G.	leitn.	oper.-vol.
60. Ausing, O. J.	leitn.	jsk.-volinik
61. Dehterjov, V. P.	leitn.	jsk.-volinik
62. Villman, A. O.	leitn.	6. osak. ül. aset.
63. Liivak, A. I.	leitn.	oper.-vol.
64. <i>Akulov, I. K.</i>		
65. Janter, I. M.	n.-ltn.	van.-oper.-vol.
66. Mats, A. V.	n.-ltn.	oper.-vol.
67. Moor, B. I.	n.-ltn.	rühmaülem
68. <i>Merilo</i>		
69. Jevstignejev, F. F.	leitn.	jsk.-volinik
70. Obrastsov, A. A.	n.-ltn.	rühmaülem
71. Sergutšov, S. R.	n.-ltn.	jsk.-volinik
72. Ponomarjov, A. V.	n.-ltn.	jsk.-volinik
73. Koop, T. T.	n.-ltn.	jsk.-volinik
74. Rebane, A. J.	n.-ltn.	jsk.-volinik
75. Nisu, P. A.	n.-ltn.	jsk.-volinik
76. Männik, G. K.	n.-ltn.	jsk.-volinik
77. Kütiti, I. I.	n.-ltn.	filiaali ülem
78. Lodja, E. K.	n.-ltn.	jsk.-volinik
79. Laagriküll, K. E.	n.-ltn.	jsk.-volinik

80. Lond, J. J.	n.-ltn.	jsk.-volinik
81. Krjutškov, A. S.	n.-ltn.	jsk.-volinik
82. Lihhatšov		
83. Kodomski		
84. Grišin, J. M.	n.-ltn.	jsk.-volinik
85. Hermik, B. J.	n.-ltn.	jsk.-volinik
86. Tammik, A. J.	n.-ltn.	jsk.-volinik
87. Arro, H. H.	n.-ltn.	jsk.-volinik
88. Harjak, R. J.	n.-ltn.	jsk.-volinik
89. Kuningas, A. A.	n.-ltn.	jsk.-volinik
90. Ramang		
91. Teichmann, L. O.	n.-ltn.	jsk.-volinik
92. Pärtmann, A. A.	n.-ltn.	jsk.-volinik
93. Mõškov, N. S.		
94. Nurmberg, A. J.	n.-ltn.	jsk.-volinik
95. Ljapistov, P. G.	n.-ltn.	jsk.-volinik
96. Baranov, M. A.	n.-ltn.	jsk.-volinik
97. Samblik, M. S.	n.-ltn.	jsk.-volinik
98. Treimut, V. I.	n.-ltn.	jsk.-volinik
99. Seero, A. J.	n.-ltn.	jsk.-volinik
100. Golubev		
101. Kirss		
102. Känd, F. I.	n.-ltn.	jsk.-volinik
103. Muskatin, F. T.	n.-ltn.	jsk.-volinik
104. Jõgi, A. V.	n.-ltn.	jsk.-volinik
105. Savin, A. K.	n.-ltn.	jsk.-volinik
106. Panin, E. M.	n.-ltn.	jsk.-volinik
107. Veitman, V. F.	n.-ltn.	jsk.-volinik
108. Semiljov, A. S.	n.-ltn.	jsk.-volinik
109. Jarussov, A. K.	n.-ltn.	jsk.-volinik
110. Piskun, S. N.	n.-ltn.	jsk.-volinik
111. Siim, E. A.	n.-ltn.	jsk.-volinik

KOHALIKE ÕHUKAITSEVÄGEDE

INSENER-KEEMIA TÕRJEPATALJONI OHVITSERID*

1. Dolgi, V. S.	kapten	staabiülem
2. Zaikin, M. A.	kapten	1. roodu ülem
3. Demura		
4. Moroz, P. I.	v.-ltn.	1. rühma ülem

* Esmalt olnud nr. 3 Kozlov, G. N., v.-ltn., rooduül. aset. poliitalal.

5. Samarjov, A. A.	leitnant	rühmaülem
6. Ljogki, I. I.	v.-ltn.	rühmaülem
7. Vekšin, V. J.	leitnant	rooduülem
8. Griškov, G. F.	leitnant	rooduül. aset. poliitalal
9. Rutšjevski, J. N.	n.-ltn.	rühmaülem
10. Moltšanov, S. G.	leitnant	rühmaülem

ENSV SISEMINISTEERIUMI
TULETÖRJEVALITSUSE OHVITSERID*

1. <i>Eviste, V. F.</i>	leitnant	
2. Kurr, K. F.	v.-ltn.	kaadrigrupi ül. v.-abi
3. Kolvo, V. K.	tehn.-v.-ltn.	jsk.-ül. abi
4. Agafonov, B. N.	kaptan	jsk.-ülem
5. Narusbek, U. E.	leitnant	jsk.-ül. v.-abi
6. Ledenjov, V. I.	leitnant	jsk.-ül. abi
7. Parfjonov, G. I.	tehn.-ltn.	jsk.-ül. v.-abi
8. Voog, K. K.	kaptan	jsk.-ül. abi
9. Beltšikov, R. H.	kaptan	jsk.-ül. abi
10. Ignatenko, I. M.	tehn.-v.-ltn.	osak.-ül. aset.
11. Rõbakov, I. M.	tehn.-ltn.	jsk.-ülem
12. Semjonov, S. T.	tehn.-ltn.	jsk.-ül. v.-abi
13. <i>Vage, G. J.</i>		
14. Rätsep, A. J.	kaptan	jsk.-ülem
15. Savitski, J. A.	v.-ltn.	jsk.-ül. v.-abi
16. <i>Dorodnõhh, I. M.</i>		
17. Saldugei, F. S.	leitnant	jsk.-ülem
18. Antonenko, G. S.	v.-ltn.	rahandusosak. ülem
19. Kurvits, N. K.	v.-ltn.	5. üks. tuletõrjekomando ül. abi
20. Loit, K. J.	leitnant	5. üks. tuletõrjekomando ül. aset.
21. Müürisepp, G. M.	kaptan	seersantide kooli ülem
22. Loov, N. I.	leitnant	1. üks. tuletõrjekomando ül. aset.

Allikas: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 139, l 84–94.

* Esmalt olnud nr. 1 Jürna, A. A., v.-ltn., poliitosak. ül. aset.; nr. 13 Rätsep, E. E., leitnant, jsk.-ül. abi; nr. 16 Vaarman, J. M., kaptan, v.-inspektor.

23.

Võru — Abaimov*
kell 24.00

Kokku Tolmatšovi, Voronovi, Pauksoni majapidamises — 168 taru

Sabad on Laasi majapidamises — valmis kell 20.00, ärasõit alles 5. On mõningaid kartusi.

Saba on Ermi majapidamises, varsti saab valmis.

Karpide jaotamise suhtes oma vajadusteks
Voronovile — 4
Tolmatšovile — 5

Kell 22 ei olnud sidet kapten Soondaga ning seetõttu ei saadud teatada.

Teatati 24.00

26.03.49 Soonda

Saba saabus 06.45 26.03

Allikas: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 139, 1 108.

24.

ENSV RJM Narva linnaosakonna
ülemale sm. major Smirnovile
Narva

Korraldus

Võtke maha läbisõitva ešeloni (ešeloni ülem major Leontjev) vagunist nr. 4 Leemet, Elfriede Jüri tütar, sünd. 1914. a, vagunist nr. 3 Silk, Aleksander Jüri poeg, sünd. 1895. a, tema naine Kild, Maria Aleksandri tütar, sünd. 1906. a, ja Kilber, Viktor Aleksandri poeg, vormistage see vastava aktiga koos major Leontjeviga, andes tema kätte Teie poolt kinnitatud käesoleva korralduse koopia.

ENSV siseminister kindralmajor (allkiri) /Resev/

* Selles käsitsi kirjutatud dokumendis pole kasutatud ettenähtud šifrit, vaid mingit muud. "Taru" tähendab ilmselt perekonda, "karp" vagunit, "saba" operatsiooni ajalimiidi ületamist, "majapidamine" operatiivgruppi, mida nimetatakse seda juhtinud MGB töötaja järgi.

ENSV riikliku julgeoleku minister kindralmajor /Kumm/

26. märtsil 1949. a.

Tallinn

Allikas: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 139, l 131.

25.

ENSV siseministri asetäitjale
alampolkovnik sm. Smirnovile

RAPORT

Kannan ette, et ülesanne koostada ja ära saata erikontingendiga ešelon Keila jaamast on täidetud. Ešelon saadeti Keila jaamast ära 29. märtsil kell **4.15 koosseisus 59 vagunit** 1231 inimesega, neist 250 inimest 10 vagunis, mis saabusid Risti jaama ja haagiti seal külge.

Ešeloni koostamise ajal põgenes konvoi valve alt ešeloni ülema major Drevlevi poolt vastu võetud inimeste hulgast kulak Kalmo (Klotsmann), Jaan Jaani poeg, sünd. 1895. a., elukoht Harju maakond, Hageri vald, Kadarbiku talu. Juurdlusega on tehtud kindlaks, et Kalmo põgenes jaamahoone ees seisva vaguni alla hetkel, kui teisel pool vagunit, s.o. jaamahoone pool valvepostil olev tunnimees tuli jaamahoone poolt ešeloni lõpu suunas tagasi, ent jaama platvormil ootasid ešeloni reisi-
jad. Kalmo põgenemine sai teoks valvepostil oleva tunnimehe Nikolai Avraami poeg Pintšuki (sv.-osa nr. 7516) tähelepanematusel tõttu.

Kalmo põgenemisest informeeriti kohe vastutavaid RJM töötajaid koha peal ning seal, kus ta võib asuda.

Kõigist tarvitusele võetud abinõudest hoolimata ei andnud jälitamine positiivseid tulemusi.

SM pealelaadimise volinik kapten (Allkiri) /Lazarev/

29. III 49. a.

Allikas: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 139, l 170.

(Järgneb)

ARVUSTUS

INDIAANI RESERVAADID AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES

Klaus Frantz. *Die Indianerreservationen in den USA. Aspekte der territorialen Entwicklung und des sozio-ökonomischen Wandels. Zweite, durchgesehene Auflage.* (Erdkundliches Wissen. Heft 109.) Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995. 298 S.+Tafeln.

Hõredama asustusega ülemeremaade alistamisel tõrjuti põliselanikud eurooplastest kolonistidele sobivailt aladelt kõrvale ning paigutati pealesunnitud lepetega ümber väheviljakaisse piirkondadesse, kus neile moodustati teatud omavalitsusega reservaadid e reservatsioonid (lad. *reservatus* = säilitatud). Sellised reservaadid on ulatusliku pindalaga Ameerika Ühendriikides (USA), Kanadas, Brasiilias ja Austraalia Ühenduses. Tänapäeval (1988. a andmeil) on nende arv USAs 281 (kokku 177 000 km²), Kanadas aga koguni 2300 (üldpindala 24 000 km²). USA reservaatidega võrreldes on Kanada omad väikesed, tavaliselt mõne tuhande hektari suurused. Brasiilia ja Austraalia reservaatide kohta leidub vähe teateid, vähemalt pole siinkirjutajal neid seni õnnestunud hankida.

Apartheidi ajal olid reservaadid (afrikaani *bantustan*, ingl. *bantu-homeland*) ka aafriklastest enamusrahvastikuga Lõuna-Aafrika Vabariigis (LAV) ja selle 1949. a viiendaks provintsiks kuulutatud Edela-Aafrikas (Namibia). LAVi valgetest koosnev valitsus moodustas riigi põhiterritooriumi hõlmavas neljas provintsis 10 reservaat (u 160 000 km² e 13% LAVi maa-alast), millest 1976. a hakati moodustama omaette bantu riigikesi (Kurs 1992: 2619). Pärast apartheidi lõppu 1994. a reservaadid kaotati ja kehtestati üheksaprovintsiline haldusjaotus (de Blij, Muller 1997: 364–365). Namibia 10 reservaat (Ovamboland, Kaokoveld, Okavangoland, Hereroland, Damaraland, Namaland, Tswanaland, Rehoboth, Bushmanland, East Caprivi) hõlmasid 40% maa-alast ja vaid 8% rahvastikust (*Länder...* 1985: 420–421). 1990. a Namibia iseseis-

vus ja riigi territoriaalne ühtsus taastati (1994 ühendati ka seni LAVi valduses olnud Walvis Bay e Waalvisbaai).

Põlisrahvasteks (ingl. *indigenous peoples*, pr *peuples indigènes*) kut-
sutakse omal ajal sissetungijate poolt vallutatud ja ahistatud algasukaid,
kes ei ole eriti saanud osaleda oma esivanemate maa saatuse üle ot-
sustamises ega võõraste poolt rajatud riigi valitsemises. Eesti keeles
on nende kohta kasutatud ka nimetust "pärismaalased". Rahvusvaheli-
selt on kõige enam levinud nimetus "indigeensed rahvad" (lad. *indige-
nus* = sise-, päris- või kodumaine; põline; kohalik; paikne). Nii on ÜRO
Peaassamblee kuulutanud aasta 1993 Maailma Indigeensete Rahvaste
Rahvusvaheliseks Aastaks ning aastad 1995–2004 Maailma Indigeen-
sete Rahvaste Rahvusvaheliseks Kümnendiks. Mis puutub põlisrahvas-
te nimetusse inglise keeles, siis on peale ülaltoodud ametliku variandi
kasutusel veel rohkesti sünonüüme (*native, aboriginal, autochthonous,
first, tribal peoples* jm). Sellistest rahvastest elanikke on maailma roh-
kem kui 70 riigis oma 250 mln (Glassner 1996: 212–213). Neid on
nii Euroopas (saamid, baskid, keldi rahvad jne) kui ka nt vaidlusaluse
staatusega Taivanil (*atayal, saiat, bunun, ami, puyuma, paiwan, rukai,
tsou ja yami*).

Põhja-Ameerika põliselanike indiaanlaste saatus on meie sõjaeel-
sele lugejale tuttavaks saanud suuresti Friedrich Gerstäckeri (1816–
1872), Karl May (1842–1912), Zane Grey (1872–1939) jt kirjani-
ke seiklusjuttude vahendusel. Sõjajärgsel ajal on eesti keeles välja
antud Howard Melvin Fasti ajalooline romaan (1951), Henry Wads-
worth Longfellow' (1807–1882) indiaani kunsteepos (1960), ajaloolisi
uurimusi ja ülevaateid (Lips 1963; Brown 1975; Ceram 1978),
noorsooromaane (nt Weiskopf-Heinrich 1976) jms. Meil endal siis-
ki otseseid indiaani kultuuride uurijaid veel pole, sest anneksiooni ajal
puudusid võimalused välitööde tegemiseks. Selles suhtes hoopiski pare-
mas olukorras olevate soomlaste saavutustest võiks märkida ulatuslikku
originaalteost Ameerika Ühendriikide ja Kanada indiaanirahvaste kul-
tuurist ja ajaloost (Virrankoski 1994).

Kõik eeltoodud ja ka nimetamata teosed käsitlevad indiaanlasi siiski
vaid tagasivaateliselt. Hoopiski vähem kirjandust on leida nende tä-
napäevase olukorra kohta. Meeldivaks erandiks on Innsbrucki ülikooli
õppejõu ja Austria Teaduste Akadeemia uurija Klaus Frantzi (sünd. 1948
Salzburgis) teos, millest on ilmunud juba kaks trükki (esimene 1993).
Uurimuse algvariandiks on autori habilitatsioonitöö Innsbrucki ülikoolis
1991. a.

Frantzi uurimus koosneb sissejuhatausest, viiest eri mahuga peatükist,
kokkuvõttest, ulatuslikust bibliograafiast, arhiivi- ja statistikamaterjali-

de loendist, 120 informandi nimekirjast, 57 fotost ja 56 joonisest (neist kaheksa eraldi kleebistena väljaspool leheküljenumeratsiooni). Lisaks on tekstis veel 30 tabelit.

Essõnast selgub, et autor sai tõuke raamatu koostamiseks suvel 1982 John F. Kennedy Põhja-Ameerika Uuringute Instituudis Berliinis töötades. Järgmistel aastatel õnnestus tal mitmes Ameerika Ühendriikide ülikoolis ja teaduskeskuses rohkesti andmeid koguda ning indiaani reservaatides (IR) küsitlusi läbi viia.

Sissejuhatuses (lk 19–26) rõhutab autor, et IR-süsteem pakub suurepärase võimaluse eritahuliste uurimuste läbiviimiseks. Indiaanlaste kultuurigeograafilisele uurimisele pani aluse Ameerika sakslane Carl Ortwin Sauer (1889–1975), kes rajas 1920. aastail California ülikoolis Berkeley's oma koolkonna (Barton, Karan 1992: 75–77; Claval 1995: 19–22). See oli siiski minevikku suunatud kultuuriantropoloogiale lähedane uurimissuund. Kaasaegne indiaanlaskond hakkas uurijaid huvitama alles 1960. aastate keskpaiku. Indiaanlastest hakati rääkima ja kirjutama kui "esimestest ameeriklastest" (*First Americans*). Uurimistegevus hakkas koonduma ajaloolaste, antropoloogide, sotsioloogide ja majandusteadlaste kätte. Endiselt puudus aga täielik ettekujutus tänapäeva reservaadiindiaanlaste (RI) ühiskonnast. Kuigi autor püüab valgustada kogu IR-süsteemi, on peatähelepanu pööratud siiski Arizona osariigile, kus elab kolmandik riigi RIst. Arizona osariigi 21 IRi pindala on 37% kõigist reservaadimaadest.

Esiteks valgustatakse USA 200-aastast indiaanipoliitikat (lk 27–45). Ilmekate kaartidega illustreeritud peatükist tuleb esile Ameerika võimude poliitika põlisrahvastiku väljasuretamiseks: maade haaramine kolonistide ja ususektide poolt ning rahvaste vägivaldsed ümberasustamised XIX sajandil. Allesjäänute suhtes rakendati räiget assimilatsioonipoliitikat (*Kill the Indian in him and save the man*). Seda oli hõlpus teha hariduse andmise sildi all, mis andis õiguse lapsed perekonnast eraldada ja internaatkoolidesse suunata. Teame, et seesama süsteem arendati lähiminevikus täiuseni Venemaa piirides elanud Põhjala põlisrahvaste juures. Aastaks 1934 oli indiaanlaste maade hõivamine ja koloniseerimine lõpetatud. Assimileerimise kiirendamiseks hakati põliselanikke linnastama. Seda kiirendas eriti tööjõu värbamine sõjatehastesse. 1890. a elasid peaaegu kõik põliselanikud veel maal, ent Teise maailmasõja lõpus oli neist 80 000 juba linnas, eriti Läänerannikul. Pärast sõjatööstuse vähendamist sattus osa linnaindiaanlasi raskustesse ning u 35% neist naasis kodustele maadele. 1960. aastate lõpul hakkas etniline eneseteadvus tõusma ka põliselanike hulgas.

Järgmine peatükk (lk 47–77) on pealkirjastatud “Iseseisvatest hõimuterritooriumidest tänaste indiaanireservaatideni”. Selle teksti- ja kaardiosas eristuvad selgesti põlismaadelt väljatõrjumise ajajärgud, suunad ja ulatus. Et võraste sissetung algas Idarannikult, asub tänapäeval Mississippist ida pool vaid 3% reservaadimaadest. Valdav osa IRe on väikesed, 65% ulatuses pindalaga alla 100 km². Ainult 7% on pindalaga üle 2500 km². Need 20 IRI hõlmavad 75% kõigist indiaani valdustest. Suurima maa-alaga (62970 km²) on Arizona, New Mexico ja Utah’ osariigi piiridesse jääv Navajo IR, mida autor võrdleb Lääne-Virginia osariigi mõõtmetega. Venemaa põlisrahvaste maadest on see võrreldav Hakassia või Tatarstani pindalaga. Suuruselt järgmine — Papago IR (11 424 km²) — asub samuti Arizonas. 6000 km² ja suurema pindalaga IRist on viis Arizona, kaks Lõuna-Dakota, üks Wyomingi ja üks Montana osariigis. Järgnevalt selgitatakse teksti ja jooniste abil IRide kujunemise teid. Osa hõimudest asustati põlismaadest sadu ja tuhandeid kilomeetreid eemale lääne tühermaadele. Selliste ümberasustamiste käigus kaotasid mitmed rahvad maa täielikult. Eredaks näiteks on USA kaguosas elanud kriid, kes asustati Oklahomasse rajatud IRI, mis hiljem aga likvideeriti. Seoses sellega meenub ühe mu Ameerika kolleegi kiri, milles märgitakse indiaanlaste olulist osa tänapäeva ameeriklaste kujunemisel. Nii olevat ka tema blond naine 1/16 kriid. Kaugetel läänepoolsetel kuivaladel õnnestus mõnel hõimul oma maid ka suurendada. Positiivse näitena võib nimetada Navajo IRI.

Tänapäeval on keskmiselt 80% IRide maadest hõimude kontrolli all; ülejäänud on kas eraomanduses (19%) või osariikide valduses (1%). Täielikult kontrollivad hõimud maad Papago, Hopi ja Ft. Apache’i IRis. Samal ajal aga Crow IRis (6086 km²) Montana osariigis kuulub neljandik maast täielikult valgetele ning 65% on neile renditud.

Peatükk indiaanlaste demograafilisest olukorrast (lk 79–113) algab USA põlisrahvastiku ametliku klassifikatsiooni selgitamisega. Põlisrahvastik jagatakse eskimoteks, aleuutideks, havailasteks ja indiaanlasteks. Aastani 1950 peeti arvestust ka rassiliste tunnuste kohta. Indiaani Asjade Büroo (BIA) järgi on USA põhiterritooriumil (ilma Alaskata) 291 ametlikult tunnustatud hõimu. Selle arvestuse järgi jagunevad siuu indiaanlased paljudeks hõimudeks, kes elavad 13 IRis Nebraska, Minnesota, Montana ning Põhja- ja Lõuna-Dakota osariigis. Samal ajal esineb veel 230 tunnustamata hõimu koguarvuga 180 000–250 000 inimest. Nende hõimude asukohad on autoril hoolikalt kaardile kantud. Peamiselt paiknevad nad riigi ida- ja läänenanniku ning suurte järvede läheduses. Mida hõim endast kujutab, selle kohta rahuldavat määratlust pole. Osa IRe on asustatud kultuuriliselt ja keeleliselt erinevate

hõimude poolt. Autori poolt on kindlaks tehtud 25 rahvarohkema IRI rahvastikuline koosseis (tabel lk 88). Selle järgi moodustas 1980. a IRide kogurahvastiku 450 996 inimest, kellest 43,9% (198 081) olid indiaanlased. Rahvarohkeimas Navajo IRis elas 110 443 inimest, kellest 95,1% (105 031) kuulus indiaanlaste hulka.

Eriti hukatuslik oli indiaanlastele XIX sajand, mil nende arv vähenes mitu korda: 600 000-lt aastal 1800 237 000-ni aastal 1900. Ega nende kohta alguses mingit arvestust peetudki, seda hakati tegema alles aastal 1890. XX sajandi 1. poolel hakkas indiaanlaste arv tasapisi tõusma, kuid nende osatähtsus kogurahvastikus vähenes pidevalt (0,24% 1950. a). Indiaanlasi hakati üldiselt pidama väljasuremisele määratuks. Seda teemat arendasid nt Zane Grey oma 1925 ilmunud romaanis *The Vanishing American* ning 1930. aastatel eesti keeles välja antud Karl May Winnetou-lood. Õnneks siiski nii ei juhtunud ja aastaks 1980 elas USAs juba üle 1,3 mln indiaanlase, kes moodustasid 0,6% kogurahvastikust. Nende asualad olid aga põhjalikult muutunud. Algselt elas suurem osa indiaanlastest Mississippist idas, ent nüüd on nad koonduvad läänepoolstele kuivaladele, kus moodustavad keskmiselt 1,6% rahvastikust. Tänapäeval elab Mississippist läänes 73% kõigist ja 92% RIst. Aastal 1980 kuulusid üle 1%-lise põlisrahvastikuga osariikide hulka New Mexico (8,2%), Lõuna-Dakota (6,5%), Arizona ja Oklahoma (5,6%), Alaska (5,4%), Montana (4,8%), Põhja-Dakota (3,1%), Nevada (1,7%), Wyoming (1,5%), Washington (1,4%), Utah (1,3%), Idaho ja Põhja-Carolina (1,1% kogurahvastikust). Kõigist indiaanlastest elas 54% (1970. a 44,6%) linnas. Rohkesti on neid asunud Läänerannikule, nt Los Angelese linnastus elas 1980. a andmete kohaselt 95 000 indiaanlast. Sotsiaalolude paranedes pikenes indiaanlaste keskmine eluiga 51,6 aastalt (1940) 71,1 aastani (1980). Samal ajavahemikul kasvas valgete keskmine eluiga 64,9 aastalt 74,4 aastani.

Peatükis indiaani vähemuse sotsiaalmajanduslikust staatusest (lk 117–159) antakse alguses üldine ülevaade elatustasemest. Hariduselt ja keskmiselt sissetulekult ületavad indiaanlased mõnevõrra neegreid, kuid jäävad alla valgetele ja eriti asiaatidele. RI olukord on linnades elavate hõimukaaslaste omast tunduvalt halvem. Kuid ka reservaaditi on olukord erinev. Nii oli perekonna keskmine sissetulek Oregoni Warm Springsi IRis (16 227 dollarit) ligi kaks korda suurem kui New Mexico Taosi IRis (9026 dollarit 1980. a). Aastail 1968–1984 arendati kvaliteetset elamuehitust kõigis IRides, eriti aga põhja- ja idapoolsetes piirkondades. 60% IRide töökohtadest on seotud BIA, Indiaani Tervishoiuteenistuse (IHS) ja hõimuvalitsustega. 27% indiaani tööhõivelistest elanikkonnast töötab halduses, kuna valgetel ei ulatu see

üle 5%. BIA-l on 15 800 ja IHS-l u 10 000 (neist üle 70% indiaanlased) alalist kaastöölisi. Tööstuses ja ehituses on hõivatud 16% ning põllu- ja metsamajanduses 10% tööhõivelistest elanikkonnast. Kolmandik RIst on sunnitud töötama väljaspool oma reservaadi piire. Tööpuudus indiaanlaste hulgas on kaks korda suurem kui valgetel. Samas peatükis valgustatakse ka haridus- ja koolisüsteemi, mis rajati eesmärgiga põlisrahvastiku kiireks assimileerimiseks. Ajaloo, kodanikuõpetuse, maateaduse ja inglise keele õpetamisega sisendati noortele algasukatele enamusühiskonna väärtushinnangud. Eriti tõhusalt täitsid seda ülesannet internaatkoolid, mis on osalt säilinud tänapäevani. Nii oli aastal 1985 Arizona osariigi Phoenix Indian High Schooli 532 õpilast pärit kuni 2000 km kaugusel asuvast 25 reservaadist. Hariduse tegelik tase on indiaanlastel madalam kui valgetel. Näiteks on alla 8-klassilise haridusega ameeriklasi 10% kogurahvastikust, ent indiaanlastel ulatub see protsent 16-ni ja RI-l koguni 26-ni. Kooliskäimine on RI lastel siiski tasapisi juurdunud. Nii on koolis käivate navaho laste osatähtsus kasvanud järgmiselt: 12% (1911), 46% (1930), üle 50% (1950), 86% (1970). Oluliseks takistuseks on õppekeele mittevaldamine. Nii ei osanud 1970. aastate alguses kooli minevatest navaho lastest 30% sõnagi inglise keelt, 39% oskas seda puudulikult, 21% olid kakskeelsed ja 10% oskas üksnes inglise keelt. Olukorra muutmiseks hakati rajama kakskeelseid ja -kultuurseid eelkooli. 1960. aastail rajas ükskeelse ja ühekülgse kooliõpetuse vastu protestinud indiaani noorsugu ajakirja ABC (*American Before Columbus*). Omakultuurilist õpetustegevust takistab indiaani päritolu kooliõpetajate vähesus. Olukord on aga muutumas. 1984. a õppis 3100 kolledžis, ükoolis ja tehnilises kõrgkoolis u 40 000 indiaanlast, kellest 17 000 sai toetust BIA-lt.

Põhjalikult on käsitletud IRide majandusolusid ja -struktuure (lk 161–265). Materjali saamiseks on autor aastail 1983 ja 1985/1986 teinud välitöid USA edelaosa reservaatides ja võrrelnud saadud andmetikke muude piirkondade kohta avaldatuga. Põliselanike ettekujutus majanduselust erineb tublisti valgete omast, sest indiaanlastel on au sees kollektiivteadvus, üksteise abistamine, hõimuisine sotsiaalkindlustus, valgetest erinev suhtumine maaomandisse, väiksem huvi raha, kommertsu ja kasumi vastu, negatiivne hoiak reglementeeritud tööaja ja konkurentsi suhtes jms.

Põhjalikult on analüüsitud majanduselu pidurdavaid ja soodustavaid tegureid ning kujutatud seda ka graafiliselt. Rohkete pidurdavate tegurite hulgas tulevad esile sellised nagu reservaadimaade marginaalsus ja isoleeritud asend, elanike väike sissetulek ning infrastruktuuri puudulikkus. Navajo IRI näitel selgub siiski oluline edasimineku. 1950. a oli

seal kokku 390 km osaliselt asfalteeritud teid. Aastaks 1986 oli teede kogupikkus suurenenud 15 000 km-ni (sellest 3000 km asfaltteid), kuid sellegipoolest jääb teede võrgu tihedus 1000 km² pindala kohta Arizona ja New Mexico ülejäänud osadest maha. Peamiselt on reservaatides suhteliselt hõre kaubandus- ja teenindusvõrk, väiksem raharinglus ja laenude saamise võimalus, loodusvarade piiratus, ebaselgem õiguslik staatus, vähem kvalifitseeritud tööjõudu ja kapitali kui USA valgete asustatavatel ja majandatavatel maadel. Põhjarahvaid suuresti kimbutavat alkoholismi ei ole IR-süsteemis siiski eraldi välja toodud. Soodustavate teguritena märgitakse loodusvarade ja vaba tööjõu olemasolu, keskkonna vähemat saastatust, õnnemängude väiksemat levikut, mitme majandusprogrammi käivitamist ja nende võrdlemisi head omavahelist koordineeritust.

Loodusvarade juures on rõhutatud selliste väärtuslike toorainete nagu maaõli (nafta) ja -gaasi, uraani jm olemasolu, mis annavad võimaluse mäetööstuse arendamiseks. Viimast on analüüsitud rohkete tabelite, graafikute ja jooniste abil. Et reservaadid moodustati põhiliselt kuivaladel, sest paremad maad koloniseeriti valgete poolt, siis pööratakse uurimuses suurt tähelepanu looduslikele veevarudele ja nende säästmise võimalustele, samuti indiaanlaste õigusele neid veevarusid ise kasutada. Veevarude pärast on tekkinud konflikte indiaani ja osariigi võimude vahel, eriti kõrbelises Arizonas, kus kiiresti kasvanud linnad (Phoenix jt) vajavad rohkesti vett. Kleebisena toodud joonis 47 näitab selgelt, et enamik IRe paikneb USA ariidses (kuivas) osas. Veevarudest sõltuvad põlisrahva põllu- ja metsamajanduse võimalused.

Ameerika võimude üheks sihiks IR-süsteemi kujundamisel oli põliselanike ümberkasvatamine maaviljelejateks ja loomapidajateks. Tänapäeval on IR-maadest põldu siiski vaid 5,5%, kusjuures 2/3 sellest on seotud kuivpõllundusega (*Trockenfeldbau*). Umbes 57% maadest on renditud mitteindiaanlastele. Indiaani-maadest 4/5 hõlmavatest karjamaadest oli 1983. a 10% renditud väljaspoolsetele karjakasvatajatele. Paarkümmend aastat varem oli väljarenditud karjamaade osatähtsus 41%. Tänapäeval on põllu-, metsa- ja kalamajanduses sama palju töökohti kui ehitustegevuses. Edasi käsitletakse põhjalikumalt Arizona indiaanlaste põllumajandust. 1986. a oli hõimude valduses Ft. Apache'i (351 ha), Ft. Mc Dowelli (320 ha) ja Kaibabi IRI (100 ha) kolme talu kõrval veel neli suurt niisutussüsteemi. Viimased paiknesid Ak-Chini, Colorado ja Gila jõel ning Mehhiko piiri äärsel Papago IRI maa-alal ning hõlmasid kokku 14 000 ha. Papago, Hualapai, Hopi, Ft. Apache'i, San Carllose, Navajo ja San Xavieri IRI valduses oli kokku 700 000 lammast, 125 000 kitse, 98 000 veist ning 26 000 hobust, eeslit

ja muula, kusjuures peaaegu kõik lambad ja kitsed kuulusid navahodele. Suurimad veisekasvatajad olid hualapaid (4000), hopid (4000), papagod (18 000), San Carlõse (18 000) ja White Mountaini apatšid (17 000), eelkõige aga navahod (30 000). Samal ajal oli pimade (Gila Riveri IR) veisekasvatus alates 1982. aastast mehhiklaste käes rendil. Edasi on täpsemalt vaadeldud Gila Riveri ja Ft. Apache'i IRI osa põllumunduses. Suurlinna Phoenixi külje all paiknevad Gila Riveri IRI põllumaad on viimaste aastakümnete jooksul olnud ülimoodsate suurtalude surve all. Linnadest kaugemale jääv Ft. Apache'i IRI põllumajandus on arenenud tagasihoidlikult. Karjandus oli viimati nimetatud piirkonnas varem hoopiski tundmatu ning hakkas arenema Hispaania kolonistide ja misjonäride mõjul. Suurema tõuke edasiseks andis I maailmasõja aeg, mil sinna asus uusi karjakasvatajaid. Nii hakkasid 1920. aastail tekkima apatšide karjakasvatusühistud.

Metsade kasutamisele hakati tähelepanu pöörama XIX sajandi 2. poolel ning tänapäeval on sellel suurem tähtsus kui põllumajandusel. Metsa all on ligi veerand IRide maadest (52 000 ha). 41% sellest kasutatakse kaubanduslikult. Ligi 3/5 metsavarudest paikneb Yakima, Coleville'i (mõlemad Washingtoni osariigis), Ft. Apache'i (Arizona), Warm Springsi (Oregon) ja Flatheadi IRis (Montana). Ft. Apache'i IRI metsamaa hõlmab 4250 km². Alates aastast 1968 müüvad põliselanikud puitu väljapoole ja kasutavad ise. Vahemärkusena tooksin siinkohal seiga, et internetis Arizona indiaanlaste kohta materjali otsides tuli ette 2135 meetri kõrgusel Colorado platool Coconino Rahvumetsas asetsev Flagstaffi linn ja sealne Põhja-Arizona Ülikool. Viimase geograafia ja konnaalplaneerimise osakond on tihedalt seotud Põlisameerika Metsandusteaduskonnaga (*School of Forestry Native American*). Selle liinis on indiaani üliõpilastel võimalik omandada kas magistri- või doktori-kraad ning rakendada saadud teadmisi ja oskusi oma hõimu ökosüsteemi kaitsel ja ruumikorraldusel.

Frantz peatub ka kaubandusel erineva asendiga Ft. Apache'i ja Hualapai IRI näitel. Viimane paikneb Suure Kanjoni Rahvuspargi (*Grand Canyon National Park*) otseses naabruses. Muude teenindusharude vaatlemisel soodsa asendiga Gila Riveri (1488 km², 8000 el.) ja Havasupai (samuti Suure Kanjoni külje all) ning Ft. Apache'i IRI näitel selgub, et indiaanlaste sellekohane ettevõtlikkus on väike.

Suhteliselt hästi arenenud töötlev tööstus on seotud väljaspoolsete firmade poolt kohaliku tooraine töötlemise ja tööjõu kasutamisega. Vietnami sõja ajal paigutati reservaatidesse ka elektroonikatööstus. Alates aastast 1965 on sinna rajatud tööstus- ja ametiparke. Nii oli 1986. a Arizona 21 IRI maa-alal kuus sellist parki.

Kokkuvõttes (lk 268–275) rõhutatakse veel kord indiaanlaste maade murendamist sissetungijate poolt. Nii ongi 260 IRist 2/3 väiksemad kui 100 km² ja vaid 20 üle 2500 km². Positiivsena rõhutatakse eneseteadvuse tõusu ja rahvaarvu suurenemist viimaseil aastail. Reservaadid on aga etniliselt mosaiiksed, kusjuures 25-st suuremast on 17-s põliselanikud vähemuses. Ka indiaanlaste endi päritolu on kirev. Põlisrahva juurdekasv paistab aga jätkuvat. Võrreldes USA muu elanikkonnaga on nende hulgas suurem noorte osatähtsus ning vähem levinud suhkruhaigus, maksatsirroos, mõrvad ja enesetapud. Väikese kohapealse rakendusvõimaluse tõttu ollakse sunnitud töötama kodukohast eemal. Navajo, Pine Ridge'i, Gila Riveri ja Papago IRis moodustavad sellised koguni üle poole töökäijatest. Tõusnud on indiaanlaste haridustase. Teise maailmasõja ajal oli iga üheksas 18–35-aastane indiaanlane kirjaoskamatu, ent nüüd on nende hulgas juba ka kõrgharidusega inimesi. Majandusressursside hindamisel rõhutatakse õli ja gaasi (3–10%), kivisõe (5–15%) ning uraani varusid (50% USA omadest). Probleemiks on muidugi nende kasutamine põlisrahva poolt. Naabruses asuvate suurlinnade kasv nõuab järjest enam indiaani maade veevarusid. Vaatamata mõne hõimu (pimad) pikaajalistele kogemustele maaviljeluse alal on indiaani talupoegkond siiski nõrk. Lisasissetulekut saadakse siiski karjandusest. Eriti tähtsa koha on omandanud metsavarude kasutamine ja müümine. Majanduse kiiremat edasiminekut takistab kohaliku teeninduse nõrk areng. Üldist tööpuudust on aidanud leevendada 1960. aastail rajatud töötleva tööstuse ettevõtted.

Omapoolset kokkuvõtet tehes märgiksin seda, et vaatamata raamatu sisukusele, jäävad mõned asjad, nt keelekasutus, siiski lahtiseks. Kanada uurija Ronald Cosperi andmeil on suurenenud küll navaho keele kõnelejaskond, kuid samal ajal toimunud nende suhtarvu langus etniliste navahode hulgas. Raamatu autorilt sain täiendavalt teada seda, et indiaani keelte teatud taassündi on märgata alates 1970. aastast. Paljudes reservaatides on käivitatud nn *Head Start Program*, mis annab lastele koolieelset emakeelset haridust, eriti navahodele, papagodele, hopidele ja apatšidele. Selle kõrval on rajatud ka kakskeelseid koole. Samast ajast hakati välja andma omakeelseid ajalehti. Suurematel hõimudel on oma raadiojaamad (navahod, apatšid, siuud) ja teleprogrammid (navahod jt).

IR-süsteemi kohta saab teavet veel muudestki väljaannetest. Nii selgub Navajo ja Hopi IRI lahkeli maa-alade valdamises. Navajo IR, mis ümbritseb igast küljest Hopi IRI, nõuab endale viimase arvelt lisamaid. Nõudmiste rahuldamiseks on lubatud hopidele uusi maid Navajo

reservaadi ja Arizona osariigi piirivööndis (Glassner 1996: 227) otse Flagstaffi linna külje all.

Klaus Frantzi raamatu *Indiaani reservaadid USAs* eelmine väljaanne (1993) on saanud väga kiitva hinnangu ajakirjade *Die Erde, Geo* ja *Erdkunde* veergudel. Sellest on aga möödas juba viis aastat. Täna lugeja ootaks pisut värskeamat andmestikku, sest põhiliselt pärineb see aastast 1980, autori enda kogutud andmeid on ka aastast 1986. Autoril on käsil raamatu ingliskeelse tõlke lõpetamine Chicago ülikooli kirjastusele, mis loodetavasti sisaldab juba ka 1990. aastate andmeid. Võib veel lisada, et vaadeldud raamat on kirjutatud saksa põhjalikkusega ja erineb selle poolest seni olemasolevatest ingliskeelsetest käsitlustest. Mis puutub kogu IR-süsteemi hõlmavatesse leksikonidesse, siis neid on inglise keeles üsna mitu.

Arvustuse sissejuhatavas osas olen nimetanud riike, kus esinevad põliselanike reservaadid. Nende hulgas pole toodud Venemaa, kus sellised rahvad moodustavad ligi 1/5 riigi elanikkonnast. Majanduse mahajäämuse ja maarahvastiku valdamise tõttu säilisid Venemaa põlisrahvad kuni revolutsioonini suhteliselt hästi. Pärast seda algas neile halduspoliitiliste üksuste kujundamine ning seejärel rohkem kui pool sajandit kestnud repressioonide ja assimileerimise ajajärk. Venemaa põlisrahvaste tänapäevast olukorda võiks ehk võrrelda USA indiaanlaste omaga pool sajandit tagasi. Kui selline võrdlus paika peab, siis oleks oodata Venemaa algasukate eneseteadvuse ja oma elukorralduse suuremat tõusu tuleva sajandi paaril esimesel kümnendil. Esialgu on see siiski vaid oletus, mille kinnitamiseks või ümberlükkamiseks on vaja teha uurimistööd. Tore oleks näha umbes samasugust raamatut ka Venemaa rahvaste halduspoliitiliste üksuste kohta.

Kirjandus

- Barton, Thomas F., P. P. Karan 1992. *Leaders in American Geography*. Volume 1: Geographic Education. Mesilla: New Mexico Geographical Society
- Brown, Dee 1975. *Mata mu süda Wounded Knees. Indiaanlaste ajaloost Ameerika Läänes*. Tallinn: Eesti Raamat
- Ceram, C. W. 1978. *Esimene ameeriklane*. Tallinn: Valgus
- Claival, Paul 1995. *La géographie culturelle*. Paris: Editions Nathan
- Blij, H. J. de, Peter O. Muller 1997. *Geography: Realms, Regions, and Concepts*. Eighth Edition. New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons, Inc.
- Fast, Howard 1951. *Viimne piir*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

- G l a s s n e r, Martin Ira 1996. *Political Geography*. Second Edition. New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons, Inc.
- K u r s, Ott 1992. Halduspoliitilised ruumid. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2613–2630
- L i p s, Eva 1963. *Indiaaniraamat*. (Sari “Maailm ja mõnda”). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- L o n g f e l l o w, Henry Wadsworth 1960. *Laul Haiavatast*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- L ä n d e r d e r E r d e. *Politisch-ökonomisches Handbuch*. 1985. Berlin: Verlag der Wirtschaft
- W e i s k o p f - H e i n r i c h, Liselotte 1976. *Suure Karu pojad*. Tallinn: Eesti Raamat
- V i r r a n k o s k i, Pentti 1994. *Yhdysvaltain ja Kanadan intiaanit. Intiaanikansojen kulttuuri ja historia Rio Grandelta Yukonjoelle*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 605.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Ott Kurs

EDITORIAL NOTE

On 23 June the Republic of Estonia celebrates Victory Day to commemorate the decisive battle against the German Landeswehr in 1919. In this battle the Estonian troops forced the units of General R. von der Goltz to withdraw and conquered the town of Cesis in Northern Latvia. To mark this festive day, we publish two speeches. The first of them was delivered by Ignas Tõrmaküla to the "boys of Finland" (Estonian volunteers fighting on the Finnish side from 1939–1944) at Jalkala training camp on Victory Day in 1943. The author of the second speech is lawyer and mathematician Enn Sarv, who spoke at the Assembly of Nationalist Democratic Forces on Victory Day 1988. His speech deals with the Hirvepark meeting in Tallinn in 1988. This meeting encouraged the nationalist forces who demanded the restoration of the legally continuous Republic of Estonia and its citizenry — in contrast to their communist compatriots who wanted to establish a new state on the basis of the illegal Estonian SSR and include the recent Russian immigrants among its citizens.

In June this year the bicentenary of Alexander Pushkin's birth will be celebrated everywhere, including Estonia. On this occasion we publish a study on the events related to Pushkin's 100th death anniversary in 1937. The author of the article is Karl Martinson, learned secretary of the Estonian Association for History and Philosophy of Science. The celebration of the poet's commemoration day was one of the most significant actions by the Estonian intellectuals in the second half of the 1930s. Naturally, the main reason for celebrating was the poet himself and his creation, which was held in high esteem by Estonian intellectuals of the older generation. However, by grand-scale ceremonies on the death anniversary of the Russian poet the Estonian intelligentsia also tried to draw attention to its cultural and political orientation. The cultural programme of some Estonian writers, which

began to take shape in the mid-1930s, opposed the orientation to the culture of Nazi Germany (naturally, not to the culture of the Germany of the past). Seeing the general ideological onslaught by Nazi Germany and its militarisation, part of the Estonian intelligentsia (and they were not the only ones!) reached the stance that the only force that could withstand Hitlerism was Russia. Therefore, several attempts were made at reconciliation with Soviet Russia, particularly in the sphere of culture. The embellished messages Russia sent across the border also gave rise to delusive hopes that the cultural policy of the socialist neighbouring country would more consistently follow ethnic and humanist goals in the future.

This time's belles-lettres section also belongs to Pushkin — we publish his poem *La Gabriélide*.

Thereafter Associate Professor Randar Tasmuth from the Institute of Theology at the Estonian Evangelical Lutheran Church acquaints us with the problems of New Testament theology.

Gorbachev's coming to power and the social upheaval of the second half of the 1980s brought along an increase in religious activity in Estonia. The number of baptisms increased dramatically. Both traditional churches and newly arrived religious sects enjoyed wide popularity. From 1992, however, the religious fervour began to subside. Many people who had themselves baptised in those years did not remain active members of the church. Supposedly a large number of the baptised had no religious aims. Baptism was a fad, particularly among the youth. The large number of those who have stayed away from the church gave the historian Lea Altnurme reason to study the Estonian school students' mental picture of God — what images and ideas occur to them when they hear the word "God". Lea Altnurme's article has grown out of a questionnaire administered in 1994–1995.

Ernest Gellner seems to be one of these rare 20th-century theoreticians of society and culture whose contribution is equally great in the areas of social philosophy, social anthropology, sociology, intellectual history and political science. In our previous issue Leonidas Donskis, professor of philosophy at Klaipeda University, explained the main points of Gellner's civilisation analysis as a theory of history. Now the author concentrates on the phenomena

contrasted by Gellner: tolerance versus ideocracy, liberalism versus nationalism, and analyses his rationalist criticism of culture.

The central concern of the philosophy of language is the nature of linguistic meaning. Because of this concern, the philosophy of language is relevant to virtually all other areas of philosophy. In almost every area of philosophy, questions arise which turn in part on the nature of the meaning of a particular kind of sentence. In each of these cases, we will be at a loss to defend any particular view of the matter unless we can say something about the meaning of the statement in question. To do so, we must draw upon, or at least presuppose, some position in the theory of meaning. A similar point holds for metaphysical issues about the nature of truth for a given kind of sentence. We will never achieve a clear view of what is involved in the truth of statements of a given kind if we are unclear about their meaning. With such an introduction Christopher Peacocke, professor of philosophy at Oxford University, begins his essay on the philosophy of language, where he discusses its central problem — the relation between meaning and truth-conditions.

There are few works in art history that would have been interpreted in as many ways as Velázquez's *Las Meninas*. Art historian Ants Juske is interested in it as in one of the most brilliant examples of metalanguage within the art of painting: a work which analyses the projection of a three-dimensional real space on the plane, the inner structure of the space of the painting, the relation between the picture and the viewer, unreal images and, in general, the usage in painting of such devices as "space in space" and "picture in a picture".

Between 1940 and 1952 several extensive deportation campaigns were carried out in the Baltics and the western regions of the then Soviet Union. According to the official data of the security authorities, more than 618,000 people were deported to Siberia (49,000 among them were arrested). *Akadeemia* publishes a selection of documents on the largest deportation operation that hit Estonia in March 1949. The operation's code-name for all the Baltic republics was *Priboi* (Breakers).

In the section of book reviews Ott Kurs, professor of human geography at the University of Tartu, examines a book on Indi-

Editorial note

an reservations in the USA by Klaus Frantz, researcher at the Austrian Academy of Sciences.

The issue ends with Part 7 of the commented stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia.

New Testament theology yesterday, today, tomorrow

Randar Tasmuth

The words 'theology' or 'theologian' do not occur in the New Testament. In the ancient world the theologian was understood as a one who is talking about godly things, for example, Orpheus. In Christianity the word 'theologian' came into use with the evangelist John and his gospel. According to St. Augustin the task of theology is the unrealizable task of man to speak about God; that means, although we are not able to do it, we cannot be silent about God either.

The critically oriented study of the Bible was called into being in the eighteenth century. P. Gabler is sometimes regarded as the first who demanded that 'biblical' and 'dogmatic' theology be clearly distinguished from each other. F. C. Baur regarded biblical theology as a purely historical discipline. The birth of a split between the exegetical theology of the European universities and the understanding and use of the Bible by the church becomes visible when W. Wrede stresses that the boundaries of the canon must not have any significance at all in New Testament theology and it is not the task of theology to serve the church.

When the First World War put an end both to the dominion of liberal theology and to wider inter-

est in the history of religions, existential anxiety needed an answer which could not be a purely analytical and historical argumentation. K. Barth's massive rhetoric of dialectical theology called for a return to the traditional Christian truth, and it met the need of the time. R. Bultmann was consonant with the existentialist self-understanding of Paul and John, trying to distinguish between 'what is said' and 'what is meant'. The real task of exegesis is to penetrate into the real subject-matter which the text expresses, and this is to be achieved through 'Entmüthologisierung', that is, stripping the ancient text of its time-bound expressions and disclosing its timeless meaning.

After Bultmann, proposals have been made that the objective of New Testament research ought to be 'early Christian religion' (J. M. Robinson). R. Morgan from Oxford is of the opinion that secular biblical study is justified in a secular academic context. It seems that the difference between the ancient understanding of theology and that of today's is that ancient Christianity did not try to harmonise theology with the cultural surroundings as eagerly as our contemporaries try to do.

Reactions to the liberal trends challenge us to think whether historical-critical theology is purely a methodology or an ideology. According to E. Linnemann the point

of departure of several scholars is the attitude as if God did not exist (ut si Deus non daretur). According to her, belief in the consistent Word of God must still function as the precondition when we begin to study the Scripture.

At the threshold of the new era the split between special studies on one side and the disability to synthesise the results on the other functions as a growing weakness of orientation amidst the perpetually growing literature. One of the tasks of New Testament theology is to study the identity of the early Christians. Another is bound to the question about the possibility of 'biblical theology'. P. Stuhlmacher rebuilds more tight connections between Old Testament and New Testament and gives his principles regarding the task of New Testament theology:

1) New Testament theology must allow New Testament itself to feed the discipline with the theme and the way of presentation;

2) New Testament theology has to take into consideration the claim of the canon that New Testament is a revelation;

3) inasmuch as New Testament theology allows to formulate its task by New Testament itself, the theology of New Testament respects the fact that the proclamation of New Testament has its roots in the Old Testament.

Here I see a positive program to be aimed at.

Estonian school students' image of God

Lea Altnurme

Estonian school students' image of God was studied by means of qualitative content analysis. Questioning involved 303 students (aged 17–18) from the final forms of 16 urban secondary schools all over Estonia in 1994–1995. The study revealed that Estonian young people usually do not use Christian concepts and explanations in order to describe God. Such a result was quite expectable because of the recent socialist past and strong secularisation of Estonian society. Descriptions of God are based on personal emotions and experiences rather than Christian traditions.

The Estonian school students' images of God could be divided into three groups: vague images of God, God as a person and God as power. Unclear images of God referred to the fact that many (nearly 30%) of the students were unable to describe their conceptions, thoughts or feelings about God. At best, God was characterised by his properties and actions. It was also noted that God cannot be described or imagined; first and foremost he can be experienced.

A larger number of young people (44%) described God as a person. Most of them imagined God as an old man on the verge of a cloud. This is a stereotyped, ridi-

culing picture that was rooted during socialism. God was also described as similar to a human but having much greater abilities.

The image of God as power was not widely spread (12%) but was characterised as rather efficient. Still, it should be noted that the border between the personal and impersonal image of God was not quite clear. Although sometimes God was defined as cosmic energy, his properties and activity could have been borrowed from the personal God.

Psychological explanations of one's own or the others' image of God and its impact were quite widely spread (30%). The widely spread understanding was that God is someone who becomes existent through believing. The belief in God helps the weak ones to cope with difficulties in life. Strong people do not need God.

Half of the respondents (50%) had experienced God, most of them in some extreme situation. 35% of students expected God's help at a difficult moment.

Estonian school students' image of God can perhaps be best characterised by a girl's statement, "There is something I believe in." This shows that belief exists, but there is no clear understanding of what one really believes in.

The reflections of Diego Velázquez's *Las Meninas*

Ants Juske

There are few works in art history that would have been interpreted in as many ways as Velázquez's *Las Meninas*. Even the contemporaries of Velázquez could understand the exceptional significance of this painting. The Italian painter Luca Giordano, who was well acquainted with Velázquez's creation, was asked to explain the meaning of this painting to King Carlos II. Luca called it "the theology of painting". By this he meant that, as theology is supreme among all other knowledge, likewise *Las Meninas* serves as the most brilliant model for the whole art of painting. Thanks to its complicated spatial structure, which in our present-day language might be even called interactive, *Las Meninas* has deserved attention not by art historians only.

The picture shows how Velázquez is painting on a canvas turned with its back to the viewer. So we cannot actually know what Velázquez is painting. The artist is gazing at the viewer, that is, into a space outside the picture. The key to the interpretation of the whole painting is its background, first of all the mirror. The people in the mirror have been inarguably identified as the royal couple — Felipe IV and his wife Mariana.

The mirror has a special function in post-Renaissance art. Even application of central perspective in a picture is like a mirror image of reality. Yuri Lotman has stated that "the magic function of such objects as the mirror, which creates a world similar to what is reflected, but at the same time only seemingly similar, is as noticeable as the role of the metaphor of reflection for the self-awareness of art." The duplication of reality is an ontological precondition for changing the objects of the world into signs. Introduction of the mirror into the space of the painting creates an even more puzzling sign-situation: double duplication. Lotman compares the role of the mirror in a painting to the typologically similar role of the pun in a poetic text: "Bringing forward the conditionality the text is based on, it makes the language of art the main object that attracts the audience's attention." By means of the mirror one can introduce a metastructural element into the painting; i.e. the object of depiction is the manner of depiction itself and the conditionality on which it is based.

Several art historians have been troubled by the question: what does the mirror on the back wall actually reflect — the image painted on the canvas or the space outside the picture, i.e. the space of the viewer? According to some art historians it is possible to see in the mirror the canvas the artist is working on. Still, most researchers are con-

vinced that the mirror reflects the space of the viewer, and Velázquez's models are situated there as well. Michel Foucault is of the same opinion.

In other words, all viewers of the painting are situated in the position of the royal couple posing for Velázquez. The artist himself also looks into the same space. He has stepped a little aside from his easel in order to observe his sitters and to correct what he has painted.

*Even a more exciting interpretation exists: Velázquez has painted the scene through a large mirror! This would also solve the question — what has been depicted on the canvas turned with its back to the viewer? In the painting *Las Meninas* Velázquez is painting the painting *Las Meninas*! The only question that remains unsolved in the case of this version is: from where does the royal couple appear into the mirror on the back wall? Of course, it is possible that Velázquez seated the royal couple in front of the mirror so that they could observe the whole scene and the process of painting. This is even more likely because, according to the contemporaries' memories, the king often came to see how the painting was progressing. By the way, the Prado really arranged a demonstration of the creation process of the painting: a large mirror was placed in front of *Las Meninas*, and in a moment it created the impression that what is depicted in the painting is reality.*

EK(b)P KESKKOMITEE
VIII PLEENUMI
STENOGRAMM

Tõlkinud Mart Arold

VII

Eesti Riigiarhiivi Filiaal, f 1, n 4, s 860. Kommenteerinud Viktor Niitsoo.

Kas te siis ei mõistnud oma tegude ebaseaduslikkust, kui jagasite väljavalitute kitsas ringis seda, mis pidi minema laiatarbekaupade fondi suurendamiseks?

Muidugi on siin tõsiselt süüdi ka EK(b)P KK ja MN, et nad ei avastanud neid Nõukogude seaduste rikkumisi õigeaegselt, et nad pole piisavalt kontrollinud oma madalamaid lülisid, kuid esitada sm Turkestanovit süütu kannatajana, kes millestki aru ei saanud, nagu rääkis siin Ristmägi, on samuti lubamatu. Kuidas ta sai töötada tükk aega TK esimehena ja siis veel maakonnakomitee I sekretärina? Ta õppis aasta aega kõrgema parteikooli kursustel ja ta ei saa olla nii totakas. Meile peab olema täiesti selge see, mida ütleb õigesti ÜK(b)P KK otsus, me peame tunnistama ENSV MN süüd, kui ta 1945. a andis määruse tellija villa ümbertöötamise kohta.

Ma lõpetan, järeldused on selged, ma rääkisin neist juba oma sõnavõtu alguses. EK(b)P KK töö stiil ja sisu peavad otsustavalt muutuma ning selle hädavajalikuks eeltingimuseks on EK(b)P KK juhtkonna tugevdamine.

Lubage mul välja öelda oma arvamus sm Veimeri kohta. Ma loodan, et ta on siiski võimeline arvestama selle tõsise õppetunniga ja võib edasi töötada MN esimehe ametikohal, kui KK pleenum selle talle usaldab. Ja see ongi just sama usaldus, mille kohta sm Veimer küsimuse tõstatas.

JUHATAJA: Sõna saab sm Laosson³⁴ — EK(b)P KK liige.

Sm LAOSSON:

ÜK(b)P KK otsus, õige ja õigeaegne otsus, on vaieldamatult üks tähtsaimaid dokumente EK(b)P ajaloos. See puudutab meie vabariigi elu ja töö põhiküsimusi, see avas suured puudused meie töös, vabariigi juhtorganite töös, sm-te Karotamme ja Veimeri töös.

³⁴LAOSSON, Max (1904–1992). Pärit Viljandimaalt, õppis 1924–1930 TÜ filosoofiateaduskonnas (ei lõpetanud), lõpetas 1956 Moskva Kirjandusinstituudi. Pahempoolitsev psühhopaat, toimetas 1932–1933 ateistlik-ratsionalistlikku ajakirja *Ratsionalist*. KP liige veebruaris 1940, juuni 1940–1941 ajalehtede *Postimees* ja *Tartu Kommunist* toimetaja. Sõja algul hävituspataljonis, siis koos I. Käbiniga Omski oblasti Tauria rajoonis 1942. a ajalehe *Punaväelane* toimetaja, 1943–1944 Leningradi raadio eestikeelsete saadete peatoimetaja. 1944–1945 EK(b)P Tartumaa komitee I sekretär, 1945–1949 *Rahva Hääle* vastutav toimetaja, 1950–1953 ENSV Kunstide Valitsuse juhataja, seejärel vabakutseline ja kirjastustöötaja. ENSV ÜN I–II ks saadik 1940–1951, EK(b)P KK liige 1948–1951.

ÜK(b)P KK sekretär sm Ponomarenko rõhutas oma ettekandes, et EK(b)P KK pole vajalikul määral võidelnud kodanliku natsionalismiga — see on EK(b)P KK kõige tõsisem viga. Eriti ilmekalt väljendub see viga kultuurivallas. Just seal paistab sm Karotamme natsionalistlik joon eriliselt silma.

Kultuuri alal oleme end jämedalt lasknud alt vedada endistel natsionalistidel, mõnedel endistel menševike ja esseeride juhtidel, kes sm-te Karotamme ja Veimeri lepliku suhtumise tulemusena Nõukogude valitsuse koosseisu sattunuina teostasid siin üsna häbematut nõukogudevastast poliitikat. Me pole neid inimesi, Andresenit, Kruusi ja sm Karotamme hinnanud mitte nende tegude, vaid nende deklaratsioonide, nende fraseoloogia järgi. Me oleme alahinnanud mõnede igandite elujõudu, me pole alati arvestanud seda, et sotsialismi ehitamine toimub kõige teravama klassivõitluse tingimustes.

Ma tahaksin peatuda üksikasjalikumalt olukorral ENSV kultuuririndel ja siin toimuval ideoloogilisel võitlusel.

Sm Karotamme natsionalistliku poliitika tagajärjel said rahvavastased elemendid siin täieliku tegevusvabaduse, nad võisid enam-vähem vabalt peremehetseda.

Nõukogudevastased elemendid arendasid siin plaanipärast tegevust. Nad püüdsid ellu viia eesti kodanluse vanu plaane.

Nagu teada, ei eitanud eesti kodanlus ja selle ideoloogid eesti kodanliku riikluse ajutise lüüasaamise võimalust sisemiste ja väliste jõudude toimel. Oma arutlustes pidasid nad võimalikuks mitte ainult kodanluse poliitilise masinavärgi likvideerimist, vaid ka kapitalistliku majandussüsteemi likvideerimist. Mitte asjata ei püüdnud nad näiteks oma isiklikku kapitali kanda üle Lääne pankadesse.

Kuid kõige selle juures rõhutasid kapitali ideoloogid, et pole veel kõik kaotatud, kui kodanluse majandusliku ja poliitilise purustamise juures õnnestub säilitada eesti kultuur, muidugi kodanlik kultuur, ideoloogia ning kaadri põhiline südamik, kodanliku intelligentsi tuum ja selle löögirühmad. Just seda reaktioonäärde plaani kaadri südamiku säilitamiseks, ideoloogiliste tugipunktide säilitamiseks, tuntud teooriate ja eesti kodanliku kultuuri ilmingute säilitamiseks viisidki oma tegevusega ellu Andresen, Kruus ja Semper. Nad püüdsid seda teostada oma kirjanduslikku tegevusega ning olles Nõukogude valitsuse liikmed. Seda püüdsid nad teha oma organisatsiooniliste sammude ja oma kaadripoliitikaga.

See tegevus teenis kapitalismi restaureerimise huve. Loomulikult püüdsid nad seejuures igati pidurdada sotsialismi ehitamist. EK(b)P KK ei märganud õigel ajal seda õnnestustegevust ega neid nõukogudevastaseid

tendentse. EK(b)P KK ignoreeris klassivõitlust kultuuririndel. Eriti püüdis varjata ja pehmedada ideoloogilise võitluse teravust, vales-ti tõlgendada marksimi-leninismi õpetust klassivõitlusest, soodustades sellega kodanlikke natsionaliste, KK I sekretär sm Karotamm.

Sm Karotamm on palju rääkinud natsionalismist, kuid ei ole tahtnud näha, et Andreseni ja Kruusi tegevus on kodanlik natsionalism tegelikkuses, praktikas. Me oleme edukalt paljastanud rööpmeseadjaid, suhtunud mõnikord tõsiselt kolkavalla partorgi, kes pummeldas vaenlastega või kurameeris kulaku tütreaga. Seegi on tähtis, kuid samal ajal ei osanud me ära tunda vanu paadunud reaksionääre, kes töötasid MN hoones või sellest saja sammu kaugusel. Ma tahan rõhutada, et Andresen, Kruus, Semper ja Tuglas olid Eesti kodanluse tähtsaimad ideoloogid. Nagu teada, on Kruusi, Semperi ja Tuglase minevik aastakümneid kestnud süstemaatiline rahvavastane tegevus kirjandus-, teadus- või poliitkarindel. Semper oli üheks esteetilis-dekadentliku suuna juhiks eesti kirjanduses, sõjaka antimarksisti ja kosmopolitismi levitajana oli ta 30 aasta jooksul, kuni 1940. aastani, eesti kultuuri noore kaadri rüvetaja. Samaaegselt oli ta üks eesti esseeride juhte.

Kruus oli Eesti esseeride partei organiseerija ja I sekretär, tema lõi kodanliku ajaloo põhikontseptsioonid, tema võltsis kodanluse huvides kogu Eesti ajalugu, tema koostas koos Tõnissoni ja Pätsiga kodanliku riikluse teoreetilised alused, tema oli 20 aasta jooksul eesti kodanluse peamine õuefilosoof, ta oli Jaan Tõnissoni lähim sõber ja nõuandja kuni 1940. aastani, kui ta sai sm Karotamme lähimaks nõuandjaks kultuuri alal.

Andresen, Kruus ja Semper upitasid 1945. aastal pjedestaalile oma sõbra, eesti formalistide ja kosmopoliitide juhi Tuglase, kes on olnud 30 aastat reaksioonilise intelligentsi iidoliks ja juhiks, sellesama Tuglase, kes oli kodanluse paavst ja peaiidol kultuurivallas, kes okupatsiooni ajal elas Eestis ja kes püüab kuni viimase ajani propageerida oma reaksioonilisi vaateid, saada tänu Andreseni klikile rahvakirjaniku nimetust ja akadeemiku tiitlit.

1940. a moondusid need kodanlik-menševistliku ideoloogia kolm vaala kolmeks nõukogude kultuuri vaalaks. Lausa üleöö tegid nad hüppe, ideoloogilise hüppe. Aastakümnete jooksul ei täheldanud me nende juures vähimaidki eelnevaid kvantitatiivseid muudatusi, ent kvalitatiivne hüpe neil õnnestus. Nad kargasid välja natsionalismist ja maandusid otse marksismi. Säärast hüpet loomulikult ei saa olla — need reaksiooni ideoloogilised tugisambad muutsid 1940. a ainult väliselt värvi, kuid nende olemus on jäänud natsionalistlikuks kuni 1950. aastani. Seda näitab meile veenvalt ÜK(b)P KK otsus.

Tuleb rõhutada, et Kruus, Semper ja Tuglas moodustasid koos Pätsi ja Tõnissoniga Eesti kodanluse kõige suuremate ideoloogide viisiku. Tuleb välja, et oleme üle võtnud kolm viiest kodanluse kõige suuremast ideoloogist. Juba 1940. a said need kolm tegelast enda kätte Nõukogude Eesti kultuuri tegeliku juhtimise. Nagu teada, asus Kruus 1940. a Tartu Ülikooli rektori kohale, hiljem TA presidendiks. Semper oli enne sõda haridusminister, pärast sõda kuni 1948. aastani Kunstide Valitsuse juhataja. 1946. a kõrvaldati sm Jakobson Andreseni initsiatiivil Eesti Kirjanike Liidu esimehe kohalt ja see tähtis koht anti kohakaasluse korras Semperile.

Andresen töötas MN esimehe asetäitjana kultuuri alal, tal olid suured volitused ja võimalused oma poliitika teostamiseks kõrgkoolides, teatrites, kirjastustes ja rahvahariduse süsteemis. Sõja ajal komplekteeriti Haridusministeeriumi aparaat Andreseni poolt või siis tema juhtnõõride järgi, ja sellega oligi tema mõju tagatud. Kui Andresen viidi üle ENSV ÜN Presiidiumi esimehe asetäitja kohale, jäi talle õigus sekkuda kultuurisektoris kõigisse asjadesse ja ta kasutas seda õigust väga aktiivselt, viies tihti küllaltki edukalt läbi oma kaadri- ja premeerimispoliitikat jne.

Üldistades võib öelda, et kogu kultuurisektor anti juba 1940. a teataval määral natsionalistide võimusse. Semperit ja Kruusi toetades püüdsid sm-d Karotamm ja Päll tõestada, et nad viivad ellu Lenini ja Stalini õpetust kodanliku intelligentsi ärakasutamisest, kuid nad unustasid ära diferentseeritud lähenemise nõude ning igäihte tegevuse vaatlemise nõude konkreetses ajaloolises situatsioonis. Oma tegevuses käitusid Kruus, Andresen ja Semper küllaltki ülbelt, nad arvasid, et kultuur, kirjandus ja kunst on nende käes, ning bolševikke vaatlesid nad kui oma kontrahente, kes selle eest peavad andma neile raha ja tegevusvabaduse.

Paljud kommunistid märkasid seda Andreseni, Kruusi ja Semperi tegevust. Nad ei teinud küll suuri üldistusi, kuid konkreetset kriitikat nende kolme vastu oli kuulda kõikjal — ka KKs ja väljaspool KKd. Eile ütles sm Karotamm oma ebaparteilises sõnavõtus, et ta tõlgendas Andreseni ja Kruusi kritiseerimist nende parteivälise mineviku kriitikana. Ent meie ei kritiseerinud neid mitte mineviku, vaid ebaparteiliste tegude eest Nõukogude perioodil. Seltsimehed teistest vabariikidest, kes olid siin 2–3 nädalat viibinud, pöördusid pärast seda sageli minu poole küsimusega: “Mida Andresen ja Kruus endast kujutavad, mis tegelased need on? Räägitakse, et KK I sekretär soosib Kruusi? Kas see on tõsi?” Seltsimehed tulid Uuralist või Ukrainast ja kahe nädalaga said Kruusi olemuse selgeks, kuid sm Karotamm ei saanud sellega hakkama 10 aasta jooksul!

Võib esitada ükskõik kui palju tõendeid selgest kriitikast Andreseni ja Kruusi pihta, mida sm Karotamm ei tajunud. Paljud kommunistid töid neid eile oma kogemustest. 1940. a oli Kruus TRÜ rektor ja mina olin linna ajalehe toimetaja. Mind pani Kruusi töö Tartus väga nõrdima ja ma mäletan, et kirjutasin väga terava artikli Kruusi vastu, näidates seal, kuidas Kruus soosib reaktioonilisi elemente ning püüab nõukogude seaduste teravikku suunata sotsialismi vastu. Samal päeval sain ma telegrammi KKst, mind kutsuti Tallinna, kutsuti kokku KK erakorraline koosolek, Säre ja Karotamm andsid mulle seal pähe ja ütlesid, et kui ma Kruusi rahule ei jäta, siis võetakse mind toimetaja kohalt maha. Me pöördusime abi saamiseks "Pravda" poole.

Kolme nädala pärast avaldati "Pravdas" suur artikkel, kus näidati, et ülikooli juhtkond pole katkestanud oma sidemeid reaktiooniliste kodanlike organisatsioonide ja elementidega.

Või võtkem Andresen. 1946. a oli KK büroo saalis kommunistidest kirjanike nõupidamine. Seal võtsin ma teravalt sõna Andreseni vastu, öeldes, et ta ei orienteeru ega toetu mitte parteiaktiivile ning nõukogude intelligentsi kihtidele, vaid ajab oma parteivastast poliitikat ja toetub intelligentsi kõige tagurlikumatele kihtidele. Selliseid näiteid võivad paljud pleenumi liikmed omagi praktikast tuua.

Seltsimehed, aasta tagasi esines sellel tribüünil riikliku julgeoleku minister sm Mihhailov* ja ütles välja akadeemias pesitsevate kodanlike natsionalistide nimed. Ma ei usu, et ükski neist natsionalistidest oleks pärast seda sm Mihhailovi esinemist TAst minema kihutatud.

Andresen ja Kruus teostasid oma parteivastast poliitikat küllalt aktiivselt ja laiahaardeliselt. Meil tekkis selle tagajärjel koguni termin "Andreseni kaader".

Olles evakuatsioonist** tagasi tulnud, sai Tuglas rahvakirjaniku nime-tuse. Ma ei usu, et Karotamm, kes on Eestis õppinud, kes tunneb Eesti kirjandust, ei teaks, kes see Tuglas on, ma ei usu, et Päll ei teadnud, kes see Tuglas on.

See ebaparteiline aunimetuste jagamine, mida lubasid ja toetasid sm-d Karotamm ja Päll, on meie intelligentsi seas tekitanud suurt segadust.

*Siin Laosson eksib, või vastupidi, esitab GB võimustruktuuri tegelikku seisust, sest ametlikult oli polkovnik Nikolai Mihhailov rahvakomissari ja ministri Boris Kummi asetäitja. Hiljem sai ta tuntuks oma tegevusega Ida-Berliinis ("Mihhailovi komitee"). *Toim.*

**Sõna "evakuatsioon" kasutati tavaliselt N. Liidu tagala kohta. Friedebert Tuglas, nagu me teame, tahtis 1944. a septembris hoopis Läände põgeneda. *Toim.*

Vanameeste järgi tuleb ju joonduda, ent mitte igasuguste vanameeste järgi.

Meie direktiivorganitel tuleb järele mõelda, kuidas tõsta aunimetuste väärtust ja autoriteeti, sest need on natsionalistide poliitika tõttu tugevasti kannatada saanud.

Semperi tegevusest. Tahan veel tema juures peatuda. Semper on kogu aeg töötanud tihedaimas kontaktis Andreseni ja Kruusiga, kiitnud heaks nende poliitikat ja neid endid. Organisatsiooniliselt ei saanud ta hakkama tööga Kunstide Valitsuses ja Kirjanike Liidus. Nüüd on ta mõlemalt kohalt vallandatud. Oma tegevust Nõukogude valitsuses enne sõda alustas ta sellega, et ostis nõukogude muuseumide jaoks oma sugulase Adamsoni pööningutelt riigi raha eest ära kogu formalistliku rämps, mille isegi kodanlus oli välja praakinud. Pärast sõda toetas ta kunstnike-formaliste, ostes nende pilte hiigelsummade eest. Kunstimuuseumi direktor ei julge seda haltuurat praegu üldse näidata, kartes publiku pahameelt.

Oma kirjanduskriitilistes esinemistes tegi Semper jämedaid vigu. Muuseas on ta Nõukogude Eesti hümnid teksti looja!

Möödunud aastal iseloomustas Välis-Eesti valgeemigrantide ajaleht *Bizoonias** Andresenit, et ta töötas kodanlike natsionalistide huvides, nad nimetasid teda Eesti titoistiks. See oli nende poolt kompliment Andresenile, sellega tunnistasid nad ta omaks. Meie teame, et titoistid on angloameerika imperialistide teenrid ja agendid, nad on oma rahva huvide reeturid. Selle nimetusega tegid nad Andreseni suhtes kohtuotsuse. Tuleb välja, et meie vaenlased kuskil Bizoonias või Ameerikas teavad suurepäraselt, kes meist mida kujutab, milline on Nõukogude Eesti valitsusliikmete pale. Ja meie, töötades Andreseniga kolm aastat samas toas, ei tea mitte midagi, me ei näe mitte midagi, ehkki Andresen on oma poliitikat ajanud vägagi avalikult ja häbematu.

Tahan peatuda asutusel, millest on siin väga vähe räägitud, Haridusministeeriumil.

Andresen komplekteeris omal ajal ministeeriumi kaadri ning tema loodud kopitanud atmosfäär valitseb ministeeriumi süsteemis tänaseni. Ministri asetäitjateks kaadri alal olid Andreseni usaldusalused Alice Harberman ja Maran.

Meie ajakirjandus paljastas juba 1946. a, et suurem osa selle ministeeriumi vastutavatest töötajatest kultiveerib Ameerika imperialistide reaktioonilisi kontseptsioone, nende antimarksistlikku pedagoogikat.

*Nii nimetati enne Saksamaa Liitvabariigi loomist Inglismaa ja USA okupatsioonitsooni Saksamaal. *Toim.*

EK(b)P KK büroo arutas siis seda niinimetatud Käisi-küsimust ja võttis vastu otsuse, et KK kaadrisekretäriil tuleb selle ministeeriumi aparaati ümber komplekteerida. Kuid Andreseni vahelesegamine anulleeris selle KK büroo otsuse ning ministeeriumi andresenliku aparaadi tuumik on tänaseni alles. Ainult Andreseni käsilane Maran vallandati ministeeriumi pedagoogilise ajakirja toimetaja kohalt oma antimarksistlike kontseptsioonide eest, kuid sama Marani jättis koos tema kontseptsioonidega veelgi kõrgemale kohale KK kaadrisekretär Kuzmin, pidades teda asendamatuks. Ministeeriumi aparaadi andresenlik tuumik — Maran, Käis, Lokk, Saueselg — peremehetseb tänaseni põhimõttelagedalt ministeeriumis. See Andreseni klikk haridusministeeriumis pidurdab kooli arengut, õpetajate hulkade initsiatiivi ja surub ministeeriumis kõige jämedamalt maha kriitikat. Õpetajate nõupidamistel ei kuule me tavaliselt julget bolševistlikku kriitikat ja kui vahel harva tehaksegi kriitilisi märkusi, siis rahvahariduse organid reageerivad sellele halvasti.

Ministeeriumis valitseb ringkäendus. Me ei leia ajakirjandusest kriitilisi analüüse ega ministeeriumi vastutavate töötajate artikleid. Jääb mulje, et teataval määral on sellesse ringkäendusse kaasatud ka minister Raud. Sm Raud ei puuduta oma esinemistes kurja juurt, ta ei arenda printsiipiaalset kriitikat. Minister ei näe oma aparaadis natsionalismi ning sellest tingitud bürokratismi ja formalismi. Ta tegeleb loengute pidamisega ning ministeeriumist on teda üldse raske leida. Minister ei tea mitte midagi kaadrist, ei kontrolli otsuste täitmist. Tuleb öelda, et EK(b)P KK on ministeeriumi väga vähe aidanud nii kaadriküsimustes kui ka teistes asjades. Sm Karotamm teadis seda, kordan, et ma juhtisin tema tähelepanu sellele, et sm Kuzmin ei vii ellu KK büroo kaadrialast otsust. Kuid sm Karotamm ignoreeris seda kõike teadlikult.

Ma tahaksin peatuda mõningatel puudustel meie töös, mis soodustasid Andreseni kliki võimutsemist. Esiteks oli see meie parteiorganisatsioonide nõrk töö ideoloogiarinde asutuste ja töötajatega ning teiseks antud sektoris eriti nõrgalt arenenud kriitika ja enesekriitika ning kriitika mahasurumine.

Peab ütleva, et partei algorganisatsioonide töö pole kuni viimase ajani olnud rahuldav ei Akadeemias, loominguilistes liitudes, Haridusministeeriumis ega Kunstide Valitsuses.

Tallinna ja Tartu linnakomitee ning Tallinna rajoonikomiteed pole tegelema nende algorganisatsioonidega süstemaatiliselt, pole neid aidanud ega nende probleemidesse süvenenud ning on hoidnud kõrvale selle sektori ideoloogilisest tööst. Parteiorganisatsioonid ei pannud õigeaegselt tähele natsionalistide võitlusvõtteid. Kuidas see nii kujunes? Sm Karotamm ütles, et kontrolli puudumine segas Andreseni kliki paljastamist.

Kuid see kontrolli puudumine oli organiseeritud, see puudumine oli Andreseni, Kruusi ja Semperi ning sm-te Karotamme ja Pälli koostöö tulemus.

Andresen ja Kruus on just igati püüdnud nõrgendada kontrolli ja parteiorganisatsiooni sekkumist oma tegevusvaldkonnas. Nad pole ilmutanud huvi uute kommunistide kaasamise vastu nende poolt juhitavatesse asutustes, võitlesid selle vastu, suhtusid külmalt ja koguni vaenulikult parteiorganisatsiooni kasvamisesse.

Nad on püüdnud juurutada usaldamatust KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna vastu teaduse- ja kunstitöötajate seas, andes mõista, et muidugi töötavad selles KK osakonnas printsipiaalsed inimesed, kuid kahjuks tunnevad nad kultuuri vähe. Nähtavasti oli see ka sm Pälli arvamus kuni kõige viimase ajani. Hiljuti, alles 1949. a detsembris ütles sm Päll mulle, et propagandajuhid, EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna töötajad ei tundvat eesti kultuuri.

Kuidas sai see juhtuda, kas Andreseni, Kruusi ja Semperi mõjul või mõnel teisel põhjusel, kuid kujunes ikkagi nii, et paljude aastate jooksul, 1944–1948, ja eriti sel ajal, kui sm Päll oli propagandasekretär, polnud mitte ainult EK(b)P KK propagandaosakond, vaid ka rajoonikomiteed suures osas välja lülitatud tööst TAga, kõrgkoolidega ja loominguliste liitudega. Andresen, Kruus, Semper ja Adamson, need meie poolt kilbile tõstetud kodanliku Eesti kultuuritegelased ignoreerisid ülbelt KK propaganda- ja agitatsiooniosakonda. Sm-d Karotamm ja Päll ajasid nende poliitikaanidega ja heile alluvate organisatsioonide ning asutustega asju üle KK aparadi pea.

Samuti taotlesid, nagu me varem nägime, Andresen ja Kruus ka kontrolli nõrgestamist nende kaadripoliitika üle.

Jääb mulje, et sm-d Karotamm ja Päll, vaadates kodanlikku intelligentsi alt üles, unustasid nõukogude kultuuri üleoleku, pidasid parteitöötajaid juhimeks võhikuteks, kes pole piisavalt kompetentsed suhtlema ja töötama väikekodanliku intelligentsiga, nn Lääne koolituse saanud spetsialistidega, ja volitasid selle peene seltskonnaga suhtlema Kruusi ja Andreseni tüüpi tegelasi. Sisuliselt tähendab see Lääne kodanliku kultuuri ees lõimitamist.

Kui ma möödunud aastal rääkisin sm Karotammele, et kommunistid on väga pahased mõne formalisti-kosmopoliidi tegevuse peale ning kritiseerivad neid ägedalt, siis ütles sm Karotamm mulle: “Enne kui formaliste kritiseerida, tuleb endal tõusta formalistide tasemele.”

Muidugi tuleb rõhutada, et kommunistid peavad tundma selle sektori spetsiifikat, millega nad tegelevad, ja tuleb tunnistada, et meil on mõ-

ningaid parteitöötajaid, kes on abitud töös intelligentsiga ning võivad asjatundmatuse tõttu end kompromiteerida. Kuid siin ei tohi üldistusi teha. Asi pole selles. Andreseni, Kruusi ja Semperi taktika on suunatud sellele, et just kogu parteiorganisatsiooni, parimaid ja printsiipiaalsemaid kommuniste oma asjadest eemal hoida, ja teatud määral on nad seda ka saavutanud.

Säärasel praktikal olid väga kahjulikud tagajärjed. Aparaaadi väljalülitamine tähendas ideoloogiarinde asutuste ja organisatsioonide üle partei kontrolli töös kollegiaalsuse vähenemist. KK ei saanud õiget informatsiooni elust ja tööst TAs, kõrgkoolides jne. Andreseni klikk võis küllaltki vabalt peremehetseda.

Mis puutub eesti kultuuri tundmisse propaganda- ja agitatsiooniosakonna töötajate seas, siis tuleb rõhutada, et just need tegelased Andresen, Kruus jt, keda ka sm-d Karotamm ja Päll on pidanud eesti kultuuri "asjatundjateks", kellega nad pidevalt konsulteerisid, et just need taipasid ja mõistsid eesti kultuurist vähe. Need asjatundjad ei mõistnud peaaegu mitte midagi eesti kultuuri progressiivsetest traditsioonidest. Propaganda- ja agitatsiooniosakonna töötajad said 1949. a Andreseni paljastada vaid seetõttu, et orienteerusid eesti kultuuris paremini kui Andresen, Kruus ja Semper.

Sm Karotamm rajas Kruusi, Andreseni, Semperi, Adamsoni jt näol eriti usaldatavate vahendajate instantsi KK juhtkonna ja intelligentsi vahele. Neil vahendajatel oli suurem autoriteet kui parteiorganisatsioonidel. Seda oma usaldusisiku positsiooni kasutasid nad osavalt ja häbematuult ära.

Nüüd on meile saanud selgeks, kuhu viib selline mittebolševistlik praktika, pehmendavate puhvrite loomine partei ja parteitu intelligentsi vahele.

Et propaganda- ja agitatsiooniosakond oli üldiselt tööst välja lülitatud ning tegeles teisejärguliste pisiasjadega, siis juba see määras ära ideoloogiaküsimuste ettevalmistamise taseme KK büroo jaoks. Nii see asjaolu kui ka teatud hoiakud ning bolševistliku kriitika ja enesekriitika puudumine tingisid selle, et kuni 1948. aastani toimusid ideoloogiaküsimusi arutavad KK büroo koosolekud väga madalal tasemel. Seda on näha juba büroo stenogrammidest. Kui see poleks nii olnud, siis oleksime juba varem Andresenini jõudnud.

1947. a arutati EK(b)P KK pleenumil olukorda ideoloogiarindel. Et sm Karotamm oli eelnevalt heaks kiitnud KK sekretäri sm Raadiku ettekande, mis ajas pleenumi eksitusse, ning pleenumil ei arendatud bolševistlikku kriitikat, siis jäid paljastamata need suured puudujäägid, mis juba siis olid olemas.

Seetõttu ei saa pidada juhuslikuks seda, et loominguliste liitude ja ideoloogiarinde asutuste partei algorganisatsioonide sekretärideks sattusid tihti kõige mahajäänud ja põhimõttelagedamad kommunistid. Formalistist ja kosmopoliidist kriitik Viiding teostas Andreseni poliitikat Kirjanike Liidu algorganisatsioonis. Kunstnik Mildeberg tegutses samas vaimus Kunstnike Liidu algorganisatsiooni sekretärina, laostades parteiorganisatsiooni ja takistades kunstnike arvu kasvamist.

TA algorganisatsioonis Tartus ajas Andreseni ja Kruusi joont Alice Haberman. Kõik need sekretärid vallandati 1949. aastal.

Sm Karotamm rääkis kontrolli puudumisest Andreseni ja Kruusi üle kui veast. Kuid me ei saa vaadelda üksnes veana või tööstiili puudujäägina niisugust kontrolli kaotamist, mis tõi kaasa parteiorganisatsiooni väljalülitamise. Me peame nägema selles Andreseni, Kruusi ja Semperi aktiivse poliitika tagajärge, natsionalistide edukust parteiorganisatsioonide ründamisel. Ning siinkohal tuleb öelda, et see edu sai võimalikuks vaid seetõttu, et sm-d Karotamm ja Päll asusid põhimõttelagedalt mitte parteiorganisatsiooni, vaid natsionalistide poolele.

Sama kontrolli puudumine, millest sm Karotamm oma ettekandes rääkis, oli organiseeritud sm-te Karotamme ja Veimeri poolt.

Nüüd teisest suurest puudujäägist meie töös, s.o kriitika ja enesekriitika nõrkusest ning selle mahasurumisest sm Karotamme poolt.

Seoses kriitika ja enesekriitika küsimusega pean ma esmajärjekorras peatuma oma vigadel. Mind vabastati EK(b)P KK häälekandja "Rahva Hää!" toimetaja kohalt 1949. a novembris. Mind vallandati selle eest, et ma ei kritiseerinud ajakirjanduses enda minevikus tehtud vigu. Töötades kodanlikul ajal Tartus, kirjutasin ma aastail 1923–1933 ja 1937–1939 mitu pikka artiklit. Esimese perioodi artiklid olid põhiliselt usuvastased, kus ma kritiseerisin religiooni idealistlikelt positsioonidelt. See oli kodanlik krititsism. Nendes artiklites oli palju biologismi, psühholoogismi, nad olid eklektilised ja objektivistlikud. Artiklid ja kaks raamatut aastaist 1937–1938 on kirjutatud enne parteisse astumist, kui ma esmakordselt hakkasin tutvuma marksismiga, ja kuigi neis on näha sümptatiseerimist kommunismile, polnud nad vabad kodanlikust objektivismist. Ühes neist artiklites, refereerides ühe kodanliku autori vaateid, esitasin ma seda nii objektivistlikult, igasuguse poliitilise hinnangu ja omapoolse kriitika, et see on mitmesuguste reaktsiooniliste, niihästi bioloogiliste, psühholoogiliste kui ka ühiskondlik-poliitiliste kontseptsioonide propageerimine. Siinkohal pole vaja huvitada minu subjektiivsest psühholoogiast. Objektivselt oli see valetamine kommunismi aadressil. Oma vigades olin ma kodanluse ideoloog ja esindasin kodanluse huve. 1938. aastal, kui ma esmakordselt tutvusin põrandaaluste

kommunistidega, kritiseerisid nad minu vigu ja selle tulemusena olid minu 1939. a artiklid juba marksistlikud. Oma 1939. a artiklites kritiseerisin ma juba sisuliselt ka seda kontseptsiooni, mille esitas Päll, ja mitut muud viga, näidates, et just kommunism ja nõukogude kord tagavad rahva ja iga inimese vaimsete võimete ning kultuuri kõige võimsama arengu.

JUHATAJA: Sm Laosson, on jäänud 5 minutit.

Sm Laosson: Ma ei saa viie minutiga hakkama. (Hääled kohalt: Jätke!)

Sm LAOSSON: Kui mind 1940. a alguses võeti Eesti põrandaalusesse kommunistlikku parteisse vastu, siis olid minu kirjanduslikud tööd ja vead teada ka linnakomitee põrandaalusele büroole ning mind võeti vastu EK(b)P KK nõusolekul.

Asi on selles, et tollal võeti põrandaalusesse kommunistlikku parteisse vastu ainult KK nõusolekul ning Tartu linnas ja maakonnas võeti viie aasta jooksul vastu vaid 5 uut inimest, pärast väga tugevat kontrolli. Kuid ma ei tohi mööda minna küsimuse teisest pooldest. EK(b)P KK büroo otsusel oli selle kõige juures oma ratsionaalne mõte, sest vaatamata sellele, et ma oma 1939. a artiklites tegelikult enne parteisse astumist oma vigu kritiseerisin, oleksin ma pidanud siiski esinema kriitikaga ajakirjanduses. Selles asjas polnud ma printsiipaalne ning EK(b)P KK liikmete kriitika on mulle tõsiseks õppetunniks.

Seejuures olen ma kategooriliselt vastu EK(b)P KK otsuse sellele punktile, kus öeldakse, et Laosson ei ole oma vaadetest ja vigadest lahti öelnud. Mida see tähendab? Ma olen 10 aasta jooksul täitnud õigesti parteilisi ülesandeid, toimetanud EK(b)P KK häälekandjat, kirjutanud suure hulga poliitilisi artikleid ja nüüd selgub, et ma pole oma vaateid muutnud. Kui see tõepoolest nii oleks, siis oleks see kõige skandaalsem kahe otsaga mäng. Mitte halastuse pärast ei jätud mind KK bürool parteisse, vaid selle pärast, et süüdistusel polnud mitte mingeid tõendeid peale Pälli valekaebuse, kes püüdis bürood eksiteele viia ja mulle joont külge pookida, teatades, et ma jätkavat oma vigu ega kritiseerivat Andresenit, Semperit, Tuglast jt nii nagu vaja.

Sm Karotamm hakkas natsionalistide kritiseerimist takistama juba 1940. aastal, ta toetas ka Kruusi ja Andreseni kritiseerimise lämmatamist.

Eriti häbematult surus oma süsteemis kriitikat maha Kruus. Ta keelas Akadeemia töötajail kirjutada midagi ajalehtedele Akadeemia elust ilma tema loata. Nõudes kõik artiklid endale läbivaatamiseks, tõmbas Kruus

sealt kõik olulise maha. Selle tulemusena ei ilmunud kolme aasta jooksul meie ajakirjanduses ühtegi kriitilist artiklit Akadeemia töö kohta.

Kruusi säärast taktikat toetas sm Karotamm täiel määral.

Oma ettekandes EK(b)P V kongressil esitas Karotamm ebaõige kujutuse olukorrast Akadeemias. Soodustades Kruusi parteivastast tegevust ja surudes maha Kruusi-vastast kriitikat, soodustas sm Karotamm Akadeemia muutumist tõeliseks tsitadelliks.

Kruus andis alati mõista, et kõik tema sammud on kooskõlastatud I sekretäriaga. Väga sageli oli tal isiklikke vestlusi sm Karotammega. Millest kommunistliku partei I sekretär ja esseeride partei I sekretär rääkisid, seda me ei tea, kuid Akadeemia töös see ei kajastunud ja kui kajastus, siis ainult negatiivselt.

Sm Karotamm rääkis väga palju deklaratiivselt võitlusest kulaklik-natsionalistlike elementidega. Võinuks oodata, et sm Karotamm igati toetab kollektiviseerimise perioodil, kui klassivõitlus muutus väga teravaks, võitlust nende elementide vastu. Midagi niisugust ei toimunud.

Sm Karotamm segas seda võitlust, tõstmata ise üles ainsatki konkreetset ja teravat ideoloogilise võitluse küsimust. Eriti veider oli tema käitumine seoses Andreseni paljastamisega.

Möödunud kevadel arutati vabariikliku aktiivi seminaril kolmel neljapäeval järjestikku Andreseni vigu. Sm Karotamm sinna ei ilmunud. Kui möödunud aasta aprillis aktiivi ülelinnalisel koosolekul paljastati Andreseni tegusid, siis kirjutasin ma pika artikli ajalehe järgmisse numbrisse. Sm Karotamm võttis artikli oma kätte ja andis käsikirja tagasi alles kahe nädala pärast mitmekordse nõudmise peale ning teatas propagandaosakonna kaudu, et ei jõudnud seda läbi lugeda.

Sellest ajast peale ootasid meie aktiiv ja meie intelligents peaaegu kümme kuud vabariigi juhtkonnalt, Karotammelt ja Pällilt, kes varem esinesid sageli isegi kirjanduse ning kunsti piasjus, Andreseni vigade iseloomustust ja tema paljastamise hinnangut, kuid seda ei tulnud. Möödunud sügisel teatas sm Karotamm vabariiklikul aktiivil KKs mõnede vallandatud vastutavate töötajate nimede hulgas moka otsast ka Andreseni nime, pannes selle natsionalisti ühte ritta seltsimeestega, kes tegid küll vigu, ent ikkagi olid kommunistid ja jäävad kommunistideks.

Selle tagajärjel hakkasid juba möödunud suvel levima vabariigis jutud, et sm-d Karotamm ja Päll ei kiida heaks sõnavõtte Andreseni vastu ja kosmopoliitide ning formalistide vastu üldse ning et Laosson vallandatakse.

Sm Pälli vigadest. Sm Pälli ideoloogilised vead moodustavad teatud süsteemi. Sm Päll toetas oma suulistes ja kirjalikes esinemistes mõ-

ningaid Andreseni kahjulikke ning mittemarksistlikke kontseptsioone. Ta püüdis nagu Andresengi päästa eesti kodanlikust dekadentlikust kultuurist teatud osa ning näidata seda progressiivsena. Seetõttu allus ta Andreseni mõjule, soosis Andresenit, kes püüdis kindlustada dekadentismi juhtidele mõjukat positsiooni Nõukogude Eestis. Sm Pälli kaudu ulatus Andreseni mõju EK(b)P KK bürooni.

Oma analüütilistes artiklites ei vii sm Päll järjekindlalt ellu Lenini õpetust kahest kultuurist igaś rahvuskultuuris ning teravast klassivõitlusest sellel rindel. Pällile ei meeldi rääkida ideoloogilisest võitlusest meie intelligentsi seas. Sm Pälli kirjanduskriitilistes esinemistes kummitab midagi ühisvoolu teooria sarnast. Näiteks võrdleb ta proletaarset poeeti Lilienbachi formalistide Tuglase ja Suitsuga.

Sm Päll rääkis, et tema artiklid ja ettekanded on eemaldunud igapäevast võitlusest. See on vale, sest tegelikult toetavad need formalistide ja kosmopoliitide igapäevast tegevust.

Sm Päll rääkis, et sm Karotamm laskis võitlusel Andreseni kliki vastu minna ise voolu teed, see pole tõi, ta ei lasknud sellel minna ise voolu teed, vaid hakkas võitlema Andreseni kritiseerimise ja tema paljastamise pidurdamise eest.

Sm Päll ütles oma ettekande alguses, et ta ei teadnud, kes see Kruus on, ent mõni minut hiljem teatas, et ta tõmbas Kingissepa raamatust võetud tsitaadist maha Kruusi kohta käiva iseloomustuse "reetur". Sm Päll tahtis sellega varjata lugejate eest Kruusi minevikku. Sm Päll ütles, et rahvas... [eestikeelne fraas] olevat kritiseerinud Urgartit. Seda ei öelnud rahvas, vaid Andresen jt kosmopoliidid. Ausad inimesed rõõmustasid ja tundsid asja vastu huvi, kuid Andresen ja Päll hakkasid norima organisatsiooniliste vigade kallal. Sm Päll püüdis näidata, et Lenini-Stalini antud seisukohti Stolõpini reaktsiooni kohta ei või laiendada eesti kultuurile, sest eesti dekadentlusel [декаденщина] on rahvuslikud juured. See on vana taktika, see on meile vägagi tuttav rahvuslike iseärasuste ületähtsustamise läbisurumise taktika.

Sm Päll, olles ise üks eesti formalistide ideoloog ja juhte, püüab veel tänagi neid päästa.

(Seoses juba kaks korda pikendatud kõneaja täieliku kasutamisega sm Laossoni poolt lisatakse ettekandmata jäänud kõneosa tekst pleenumi presiidiumi loal stenogrammi juba ettekantud osa lõppu.)

Karotamm ja sm Päll on ennast täis. Meil pole tegemist lihtsalt leebusega, vaid mõne marksismi-leninismi põhialuse ignoreerimisega, seltsimees Stalini juhendite ignoreerimisega, meil on tegemist aktiivse poliitikaga natsionalismi huvides.

Sm-d Karotamm ja Päll pole täielikult nõus seltsimees Stalini tähtsaima teesiga, et leninism pole puhtvene ega ainult vene nähtus, vaid on internatsionaalne. Seda näitasid nad niihästi rahvuslike iseärasuste ületähtsustamise ja kaadripoliitikaga kui ka töölisklassi tähtsuse vähendamise ja kehvikute väljalülitamisega meie tegevusest maal.

Andresen, Kruus, Tuglas jt menševikud ning natsionalistid võitlesid omal ajal bolševismi vastu järgmise loosungi all: "Me pole sotsialismi vastu, kuid see sotsialism peab tulema meile Läänest." Nad püüdsid näidata, et nn Lääne sotsialism vastab paremini eesti rahva omapärale ja eesti kultuurile ning et leninism on puhtalt venepärane nähtus ning propageerisid seda natsionalistlikku kontseptsiooni väga aktiivselt.

Andresen, Kruus, Tuglas ja Semper on ka praegu samal seisukohal, nad pole kunagi varjanud oma skeptilist suhtumist leninismi. Oma usaldamatust ja vaenulikkust leninismi vastu on nad näidanud oma tegevusega. Seltsimehed, ÜK(b)P KK otsus on vabariigi parteiorganisatsioonile tohutu abi ÜK(b)P KK ja seltsimees Stalini poolt!

Meil on nüüd selle otsuse alusel olemas kõik võimalused märgitud vigade ja puuduste kõrvaldamiseks. Tänapäevane pleenum kavandab selleks konkreetsed teed. Ja see pleenum peab saama pöördepunktiks meie töös.

Me peame ka alustama plaanipärast võitlust kulaklik-natsionalistlike elementide vastu, igasuguse natsionalismi ning formalismi ja kosmopolitismi vastu.

Vabariigi parteiorganisatsioonid peavad igati osalema sotsialismimaailma suures ideoloogilises rünnakus kapitalismi kõduneva ideoloogia vastu. Seni oleme seda küll deklareerinud, kuid plaanipärast, vaevanõudvat ning igapäevast võitlust pole olnud. See käib ka meie ajakirjanduse kohta.

Nõukogude Eesti töötajate kommunistliku kasvatuses tähtsaimaks osaks on töötajate kasvatamine rahvaste sõpruse vaimus, sõpruse vaimus suure vene rahvaga. Lääne ees lõimitamise likvideerimise üheks tähtsaks teeks on armastuse süvendamine, nõukogude rahvaste sõpruse kasvatamine ja austus vene kultuuri, vene klassikalise ja nõukogude kultuuri vastu. Siin pole meie töö veel rahuldav.

Hiljuti osutas "Pravda" sellele, et vene kirjanike teosed ilmuvad eesti keeles tihti väga halvas tõlkes ja nii antakse halb ettekujutus teise rahva kultuurist. Ka tõlge on poliitiline küsimus. Kui meil on tegemist ühe halva tõlkega, siis võib seda pidada juhuslikuks. Ent kui meil on tegemist terve sarja halvasti tõlgitud raamatutega, siis tuleb vaadata, kas pole keegi huvitatud sellest, et need tõlked oleksid halvad.

Võitlust kodanliku natsionalismi vastu võime süvendada üksnes parteiorganisatsioonide ja parteipoliitiliste tööd parandades. Täiesti uuele ja kõrgemale tasandile tuleb tõsta TA, kõrgkoolide, kirjastuste, loominguiliste liitude ning koolide algorganisatsioonide tase ja ei tasu arvata, et meie parteiorganisatsioonides pole peale Andreseni ja Kruusi teisi natsionaliste.

Seltsimehed, küsimus seisneb EK(b)P KK juhtimise tervendamises. Sm Karotamme esinemine näitas, et ta pole üldse aru saanud ÜK(b)P KK otsusest ega enda vigadest. Ma ühinen ettepanekuga vabastada sm Karotamm EK(b)P KK I sekretäri kohalt.

Pole mingit kahtlust, et Eesti kommunistid rakendavad kogu oma jõu töö parandamiseks sotsialistliku ülesehituse kõigis valdkondades.

Meil on olemas kõik eeldused ja võimalused igasuguste raskuste ületamiseks. Vabariigi parteiorganisatsioon on tihedamini kui kunagi varem koondunud ÜK(b)P KK ja seltsimees Stalini ümber. ÜK(b)P KK otsus ja tänane pleenum tõestavad veel kord seda, et Lenini-Stalini suured ideed ja printsiibid võidavad, et bolševistlikud printsiibid võidavad **alati**.

JUHATAJA: Sõna on sm Strazdil³⁵ — ENSV justiitsministri kohuse-täitjal.

Sm STRAZD:

Seltsimehed! Vabariigi kohtuorganite ja Justiitsministeeriumi töös oli tõsiseid puudujäike ja isegi üksikuid partei joone moonutusi. Ka praegu on tõsiseid puudujäike.

Kas EK(b)P KK on tegelnud ENSV kohtuorganite ja Justiitsministeeriumi tööga?

³⁵STRAZD, Sergei (1916–1955). KP liige a-st 1940. Sündis Petseris jaamaülema pojana, teenis 1934–1935 aega 7. jalaväerügemendis Võrus, kus lõpetas allohvitseride kursuse. Õppis 1935–1941 TÜs õigusteadust, lõpetas 1945 TRÜ, kuulus ÜS Ühendusse ja korp! Fraternitas Aeternasse. 1936–1937 töötas praktikandina Petseri jaoskonnakohtus, 1937–1938 samas käskjalana. 1940. a KP liige ja Tallinna Tööstöülem, 1940–1941 kohtute rahvakomissariaadi finants- ja eriosakonna ülem, 1941 Tallinna Ringkonnakohtu liige, s.a Viljandi hävituspataljoni politruk, 1941–1942 kolhoosnik ja arveametnik Tšeljabinski oblastis, 1942 7. eesti laskurdiviisi propagandainstruktor ja sõjatribunali kolleegiumi liige, 1942–1944 samal kohal 8. eesti laskurkorpuses, 1944 7. diviisi sõjatribunali esimees, 1944–1946 41. kaardiväe eesti laskurkorpuse sõjatribunali esimees, 1946–1947 10. kaardiväearmee sõjatribunali kolleegiumi liige. 1947. a-st ENSV Ülemkohtu liige ja justiitsministri asetäitja.

EK(b)P KK on tegelnud ENSV kohtuorganite ja Justiitsministeeriumi töö küsimustega. Nii on näiteks kahe viimase aasta jooksul vastu võetud kolm konkreetset määrust: puudujääkidest ENSV rahvakohtute töös 1948. a, puudustest Ülemkohtu töös 1949. a mais ja puudustest ENSV Advokaatide Kolleegiumi Presiidiumi töös 1949. a augustis.

KK büroo otsused avasid õigesti puudusi ENSV kohtuorganite töös ning andsid väärtuslikke poliitiliselt teravaid juhendeid avastatud puuduste kõrvaldamiseks vajalike abinõude kohta.

EK(b)P KK juhendid võeti vankumatuks täitmiseks ning puudused kõrvaldati suuremalt osalt, vabariigi kohtuorganid hakkasid paremini tööta, parandasid kohtuasjade läbivaatamise tähtaegu ja karistuspraktikat kuritegude tähtsamate kategooriate puhul. Nii parandati ja tugevdati karistuspoliitikat kulakute ja Saksa käsilaste suhtes ning 1947. a 4. juuli määruse "Kohtulikust vastutusest riigi ja ühiskonna vara riisumise eest" rakendamisel, samuti relvade ebaseadusliku hoidmise, normikohustuste täitmisest kõrvalehoidmise ja maksuvõlgade eest karistamisel.

Koos sellega tuleb tunnistada, et tervikuna on vabariigi kohtuorganite töö siiski veel puudulik, sest pole veel täielikult vabanetud liberaalsete karistusmäärade kasutamise juhtudest, pole rahuldav kohtuasjade läbivaatamise kvaliteet ja kohtutäiturite töö, seda eriti just riigile kahju tekitanud riisumiste ja raiskamiste kahjusummade sissenõudmisel.

Mis on nende puuduste põhjuseks?

Ühe peamise põhjusena tuleb osutada ministeeriumi väärilise juhi puudumisele.

NSVLs õigusemõistmist teostavad nõukogude kohtuorganid ning rahvakohtute tööd kontrollivad justiitsorganid täidavad tohutu tähtsusega riiklikke ja poliitilisi ülesandeid ning järelikult nõutakse justiitsõitajatelt meie partei poliitika põhjalikku tundmist, samuti selle poliitika õiget elluviimist. Pole nõutav mitte üksnes partei poliitika tundmine, vaid ka oskus seda poliitikat kogu hinge ja südamega tunnetada ning selle elluviimise eest võidelda.

Justiitsorganite juhtidelt nõutakse palju ka poliitilise ettevalmistuse seisukohast, nõutakse andumust partei ja riigi poliitikale. Justiitsorganite juhid peavad teostama partei poliitikat mitte ainult formaalsete ametikohustuste, vaid selle olemuse pärast.

ENSV Justiitsministeeriumi organite ees seisavad suured ja vastutusrikkad ülesanded, sest ENSV on staadiumis, kui pole veel lõppenud klassivõitlus maal ning kulakud ja igasugused kodanliku korra sabarakud osutavad vastupanu nõukogude korrale ja tema poliitikale. Selles

olukorras nõutakse justiits- ja kohtuorganitelt erilist valvsust ja hoolikust õigusemõistmise vallas ning sotsialistliku seaduslikkuse elluviimisel.

Kas ENSV Justiitsministeerium sai endise ministri sm Jõeääre näol hakkama kohtute juhtimisega ja kogu kohtualase töö suunamisega vabariigis?

NSVL Justiitsministeeriumi arvates täitis ENSV Justiitsministeerium õigesti oma ülesandeid ja funktsioone, kuid see toimus Jõeääre enese teadmata.

Esmajärjekorras ei saanud Justiitsministeeriumi kommunistid ega NSVL Justiitsministeeriumi brigaad endise ministri Jõeääre osas selgusele.

EK(b)P KK ei jõudnud õigel ajal selgusele Jõeääre tegelikus palges, kes mitte ühe aasta, vaid peaaegu 10 aasta jooksul asus justiitsministri kohal.

Sm Karotamm mainis oma kriitikavabas sõnavõtus paar korda Jõeääre nime seoses Kruusi ja Andreseniga, ent ta ei öelnud sõnakestki selle kohta, milline oli EK(b)P KK ja isiklikult sm Karotamme viga, miks taluti Jõeäärt ja hoiti teda justiitsministri kohal.

Endine justiitsminister Jõeäär juurutas ENSV Justiitsministeeriumis nõukogude juhile võõraid kombeid. Oma ähvardustega anda justiitsorganite töötajaid kohtu alla põhjusega või põhjusetu asus ta väärale teele. Jõeäär kaitses isikuid, kelle koht polnud Justiitsministeeriumis, ning püüdis korduvalt tarida oma tiiva alla igasuguseid tegelasi endisest purustatud kodanlikust justiitsaparaadist ning natsionalistide sugulasi, nagu natsionalist Semperi õde, sisuliselt kulakut, kes Saksa okupatsiooni ajal ekspluateeris nõukogude sõjavange. Jõeäär oli temast vaimustatud ja rääkis heldinult muinasjutte sellest, et ta polevat nõukogude sõjavange sugugi ekspluateerinud, vaid hoopis nende eest hoolitsenud ning koguni nende juukseid peoleminekuks lokkinud. EK(b)P KK administratiivorganite osakond tegi neile "muinasjuttudele" lõpu.

Oma isiklikus elus osutus Jõeäär olevat mitteparteilisel teel. See kajastus ka tema töös ministeeriumi juhina. Nii andis ta oma kodus ulualust Nõukogude võimu vastu raevukat võitlust pidanud kodanliku Eesti endise sõjaministri naisele, kellelegi Hankile [Tegelikult Hanko. *Toim.*], kes oli tema naise sugulane.

Ma ei mõista, kuidas sai niisugusel juhil olla EK(b)P KK ja isiklikult sm Karotamme ning ka ENSV MN toetus, samuti igasugused privileegid, nagu näiteks puhkus rohkem kui neli kuud (1948. a puudus ta töölt 8 kuud). Miks ta seda kasutas — sellepärast, et ta täitis kõik, mis talle ette kirjutati, isegi seadusi tähele panemata.

Teiseks oluliseks puuduseks, mis teravalt kajastub ENSV kohtuorganite töös, on juriidiliste spetsialistide pidev puudus. Kui võtta arvesse peatset rajoonide loomist, siis vajab ENSV koos prokuratuuriorganitega täiendavat kaadrit mitte alla 150 inimese. Aga kuidas meil kaadriga lood on? Meie vabariigis on kaks põhilist kaadri sepikoda. Tartu Ülikooli õigusteaduskond ja Tallinna Juriidiline Kool.

Pärast ENSV vabastamist Saksa okupantidest tuleb 1950. a TRÜ õigusteaduskonnast kuues lend juriste. Kui palju on justiitsorganid saanud kvalifitseeritud spetsialiste? Üksnes 9 neist töötab Justiitsministeeriumi aparaadis ning rahvakohtunikuna ei saanud neist ühtegi kasutada. 1950. a kevadel lõpetab õigusteaduskonna 22 inimest. Mitut neist me võime kasutada aparaadis? Ainult ühte ja hädapärast võib suunata advokatuuri 8 inimest. Tekib küsimus, kes siis need ülejäänud on? Nende hulgast võib leida Saksa sõjaväes teeninud isikuid, kulakute lapsi, ja on isegi säärane eksemplar nagu keiser Nikolai II tiibadjutandi lesk.

Kerkib täiesti õigustatud küsimus, keda me siis õpetame, kelle peale riigi raha kulutame, kes on selles süüdi, et kõrgkoolides pole vajalikku korda majja loodud?

Sm Karotamm ütles, et EK(b)P KK pole piisavalt tegelnud vabariigi kõrgkoolide töö- ja kaadriküsimustega. Siin on vaja osutada ka puudujääkidele ülikooli teaduskondade tööd uurima saadetud isikute valikus. Nii oli mais 1949 ülikooli õigusteaduskonda kontrolliva EK(b)P KK brigaadi koosseisus ka Margna, kes minu arvates ei olnud suuteline avastama puudujääke selle teaduskonna töös. Juba ammu on käte jõudnud aeg puhastada selle teaduskonna professorite ja õppejõudude koosseis isikutest, kes ei vääri usaldust. Üks niisuguseid on näiteks kodanlik-natsionalistliku kontrrevolutsioonilise organisatsiooni "Kaitseliit" liige ning sakslaste sabarakk professor Leesment. Huvi tuleks tunda ka Kruusi kasupoja dotsent Randalu töö ja isiku vastu, kes sai Kruusi suurest armust aastaid peale ülikooli palga veel palka ENSV TA instituudist, sai südametunnistuse piinadeta 3000 kuus ega teinud selle eest mitte midagi.

Kuidas töötab Tallinna Juriidiline Kool? See kool annabki põhiliselt kaadrit ENSV Justiitsministeeriumile ja prokuratuuriorganitele, kuid siin on suuri raskusi. Eeskirjade järgi võib Tallinna Juriidilise Kooli võtta vastu partei maakonnakomiteede vastava suunamisega isikuid, kes on saanud 23-aastaseks, kellel on keskharidus ning kelle kohta puuduvad kompromiteerivad andmed. ENSV Justiitsministeerium ei suuda ilma partei- ja nõukogude organite abita hakkama saada ülesandega leida sellesse kooli 50 inimest.

Siin tuleb esitada pretensioone niihästi EK(b)P KKle kui ka maakonnakomiteede sekretäridele ja täitevkomiteede esimeestele.

1949. a kevadel taotles Justiitsministeerium kahel korral, et KK bürool arutataks abinõusid Juriidilise Kooli komplekteerimiseks. Justiitsministeerium arvas, et vastav KK määrus rõhutaks eriliselt selle kooli komplekteerimise tähtsust ja vajadust ning oleks samal ajal suunavaks määruseks maakonna-, linna- ja rajoonikomiteedele selles, et nad abitsaksid Justiitsministeeriumi Juriidilise Kooli komplekteerimisel.

Meile öeldi ära. Miks? Mulle selgitati, et Juriidilise Kooli õpilaste valik olevat Justiitsministeeriumi otsene ülesanne, ning arvati, et kui võetakse vastu KK otsus, siis Justiitsministeerium justkui veeretab kogu Tallinna Juriidilise Kooli komplekteerimistöö maakonnakomiteedele. Seetõttu piirduti vaid kirjaga maakonnakomiteedele, et viimased kontrolliksid kandidaate ja annaksid neile suunamise Tallinna Juriidilisse Kooli.

Miks teistes vennasvabariikides (Lätis, Leedus jne) arutati seda küsimust KK bürool, ent Eestis mitte? Milline oli tulemus? Maakonnakomiteed pole selle kooli komplekteerimisega peaaegu tegelnudki. Nad andsid kandidaatidele viimasel hetkel suunamiskirjad, neid korralikult kontrollimata. Milline oli tulemus? Tulemuseks oli see, et pärast põhjalikku kontrollimist tuli koolist juba õppetöö käigus välja arvata 16 õpilast oma päritolu varjamise, Saksa sõjaväes teenimise jm pärast.

Ma arvan, et vabariigi juriidilise kaadri valiku küsimus ei kannata venitamist ning on hädavajalik, et EK(b)P KK arutaks lähemal ajal juriidilise kaadri küsimust. Antud küsimuse ainsaks lahenduseks pean ma seda, et justiitsorganites töötama valitaks eesrindlikke keskharidusega töölisi ja kolhoosnikke, samuti teiste ametkondade töötajaid.

Lõpuks pean ma vajalikuks peatuda ühel parteitöötajate puudusel. See puudus seisneb selles, et paljudel parteitöötajatel niihästi KKs kui ka maakonnakomiteedes peaaegu pole ettekujutust justiitsorganite, Justiitsministeeriumi ja prokuratuuri funktsioonidest ning ülesannetest. Nad ei suuda aru saada kohtuorganite rollist ja funktsioonidest ning selle tulemuseks on küsimuste väär tõstatamine, tihti ka Nõukogude seaduste, sh NSVL Konstitutsiooni § 112 rikkumine.

Mõni parteitöötaja kasutab rahvakohtunikke, teeb neile suulisi või kirjalikke korraldusi kohtuasjade lõpetamiseks ning pehmemate karistusemäärade rakendamiseks.

Näiteks andis Lääne maakonnakomitee sekretär sm Pruks 1948. a septembris kirjaliku korralduse mitte anda kohtu alla kodanikke Naabrit ja Alljärve kergete kehavigastuste tekitamise eest.

ENSV Justiitsministeerium saatis selle korralduse KKsse palvega sm Pruks korrale kutsuda, kuid järeldusi sellest ei tehtud.

Lääne maakonnakomitee jätkas oma pahelist tegevust. Teine sekretär Mitšurov sõimas rahvakohtuniku läbi ja ähvardas teda vastutusele võtta selle eest, et rahvakohtunik mõistis huligaansuse eest üheks aastaks van- gi maakonnakomitee autojuhi Krapatuhhini. Muuseas tuli Krapatuhhin pärast karistuse ärakandmist uuesti Haapsallu ja sooritas juba esimesel päeval uuesti huligaanliku teo ning arreteeriti.

Kui Haapsalu linna rahvakohtusse saabus Haapsalu linnahaigla juhataja Talmeti jt kriminaalasi, keda süüdistati kolme aasta jooksul abortide te- gemises, siis kutsus Lääne maakonnakomitee sekretär Pruks rahvakohtuniku maakonnakomiteesse ja tegi ettepaneku määrata kohtualuste kerged karistusmäärad, mis poleks seotud vabaduskaotusega, selgitades, et see on vajalik seepärast, et tema ise — maakonnakomitee I sekretär — saatis Talmetile selleks patsiente.

Alles pärast selle asja ilmsikstulekut ning paljusid teisi ebaväärikaid tegusid vabastati Pruks sekretäri kohalt.

14. veebruaril 1950 kirjutas Järva maakonnakomitee sekretär Hižnjakov mulle kirja, mille alguses märkis, et EK(b)P liige Pöder suhtub oma töö- se hooletult ning on ära raisanud üle 3000 rubla riigi raha. Ta kirjutas: “Teie, sm Strazd, ja vabariigi prokuratuur nõuate visalt Põdra kohtu alla andmist, ent mina palun teha kohtunikule korraldus Põdra kriminaalasja lõpetamiseks.” See asi nõuti rahvakohtust maakonnakomiteesse, kus seda hoiti ja uuriti üle kuu aja.

Need on pahameelt tekitavad lood, millele KK peab nüüd ja igaveseks lõpu tegema.

Sm-d Lentsman ja Kelberg osutasid oma ettekannetes täiesti õigesti ebaprintsipiaalsusele parteisse vastuvõtmisel ja säärase inimeste eduta- misel, nagu kindral Lukas ja polkovnik Luks. Ma tahaksin veidi sm-te Lentsmani ja Kelbergi sõnavõtte täiendada.

Kes siis avaldas ebaprintsipiaalsust ja iseloomutust Lukase parteisse võtmise puhul ning keda võib paluda selle kohta aru andma?

Siinsest pleenumist võtavad osa ka need, kes arvasid 1943. a alguses Lukase partei liikmekandidaadiks vastuvõtmisel, et võib unustada tema varasema tegevuse ning osavõtu eest võitlustest Punaarmee vastu aastail 1918–1920 saadud risti koos medaliga ja talu.

Need olid sm-d Kuzmin, Abels, Allik ja Paas. Kuzmin ja Paas hääletasid Eesti korpuse juhtkonna alorganisationsiooni büroo liikmeina Lukase parteisse vastuvõtmise poolt.

Ma arvan, et mälu ei vea mind alt — see juhtus ikkagi 7 aastat tagasi —, kas polnud mitte Allik ja Abels need, kes soovitasid Lukast parteisse? Abels oli tollal EK(b)P KK volinik Korpuse juhtkonna juures ning andis heldel käel neid soovitusi paremale ja vasakule. Ent kuidas toimus büroo koosolek? Kõik olid kohal. Lukast toetasid kindralid, polkovnikud, alampolkovnikud ja pataljoni komissarid. Kui aga vanempolitruk Bulgakov ja III järgu jurist Strazd, olles vaagunud Lukase teeneid, võtsid sõna ja hääletasid Lukase partei liikmekandidaadiks võtmise vastu, siis ei valitud neid pärast enam korpuse algorganisatsiooni büroo liikmeteks.

Paar sõna sm Abelsi ebaparteilise käitumise kohta. Ma mäletan, et 1943. a jaanuaris tuli Abels EK(b)P KK voliniku mandaati kasutades eriosakonda ja nõudis, et temale näidataks Velikije Lukis vangis peetud kodumaaretureid. Ma mäletan, kuidas ta surus kätt paadunud kodumaareeturil ja varasemal kontrrevolutsioonilise organisatsiooni "Kaitseliit" liikmel Rosenbergil ning valas koos temaga krokodillipisaraid, ma ei tea, mille pärast.

Paar sõna mõne isiku ülistamise kohta. Minu ees on lauakalendri leht 22. märtsist, kuhu on kirjutatud:

"1902. a. — Batumi töötajate grandioosne poliitiline demonstratsioon, mille organisaatoriks ja juhiks oli J. V. Stalin.

1892. a. — sündis Johannes Semper, ENSV Kirjanike Liidu esimees, ENSV hümnitexti autor."

Ma arvan, et kommentaarid on liigsed.

JUHATAJA: Sõna saab sm Ansberg³⁶ — ENSV MN esimehe asetäitja.

Sm ANSBERG: Seltsimehed! Ma ühinen täielikult selle hinnanguga, mida siin sõna võtnud on öelnud ÜK(b)P KK otsuse kohta jämedatest vigadest EK(b)P KK büroo ja isiklikult sm Karotamme töös. See otsus on igati õige ja õigeaegne ning käesolev pleenum avab terava ja õiglase bolševistliku kriitikaga need jämedad vead ja moonutused meie partei põhijoone elluviimisel, mida on teinud niihästi KK büroo, MN kui ka

³⁶ANSBERG, Aleksander (1909–1975). Sündis Gatšinas, 1926. a siirdus Eestist N. Liitu. KP liige 1931, õppis 1934–1938 Leningradi Juriidilises Instituudis. Töötas 1938–1940 arbiitrina Kuibõševis, 1940–1943 riiklik arbiiter Leningradi TK juures, 1943–1944 Leningradi Mikojsani-nimelise kondiitriivabriku jurist. 1944. a ENSV töörahvakomissari asetäitja, 1944–1952 ENSV RKK/MN alaline esindaja NSVL RKN/MN juures, 1948. a-st ühtlasi ENSV MN esimehe asetäitja, 1952–1953 Tallinna TK esimees, 1953–1963 ENSV kultuuriminister, 1963–1975 ÜN Presiidiumi esimehe asetäitja. EK(b)P KK liige a-st 1951, ÜN III–VII ks saadik.

isiklikult sm Karotamm. See pleenum on suur ja tõsine õppetund niihästi mulle kui ka meile kõigile.

Ma toetan eelmiste oraatorite ja nende seas ka MN esimehe sm Veimeri sõnavõtte selle kohta, et MN seisis eemal vabariigis käivast ideoloogilisest tööst.

Tõepoolest pole MN asunud selle töö kallale nii, nagu peab, juba mitu aastat.

Seltsimehed, lubage mul peatuda mõningatel kodanlike natsionalistide tegevuse aspektidel, mis on suunatud meie arengu pidurdamisele kultuuri ja ideoloogia vallas.

Teoreetilistest asjaoludest on juba palju räägitud ning mulle näib, et pole mõtet korrata. Nagu teada, tegutsesid selles kultuuri ja ideoloogia valdkonnas pikka aega paadunud kodanlikud natsionalistid, nagu Andresen, Kruus, Semper, Adamson-Eric jt nendetaolised, keda igati toetasid sm Karotamm ning mõned teised KK liikmed.

Kõigepealt hariduse vallas. Sm Laosson tõestas siin teoreetiliselt, et need kodanlikud natsionalistid arvestasid oma "teooria" põhjal sellega, et kodanliku korra hävitamist Eestis võib pidada ajutiseks nähtuseks ning seetõttu tuleb säilitada kaader ja oma kultuur. Ja tegelikkuses ongi näha, kuidas need kodanlikud natsionalistid ajasid meie hariduspoliitikat.

Meie nõukogude ühiskonna uue põlvkonna kasvatamise väga tähtsas sektoris peremehetsesid kodanlikud natsionalistid ja seda mitte üksnes karistamatult, vaid lausa MN ja EK(b)P KK toetusel. Sm Raua õnnistusel istuvad mõned neist praegugi kindlalt oma kohal, saades isegi personaalpensiooni (Käis, Normann), ja üks vana kodanlik pedagoog ning kaitseleitlane kannab koguni vabariigi teenelise õpetaja aunimetust.

Haridussüsteemi peamine puudus on see, et tänase päevani on seal säilinud Andreseni ja Nuudi tegevusväli. Kodanlikult süsteemilt saadud koolivõrk on täiesti reorganiseerimata ning keegi pole isegi vaevunud seda üle vaatama ja korraldama nõukogude koolile kohaselt. Eesti vabastamisest on möödunud juba viis aastat, kuid Haridusministeeriumil pole isegi koolivõrgu paiknemise kaarti ning kulus kaks kuud, et see kanda geograafilisele valmiskaardile. Niisuguse tegevusetuse tõttu on meil ÜK(b)P KK 1948. a määrusest hoolimata sm Raua aruanne koolide tegevusest. Veel praegugi on meil 337 puudulikult komplekteeritud kääbuskooli, mis moodustab 49,3% vabariigi 683 7-klassilisest koolist. Seejuures on 1–2 klassiga koole üle 60. Säärase süsteemi juures suureneb koolide kallidus. Kui arvestada, et paljudes niisugustes koolides on kõigi ainete jaoks seitsme klassi ulatuses paar-kolm õpetajat, siis kujutab ise ette, missugused on noorte teadmised niisuguse kooli lõpetamisel.

Järelikult ei reageerinud need kodanlikud natsionalistid mingil moel sellele Eesti haridussüsteemi suurele üleminekule 7-aastasele kohustuslikule üldharidusele, jättes vanad kodanlikud koolid muutmata. Nii pidurdus üldise kohustusliku 7-aastase hariduse kvaliteedi tõstmine. Nüüd õigustatakse selle kaosega, mida peeti rahvuslikuks iseärasuseks, KK ja NSVL MN 1948. a 10. veebruari otsuse ilmset täitmatajätmist, millega tõsteti oluliselt õpetajate ja koolidirektorite töötasu. See partei ja valitsuse suur hoolitsus koolitöötajate materiaalse taseme tõstmise eest pole vabariigis jõudnud peaaegu üga teise koolijuhini, kes saavad Andreseni vana traditsiooni järgi direktoriks olemise eest kuus 600–900 rubla asemel 65–130 rbl. Haridustöötajad eesotsas sm Rauaga räägivad küll, et meil pole võimalik koolivõrku reorganiseerida, sest koolides puuduvad internaadid, ent ometi jääb meil igal aastal maakoolide ehitusrahadest kasutamata sadu tuhandeid rublasid ning laste internaatides pidamise jaoks jäi kolme aasta jooksul vabariigi eelarvest kasutamata 4 670 000 rubla. 1946. a oli see 965 000 rbl, 1947. a 2 180 000 rbl ja 1948. a 1 520 000 rbl.

Oma kaadri ettevalmistamiseks ja meetoodiliseks tööks õpetajatega ettenähtud rahast on palju kasutamata. Seltsimehed, nõnda viib meie Haridusministeerium partei ja valitsuse hoolitsuse meie õpetajate ja õpilasteni, et kääbuskoolide direktorite palkadeks läheb igal aastal umbes 1,5 miljonit rubla. Küsimus direktoritele ajutise erilise palgasüsteemi kehtestamisest seoses kooli komplekteeritusega on arutusel NSVL MNs ning lahendatakse üldises mastaabis. Ent nagu näete, seltsimehed, pole ülalmainitud määruse täitmata jätmise eest kahjuks kedagi vastutusele võetud, ehkki see puudutas paljusid inimesi ja asutusi, kes on vastutavad Nõukogude seaduste täitmise eest. Ei prokuratuur ega Rahandusministeerium pole selle asja vastu huvi tundnud ning Haridusministeeriumi töötajad ei ole seda küsimust kahe aasta kestel puudutanud.

Nüüd, kui me oleme teravalt esitanud küsimuse koolivõrgu reorganiseerimisest haridusminister sm Rauale, tuleb juba signaale selle kohta, et seda otsust täidetakse ning Tartus suudavad nad reorganiseerida kogu koolisüsteemi internaatide rajamise ja ehitamisega. Sellise aktsiooni tulemusena vähendame vabariigi koolide arvu 285 kääbuskooli võrra.

Teiseks väga oluliseks küsimuseks on meil täielik segadus õpetajate kaadriga. Säärast kaost, nagu valitseb Haridusministeeriumis selles küsimuses, pole ma mitte kusagil näinud. Milles siis asi on? Kokku on meil vabariigis õpetajaid 8225, neist on ministeeriumi andmeil 4 aastaga (1946–1949) vallandatud 4885. Seega me oleme mõne aastaga vallandanud 60% õpetajaist. Õpetajate instituutidest oleme saanud 900 ja teistest vabariikidest 2000 õpetajat. Nii oleme juurde saanud 2900

inimest. Seega peaks meil nende andmete põhjal olema 6900 õpetajat, kuid ministeeriumi andmetel on neid 8225. Seega on need andmed valed ja sm Raud ei tea ka ise, kuidas lood on. Ent need valeandmed esitatakse EK(b)P KKle ning see annab nad omakorda edasi ÜK(b)P KKsse.

Veel ühest küsimusest. Meil on suur õpetajate kaadri voolavus, ent pole selgust vallandamise motiivides. Sm Raud ajas oma raportis ka selle kohta meile loba, ilmselt vedasid kaastöötajad teda alt. Nüüd toimub selle sm Raua "suure rapordi" järgi õpetajate kaadriolukorra kontrollimine. Juba esimestest kontrollimispäevadest on näha, et arvud on suurendatud, näiteks Harju maakonnas 50% võrra. Samuti on kindlaks tehtud, et õpetajate isiklikud toimikud pole korras, mistõttu ei saa teha kindlaks õpetajate vallandamise põhjust. Me leidsime vaid ühes toimikus õpetaja iseloomustuse ja sellegi oli ta ise kirjutanud umbes nii: "Võtab osa ühiskondlikust tööst ning kooli viimasel revideerimisel ei tuvastatud eriti suuri korrarikkumisi." Sealjuures on huvitav see raportis mainimist leidnud asjaolu, et üle 1000 õpetaja on vallandatud poliitilistel motiividel ning üle 2000 omal soovil. Ent samal ajal sallib ministeerium ikka veel niisuguseid õpetajaid nagu Padise valla Audevälja ja Mittetäieliku Keskkooli direktor kodanik Enn Jüri p. Kaunispaik, kes juhtis kooli ka Saksa okupatsiooni ajal, oli aastail 1927–1940 Kaitseliidus, siis okupatsiooni ajal Omakaitstes ning 1942–1944 organisatsioonis Eesti Rahva Ühisabi. Sellest on nüüd näha, kellele me oleme usaldanud oma kasvava põlvkonna juhtimise.

Või teine näide. Rapla 7-klassilise Kooli direktorina töötab A. G. Medri, kes oli aastail 1936–1940 Naiskodukaitses, 1942–1944 Eesti Rahva Ühisabis, ent praegu juhib 7-klassilist kooli ja valmistab ette meie kaadrit. Loomulikult peab säärane olukord tugevasti kajastuma õppetöö kvaliteedis.

Paremas olukorras pole ka tehnilised õppeasutused, s.o tehnikumid, mis vajadusi arvestamata valmistavad ette keskmist ja tehnilist kaadrit. Väike näide: meil oli olemas Tekstiilitehnikum. Sildi järgi peaks see ette valmistama tekstiilitööstuse tehnikuid. Ent 1949. a tulid selle tehnikumi lõpetanud Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi ning selgus, et nad on kübarategijad ja moekunstnikud ning ei jaga tekstiilitööstusest mitte midagi. Kas poleks meil aeg see asi üle vaadata ja viia tehnikumid vastavusse vabariigi majandusega? (Sm Ristmägi koha pealt: Oleme seda korduvalt tõstatanud!) Kui siia lisada, et Haridusministeeriumi tehnilise keskhariduse osakonda juhib vastutav töötaja Normann, kes üle 10 aasta töötas kodanliku valitsuse Kaitseministeeriumis, siis on selge, et juhtimine on valedes kätes.

Niisuguse korralageduse põhjuseks Haridusministeeriumis on eelkõige aparaadi ja haridusasutuste risustatus.

Lähen üle kõrghariduse küsimustele. Siin räägiti palju Tartu Riiklikust Ülikoolist. Ma tahan vaid öelda, et Tartu ülikooli ja kõrgharidussüsteemi juhtisid samuti kodanlikud natsionalistid. See andis ennast tunda selles, et kaadri ettevalmistamise süsteem ja vajalike spetsialistide kontingendid olid moonutatud, mistõttu on meil 1950. aastal niisugune pilt, et saame TRÜst viis eesti filoloogi, 4 vene filoloogi — ise räägime kogu aeg, et meil pole spetsialiste — ja 32 inglise filoloogi. Meil on vaja raviarste. Sel aastal saame 65 arsti ning 78 stomatoloogi ja farmatseuti. Kas me poleks saanud hoida ära säärast disproportsiooni kaadri ettevalmistamises, kui partei KK ja MN oleks korragi tõsiselt tegelnud TRÜga?

Nüüd kunstivallast, kus kaua aega on tegutsenud niisugused kodanlikud natsionalistid nagu Andresen, Semper, Adamson jt. Ent meie ja partei KK ning ka sm Karotamm isiklikult olene neid eeskujuks seadnud kui asjatundjaid kunsti alal, see ilmneb sm Kelbergi ettekandest.

Ma ütlen teile, et Adamson oma erialalt, oma hariduselt polegi kunstnik, isegi tema hariduse lahtis seisab "München—Pariis". Mida ta seal tegi, pole teada, kuid siin juhtis ta Tarbekunsti Instituuti ja oli maalikunsti professor.

Palju räägiti vabariigis Adamsoni naisest. Praegu on ta ametlikult Tarbekunsti Instituudi kateedrijuhataja. Adamsoni naisel pole lõpetatud keskharidust, aga juhib kunsti.

Seda tahtsin ma öelda seetõttu, et meie kommunistid, kes neist vigadest õigeaegselt tahtsid lahti saada, said kunstist palju enam aru kui need, kes võtsid ülalmainitud isikud oma kaitse alla.

Juhataja: Sõna saab sm Jakobson³⁷ — ENSV kirjanik.

³⁷JAKOBSON, August (1904–1963). Sündis Pärnu Rääma agulis, sai kirjanikuna tuntuks romaaniga *Vaeste-Patuste alev*, millele anti 1927. a Looduse romaanivõistlusel I auhind. 1926–1929 õppis TÜ majandus- ja 1931–1935 arstiteaduskonnas, ei lõpetanud kumbagi. Oli kutseline kirjanik Tartus, valiti 1939. a Eesti Kirjanikkude Liidu esimeheks. 1940–1941 töötas ajalehe *Kommunist* toimetuses, oli kirjastuse "Ilukirjandus ja Kunst" peatoimetaja ning Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseeriva toimkonna esimees. 1941–1944 N. Liidu tagalas, KP liige a-st 1942. Oli 1944–1946 ja 1950–1954 Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu esimees, ENSV rahvakirjanik 1947. 1950–1958 oli ENSV ÜN Presiidiumi esimees. EKP KK liige 1951–1958, NSVL ÜN I, III ja IV koosseisu ning ENSV ÜN II–IV koosseisu saadik.

Sm August JAKOBSON: Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsusel meie EK(b)P KK ja isiklikult sm K töö kohta on tohutu suur tähendus kogu meie senise elu jaoks ja kindlasti ka töö jaoks Nõukogude Eesti kultuuririndel.

Partei ja valitsuse juhtimisel on meie Nõukogude Eesti kultuur (meie kirjandus, kunst, muusika ja teadus) teinud sõjajärgsel ajal märgatavaid edusamme.

Need valdkonnad on otsustavalt ületanud esimese arenguperioodi raskused, saavutanud märgatava ideoloogilise kasvu, võib öelda, on jõudnud kindlale aluspinnale, ning vaatamata sellele, et meie ees seisavad veel suured ülesanded, võime siiski oma saavutuste üle uhkustada.

Ent pole ka mingit kahtlust selles, et need saavutused oleksid olnud veelgi suuremad, kui meie Nõukogude Eesti kultuuri arengut poleks takistanud nn kuri käsi. Ma pean selle kurja käe all silmas kodanlike natsionalistide rühma, mille suhtes meie parteiorganisatsioon eesotsas sm Karotammega ei teinud õigel ajal järeldusi ning mille tegevuse mõistis hukka ÜK(b)P KK oma otsuses meie KK ja sm Karotamme kohta.

Selle asemel et leida oma töös ja otsingutes abi ja toetust oma lähimast ümbrusest, pidid meie õitsva nõukogude kultuuri töötajad üsna tihti murdma endale teed väsitava, närvilise ja tihti üle jõu käiva võitlusega nimetatud tegelaste vastu. See võitlus oli seda raskem ja lootusetum, et selle grupi kõige aktiivsemad tegelased olid roninud kõrgetele kohtadele nõukogude aparaadis ja oskasid peale selle oma kahjurlikku niinimetatud ideoloogiat arendada väga autoriteetsete seltsimeeste ning esmajoonelise sm Karotamme selja taga ning tihti koguni nende toetusel.

Võtame näiteks Andreseni, Kruusi, Semperi, Adamson-Ericu jne. On ju selge, et nad ei levitanud oma nõukogudevastaseid kontseptsioone meie avalike vaenlastena, kellega me juba oskame toime tulla. Nad käitusid meie juhtidena ja levitasid oma kontseptsioone ÜN Presiidiumi esimehe asetäitjana, Kunstide Valitsuse ülema ja Kirjanike Liidu esimehena, Tarebekunsti Instituudi direktorina jne. Nagu näeme, oli neil võimaldatud võtta oma võimu alla kõik meie kultuuri juhtivad kohad ja nn võtme-positioonid. Nad suunasid kujutavat kunsti ja kirjandust, nad suunasid teatreid, nad suunasid teadust. Just mainitud asjaolu, nagu öeldud, tegi eriti raskeks meie tõelise nõukogude kultuuri eest võitlevate seltsimeeste olukorra. Ma ei kahtle näiteks selles, et see grupp või tema sabarakud oleksid lõpuks ka mind ennast alla neelanud, kui sel ajal poleks vastu võetud ÜK(b)P KK otsust ajakirjade "Zvezda" ja "Leningrad" kohta. See hirmutas neid ja tegi mõnevõrra taltsamaks.

"Loomingu" toimetaja Kärner, kelle närvid ja vastupanuvõime olid nõrgemad, ei toibunud kunagi raskest võitlusest ning lõpetab oma elupäe-

vad vaimuhaigena haiglas. Pole kahtlust, et me oleksime võinud oodata poeet Kärnerilt veel palju meile nii vajalikke võitluslaule.

Toon mõne näite selle kliki võitlusmeetoditest. Määrides poriga minu "Tsitadelli", esitasid nad mulle ja Kärnerile väga "printsipiaalse" süüdistuse, et see teos olevat läbinisti kodanlik-natsionalistlik ning seetõttu meie ise koos Kärneriga olevat samuti kõige ehtsamad natsionalistid — üks autorina ja teine toimetajana. Veel teravamalt esitati mulle samasugune süüdistus minu teise näidendi "Võitlus rindejooneta" puhul. Hiljem, nagu teada, anti neile teostele Stalini preemia.

Niisugust ränka võitlust kirjandusrindel ei tulnud pidada üksnes minu ja sm Leberechtil, sel moel pidid võitlema ka paljud teiste loominguiliste rinnete seltsimehed.

Ent kogu see häda, mida too natsionalistide grupp ja nende toetajad meie ellu tõid, ei seisnenud mitte ainult selles nõukogude kultuuri avalikus mahasurumises ja tagakiusamises. Minu arvates tekitas meile hoopis suuremat kahju selle grupi tegevus, mis meie silmade eest varjule jäi, just tema kaadripoliitika.

Jälgides ÜK(b)P KK käesoleva otsuse abil nende tegelaste kiskjalikku tegevust, võib leida üsna silmapaistvaid jälgi. Me näeme, kuidas Nigol Andreseni korraldusel loodi ja paigutati ümber meie kunstioppeasutuste kaadrit, kuidas määrati tööle esteetide-formalistide mastist Adamson-Eric, Vaba [Tõenäoliselt Jakobson ikka teadis, kes on Ado Vabbe, ent seda ei pruukinud teada harimatu tõlkija. *Toim.*], ning Rea-Starkopf, kuidas noidsamu esteete-formaliste ülendati teenelisteks tegelasteks ja kuidas nendega liitusid sääraseid inimesed nagu Vettik, Päts, Karindi ning Tuglas, kuidas neile mõjukate kaitsjate kaudu jagati Nõukogude ordeneid jne.

Me näeme, kuidas sellesama Andreseni korraldusel tõsteti kirjanduse pjedestaalile veel Merilaas ja Sang, tuntuimad kodanliku aja dekadendid ning okupatsiooniagssed kollaborandid. Me näeme, kuidas Hans Kruusi käsul koguti meie instituutidesse ja ülikooli sääraseid "teadlasi" nagu Altoa, Bernhard Sööt, Palgi, Kleis jt, nn meie ühisvoolu teoreetikuid.

Me näeme, kuidas Semper abistab Kunstide Komisjoni esimehe kõrgelt ametikohalt neid ülalnimetatud kodanliku natsionalismi taastajaid, teostades samasugust "organisatsioonilist tööd" kunstnike, näitlejate, heliloojate jne seas.

Ja mida me näeme nüüd, 1950. aastal? Näeme, et kõik need Kruusi, Andreseni ja Semperi laiali paigutatud kaadrid kasvasid omakorda kaadrit. Ja muidugi ei kasvatanud nad seda kaadrit apoliitiliste teadlastena, nagu neile meeldib ennast nimetada, vaid just nii, nagu ootasid

neilt nende šefid, s.t kodanlikud natsionalistid. Iga instituudi või Tartu ülikooli teaduskonna on juba nõukogude ajal lõpetanud palju noori, ainult nad on armetud ning parimal juhul saab neist vaid siis asja, kui nad põhjalikult ümber kasvatada.

Kirjanike Liidu operatiivplaanis on näiteks ette nähtud meie kirjandusliku nädalalehe "Sirp ja Vasar" toimetuse uuendamine. Paraku on väga raske leida ülikooli lõpetanud noorte kirjandusteadlaste hulgast head nõukogudelikult mõtlevat inimest, keda saaks edutada kasvõi tavalise kirjandusliku kaastöötaja kohale.

See ongi paljastatud kodanlike natsionalistide ning nende tegevust soodustanud ja toetanud seltsimeeste kõige suurem süü.

Miks on toimunud need ja muud asjaolud, kuidas sai võimalikuks säärane olukord?

Ma arvan, et niisugune olukord sai võimalikuks esmajoones meie vabariigi parteiorganisatsiooni KK ja eriti sm Karotamme ebapiisava valvuse tõttu. Meie vabariigi parteiorganisatsiooni KK sm Karotammega eesotsas polnud suuteline paljastama, ei suutnud tabada selle natsionalistliku grupi olemust ega nende vaenulikku joont, mida see grupp varjatult ajas, ei suutnud mõista nende kontseptsiooni. Otse vastupidi. Meie juhtivad seltsimehed ja mitte üksnes sm Karotamm sattusid sageli selle kontseptsiooni mõju alla. Võtkem näiteks sm Pälli artikkel eesti kirjandusest 1948. a "Granati" entsüklopeedias. Kas see ei korda paljudes ja väga olulistes punktides Nigol Andreseni seisukohti? Muidugi kordab. Kas ei desorganiseeri see meie kirjanduslikku kaadrit, andes julgust ja toetust kõikumatele ning koguni reaktiooniliselt meelestatud autoritele? Muidugi desorganiseerib. Või võtkem teine näide veidrast ja arusaamatust suhtumisest "Noor-Eestisse". Kas juhtiv kommunist võib olla advokaadiks sellisele kodanlikule ja dekadentlikule organisatsioonile, mis oli esimestest päevadest peale töölisklassile ja marksismile vaenulik? Ei, ta ei või olla.

Ma arvan, et see olukord, mille tõttu me siin viibime, on kolmandaks tingitud sellest, et isegi siis, kui natsionalistliku grupi peamine šeff, nimelt Nigol Andresen, oli paljastatud, ei suutnud meie vabariigi parteiorganisatsioon ja eriti sm Karotamm näha Andresenis teatud kindla liikumise innustajat, vaid kvalifitseeris tema tegevust juhusliku libastumisenä. Ja veel enam, kvalifitseeris seda isiklike suhete pinnal tekkinud ekstsensidena, suutmata näha tema poliitilist palet; samuti kvalifitseeriti isiklike suhetena teiste meie nõukogude kultuuri töötajate suhtes sama grupi teiste tegelaste ning nende poolel võidelnud töötajate poolt sooritatud teod. Toon ühe näite ja taas mulle kõige lähemast sfäärist. Aastaid esitati tüli minu "Tsitadelli" ja "Võitluse..." ümber halbade vastastikus-

te suhete tulemusena küll Nigol Andreseniga, küll Mart Rauaga, küll Merilaasiga. Ja mindi nii kaugele, et püüti kaks korda mind lepitada Mart Rauaga. Tegelikult sattus Mart Raud sel ajal Andreseni ja tema-taoliste halba mõjusfääri ning teda oli vaja kutsuda korrale, vabastada selle sfääri mõju alt, aidata rabast välja. Mida oleks võinud päästa nn leppimine, sihuke teineteise embamine, kui võitluse tegelik alus oli ju ideoloogiline, mitte isiklik?

Sm Karotamme esinemist puudutasid juba kümned seltsimehed ja ma ühinen nende arvamusega. Põhjalikumalt tahaksin öelda mõne sõna sm Pälli sõnavõtu kohta. Sm Päll tegi oma sõnavõtus natuke, imenatuke eneskriitikat, kuid nagu kogu sm Pälli esinemine, nii ei rahuldanud kuulajaid ka tema eneskriitika. Mulle näib, et sm Pälli sõnavõttu valit-ses tema endiste vigade kaitsmine, mitte nende asjalik analüüs. Sm Päll räägib, et tema arvates oli "Noor-Eesti" põhilisele reaktsoonilisusele vaatamata ikkagi natuke progressiivne. Mille poolest, sm Päll? Kas ta oli progressiivne oma terava, algusest peale selgelt väljendatud võitluse tõttu marksismi vastu? Kas ta oli progressiivne ägeda võitluse tõttu meie suurmeistri Eduard Vilde vastu, meie esimese suure demokraadi vastu? Kas ta oli progressiivne võitluse tõttu meie tööliskirjanike Lilienbachi, Mölder'i ja teiste vastu?

Loomulikult oli "Noor-Eesti" reaktsooniline, parteivastane, dekadent-lik liikumine ning tema kuulutamine tervikuna või osaliselt progressiiv-seks on kas demagoogia või poliitiline pimedus.

Teine märkus sm Pälli esinemise kohta. Sm Päll räägib: see, et Andresen paljastati Kirjanike Liidu pleenumil formalistina, oli hea, ent see, et paljastamine usaldati teisele formalistile Urgartile, oli halb. Sm Päll, Urgartil on palju vigu ja suuri vigu. Mõnes Urgarti artiklis on tõesti palju formalismi elemente. Kuid pidada Urgartit samasuguseks, samal tasemel olevaks Andreseniga, see on viisakalt öeldes kukerpallitamine ja sobib samasse lahtrisse Laossoni paljastamisega Pälli poolt. Laossoni vigade "õigeaegse" ülesvõtmisega püüti päästa Andresenit, ent Urgarti formalistiks ristimisega iseennast. Kolmas märkus sm Pälli esinemise kohta. Sm Päll räägib, et ta pole kunagi pidanud lugu neist kodanlikest natsionalistidest, kellest siin korduvalt on räägitiud. Kuidas siis nii – sm Päll oli ju tollal, kui need natsionalistid kerkisid ja oma kaadrit laiali paigutasid, KK propagandasekretär? Kas ta tõepoolest ei puutunud kokku nende küsimustega, s.t kultuurikaadri kasutamise küsimustega? Oleks nagu pidanud puutuma.

Kas see natsionalistlik udu on täielikult meie kultuuririnde kohalt haju-tatud? Võiks öelda nii, et kuri ise on paljastatud, kuri on päevavalgele

toodud, ent kurja juur istub veel väga sügaval. Toon ainult ühe näite, ent väga värske.

Sm Laosson kirjutas suure ja põhjaliku artikli, kus paljastas Andrezeni väärkontseptsioone kirjanduse ajaloo suhtes. Nõukogude Kirjanike Liidu peasekretär sm Fadejev kiitis selle heaks, ent praegu on siin Moskva seltsimees, "Literaturnaja Gazeta" korrespondent, kes tuli meile Moskvast külla seoses tekkinud mõttega, et sm Fadejev eksis, laskis end Laossoni artikliga libedale pinnale meelitada, et see artikkel on vale. Kuid meie teame, et see artikkel on suursündmuseks meie kirjanduse kodanliku pärandi ümberhindamise töös.

Mida see pealiskaudsel vaatlusel süütuna näiv asi tähendab? See tähendab, et võitlus ideoloogiarindel pole veel lõppenud, et kodanlik natsionalism pole veel relvi maha pannud. Nüüd levitab ta oma kontseptsioone palju kavalamalt, püüdes neile pinda leida just seal, kus meie konkreetseid tingimusi kahjuks veel vähe teatakse.

Pole vähimatki kahtlust, et ÜK(b)P KK otsus meie parteiorganisatsiooni KK ja sm Karotamme töö kohta aitab meil saada üle vigadest, mis seni meie elus on aset leidnud. Samuti on selge, et edu saavutame ainult siis, kui selle otsuse valguses teeb õiged järeldused meie vabariigi parteiorganisatsioon. Selleks on tarvis, et ta oleks oma töös palju printsiipialsem ja valvsam. Selleks on vaja, et meie parteiorganisatsioon ja seda juhtivad seltsimehed — ükskõik kes nad tulevikus on — taastaksid katkenud sidemed töörahvaga, meie nõukogude aktiiviga, selleks on vaja, et meie juhtivad seltsimehed, kes sattusid Andrezeni ja temataoliste mõju alla ning väljendasid veel 1948. a ekslikke ja kahjulikke seisukohti, parandaksid end avalikult ja ausa bolševistliku kriitikaga. Ning eelkõige tuleb selleks vaadata tähelepanelikult läbi kogu Andrezeni, Kruusi ja Semperi poolt ametisse pandud kaader, puhastada põldu hoolikamalt umbrohus, et meie Nõukogude Eesti noor kultuuriväli ei peaks enam iialgi taluma neid umbrohtusid.

Loomulikult pole see kerge ülesanne, kuid see ei saa olla ka ületamatu ülesanne. Eriti nüüd, kui ÜK(b)P KK ulatas oma otsusega meile abistava käe.

(Sm Jakobsoni kõne tõlkisid eesti keelest sm-d Tint ja Raid.)

Juhataja: Sõna saab sm Hendrikson³⁸ — EK(b)P KK liige, Tallinna TK esimees.

³⁸HENDRIKSON, Aleksander (1895–1977). Sündis Tallinnas, töötas lukksepana, KP liige 1917, võttis aastail 1918–1921 osa Vene koduõjast Balti laevastiku madrusena. 1921–1924 õppis Eesti Töölisfakulteedis Peterburis, lõpetas 1929. a Engelsi-nimelise Leningradi Rah-

Sm HENDRIKSON: Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus EK(b)P KK ja tema I sekretäri sm Karotamme vigadest on meie, Eesti kommunistide jaoks ajalooline otsus, absoluutselt õige ja õigeaegne.

Selles otsuses on toodud esile ülitõsised vead EK(b)P KK ja selle I sekretäri tegudes.

ÜK(b)P KK sekretär sm Ponomarenko avas oma ettekandes nende tõsiste vigade põhjused. Ta määratles neid vigu bolševistliku täpsusega, rõhutades, et EK(b)P KKs puudus kollegiaalsus, puudus bolševistlik kriitika, suruti maha eneskriitikat.

Üks tõsisemaid ja lubamatumaid vigu on see, et meie ideoloogiliste ja kasvatusorganite juhtimine oli pikka aega meile võõraste inimeste, kodanlike natsionalistide Kruusi, Andreseni jt kätes.

Sm Karotamm ja EK(b)P KK juhtkond ei saa öelda, et pole tõstatatud küsimusi nende inimeste kohta, kuid partei liikmete poolt esitatud küsimustele oli ainsaks vastuseks: "Tuleb kasutada vanu spetsialiste, vanu teaduse- ja kunstitegelasi." Ent sellele, kuidas need nn spetsialistid ning vanad teaduse- ja kunstitegelased töötavad, ei pööratud mingit tähelepanu. Seltsimehed, nemad ei töötanud, vaid ajasid oma ilgeid kontrrevolutsioonilisi asju.

Kas võib [meie heaks töötada] niisugune inimene nagu Kruus? Ta on kogu oma elu pühendanud nõukogudevastasele tegevusele, juba noorpõlves soperdas ta kokku niisuguseid kirjatükke nagu "Bolševike veretööd Tartus". Selles teoses laimas see lurjus, vabandage jämedust, seltsimehed, juba kodusõja ajal aastail 1919–1920 bolševikke. Ja tema paljukoitelised kodanlikud teosed Eesti ajaloost, kus ta moonutab kõige jultunumal kombel ajaloo fakte ning külvab vaenu eesti ja vene rahva vahele? Ja oleks ta kasvõi selle kümne aasta jooksul, kus ta on end parteile kaela määrinud (sellel pleenumil me kuulsime, et polegi veel selge, kuidas ta parteisse sattus), oleks ta kasvõi kordki vihjanud sellele, et ütleb oma minevikust lahti. Seda pole toimunud. Ja meist pole keegi seda kuulnud.

(Järgneb)

vamajandusinstituudi. 1932–1934 oli keemiatehase "Respublika" direktor Leningradis, 1934–1939 teraviljasovhoosi direktor Tšeljabinski oblastis. Sõja ajal töötas Leningradis. Aastail 1945–1961 Tallinna Linna TSN TK esimees. EKP KK liige 1948–1962, NSVL ÜN IV–V koosseisu ja ENSV ÜN II–III koosseisu saadik.

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemad numbrid (1992 — 1–5, 7–12; 1993 — 1–4, 6–12; 1994 — 3–9, 11, 12; 1995 — 1, 2, 5 –12; 1996 — 1, 2, 3, 5–12; 1997 — 1–12 ja 1998 1–12) on müügil parimates raamatukauplustes, *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida ka postiga, kui saadate rahakaardi *Akadeemia* postiaadressil (iga numbri eest 35 krooni) ja *märgite lõigendile soovitud numbrid*.

Address: *Akadeemia*, Ülikooli 21, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu
Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kihho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1999:

USD 52, DEM 82, FIM 248, CAD 77, FRF 273, SEK 400, GBP 31, AUD 83.

Back issues for 1993 — 1-4, 6-12; 1994 — 3-9, 11, 12; 1995 — 1, 2, 5 -12; 1996 — 1, 2, 3, 5-12; 1997 — 1-12; 1998 — 1-12 and single issues for 1999:

USD 5, DEM 7, FIM 21, CAD 7, FRF 23, SEK 34, GBP 4, AUD 7.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Merita Bank, Helsinki, MRITFIHH; for FRF: BNP, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Deutsche Bank AG, Frankfurt, DEUTDEFF; for GBP: Midland Bank plc, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Bankers Trust Co, New York, BKTRUS33) to Hansapank account (SWIFT code HABAE2X) for crediting the account no 221011384196 of *Periodika AS Ajakiri Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my AKADEEMIA subscription for 1999

Back issues for 1998

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1997

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1996

1	2	3		5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1995

1	2			5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	--	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1994

		3	4	5	6	7	8	9		11	12
--	--	---	---	---	---	---	---	---	--	----	----

Back issues for 1993

1	2	3	4		6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	--	---	---	---	---	----	----	----

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

CONTENTS

Victory Day speech to the Estonian volunteers of Vallila Battalion at Jalkala on 23 June 1943	<i>Ignas Tõrmaküla</i>	1123
Victory Day Speech at the Assembly of Nationalist Democratic Forces in Tallinn on 23 June 1998	<i>Enn Sarv</i>	1126
How Pushkin's 100th death anniversary was celebrated in Estonia in 1937	<i>Karl Martinson</i>	1134
La Gabriélide	<i>Alexander Pushkin</i>	1170
New Testament theology yesterday, today, tomorrow	<i>Randar Tasmuth</i>	1188
Estonian school students' image of God	<i>Lea Altnurme</i>	1199
Ernest Gellner: Civilisation analysis as a theory of history. II.	<i>Leonidas Donskis</i>	1228
The philosophy of language. II.	<i>Christopher Peacocke</i>	1246
The reflections of Diego Velázquez's "Las Meninas" ..	<i>Ants Juske</i>	1272
Documents on deportations in March 1949. IV		1283
<i>Rewiew: Indian reservations in the USA. Klaus Frantz. Die Indianerreservationen in den USA. Aspekte der territorialen Entwicklung und des sozio-ökonomischen Wandels. Zweite, durchgesehene Auflage. (Erdkundliches Wissen. Heft 109.) Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995. 298 S.+Tafeln.</i>	<i>Ott Kurs</i>	1292
Editorial note. Summaries		1303
Stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia. VI		1311

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163



9 770235 077726